

Falih Rifkî Atay

ZEYTİNDAGI

İSTANBUL
REMZİ KİTABEVİ
93, Ankara Caddesi, 93

Üçüncü basılış

«ZEYTİNDAĞI» HAKKINDA ÇIKAN TENKİTLERDEN BAZILARI

«... Zeytindağı'nı seve seve okudum. Zaten başladıktan sonra bırakmak kabil değil. Bence bu yeni kitabında Falih Rıfkı'nın üslûbu, öbür kitaplarından daha göz kamaştırıcıdır ve zannedersen en güzel haline vâsıl olmuştur. Zeytindağı, bugünkü türkçe ile ne kadar kuvvetli image'lar yapılabileceğine sağlam bir delildir.»

Nurullah Ataç

«... Zeytindağı, her mütefekkir gencin okumak mecburiyetini hissedeceği bir eserdir. Falih'in kalemi, dimağın paslarını temizliyor, beyni ataletten kurtarıyor.»

Selâmi İzzet Sedes

«... Falih Rıfkı'nın son eseri Zeytindağı, Cumhuriyet devri edebiyatının en büyük hâdiselerinden birini teşkil etti. Falih Rıfkı'nın bize hatırlattığı devir, Türk milletinin geçirdiği ve geçirebileceği felâket devirlerinin en faciastı, en dehşetlisi ve ruha en çok bezginlik verenidir. Eğer, muharririn keskin ve yüksek zekâsı bu devir üstüne berrak bir aydınlık gibi a'setmemiş olsaydı, biz ona doğru başımızı çevirip, tekrar bakmak arzu ve cesaretini kendimizde bulamıyacaktık.»

Yakub Kadri Karaosmanoğlu

«... Gençlere kitab, mekteplere kıraat, millî edebiyata nü-mune... İşte; bu kitab, o kadar çok beklenen ve o kadar çok aranan hayatî ihtiyaçlara tek başına cevap vermek kudretini haizdir.

Ne kadar muhteşem; kimsenin dudağını bükmeğe hakkı olamaz. Halep ordaysa arşın budadır...

Bu kitabı okumak âdeta bir borçtur ve bir vazifedir.»

Behçet Kemal Çağlar

«... Eğer muharrir, yalnız edebî ölçülerle eser vermeyi itiyat edinmiş bir insan olsaydı, bu hükmümüzün arkasından şuna benzer izah cümleleri getirmemiz lâzım gelirdi: Çünkü Zeytindağı, Falih Rıfkı'nın en ziyade olgunluk gösterdiği kitaptır.»

«Çünkü Falih Rıfkı'nın lisan ve tekniğini bu kitabın mevzuunda en verimli bir toprağı bulmuş kadar gelişmiş görüyoruz.» «Çünkü Falih Rıfkı kaleminin şahsiyetini en ziyade bu eserde tamamlamıştır.» V. s.

«İnkılâp Türkiyesinin lâyük gençliği, Zeytindağındaki bu yazıları lezzetle okuyacaktır. Onlarda, «mütemadî» lâyükliğini şimdilik yalnız başlarına duran, ileride ise yine en güzelleri diye kaydedilecek olan nûmunelerini bulacaktır.»

Burhan Asaf Belge

Fikir Hareketleri: 14/Şubat/1935; Matbuat Hayatı sütununda «ZEYTİNDAĞI» için yazılan yazıdan bir parça:

«... Falih Rıfkı bunları yazmaya başlarken, Türk edebiyatına ve Türk vatantına bu kadar kıymetli bir yadigâr bırakacağını ihtimalki ümit edemedi. Buna tevazuu belki mâni oldu. Fakat Zeytindağı'nda nasıl Türkün o acı günlerini bütün neşeleri, heyecanları ve ıstırapları ile yaşatmaya kendi şöhret sanatını da Türk edebiyatında çok yükseklerde ve ilelebed diri tutacak bir âbide yaratmıştır.

«Edebiyatımızda böyle bir esere tesadüf ettiğim için bir Türk sıfatile, ben iştihar ederim. Bir muharrir bütün ömründe böyle bir kitab yazabilmişse, dünyaya beyhude gelmemiş demektir.»

Hüseyin Cahid Yalçın

Merhum Cemal Paşa

ZEYTİNDAGI

Falih Rifki Atay'ın Neşrolunan Eserleri

Ateş ve Güneş (Tükenmiştir.)

İzmir'den Bursa'ya

Denizaşırı

Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya

Yeni Rusya

Moskova — Roma

Roman

Eski Saat

Taymis kıyıları

Tuna kıyıları.

Ölkü Basımevi 1943

FALİH RİFKİ ATAY

ZEYTİNDAGI

İLÂVELİ ÜÇÜNCÜ TABI

**İSTANBUL
REMZİ KİTABEVİ**

93. Ankara caddesi, 93

ZEYTİNDAGI

BAŞLANGIÇ

Büyük harbin son aylarında «Ateş ve Güneş» i yazmıştım. Cemal Paşa Şamdan İstanbula gelmiş, artık yalnız Bahriye Nazırı idi. Kendisine götürdüm ve neşredilmesi doğru olup olmadığını sordum.

«Ateş ve Güneş» çöl ordusunun kahramanlık ve ıstırap hikâyelerinden ibaretti. Nazırın bir gün sonra müsveddeleri geri verdi.

— Neşretmezseniz daha iyi olur, dedi.

«Ateş ve Güneş» de birkaç zabıt ve neferden başka hiç kim-
nin ismi yoktu. Eski dördüncü ordu kumandanının dört sene
yanında çalışan bir muharrirden beklediği, belki, bu değildi.

Büyük Harpte Suriye idaresi için hiç bir satır yazı yazmamış-
tım; çünkü yalnız beğendiğim şeylerden bahsetmek lâzımdı.

Mütareke senelerinde ise, yalnız beğenmediğim şeylerden
bahsetmek lâzım olduğu için, Suriye hatıralarından yine bahset-
medim.

Bugün her ikisini de söylemek mümkün olduğundan, «Zey-
tindagi» nı neşrediyorum.

Biz, şimdi kırkına yaklaşanlar, Osmanlı İmparatorluğunun
son gençleriyiz. 1914 de üç, beş, yedi yaşında bulunan çocuklar,
bugün, yeni Türkiyenin gençleri olmuşlardır ve hatıralarında İm-

paratorluktan hiçbir iz kalmamıştır. İşte onlara, saltanatın, Suriye'de, Filistin ve Hicazdaki son senelerinin manzarasını göstermek istiyorum.

Bizden Belgrad'ı aldıkları zaman, düşman murahhasları Niş kasabasını da istemişlerdi, Osmanlı delegeşi ayağa kalkarak:

— Ne hacet, dedi, İstanbul'u da size verelim.

Babalarımız için Niş İstanbul'a o kadar yakındı.

Biz eğer Vardar'ı Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak Türk milleti yaşayamaz, zannediyorduk.

Çoklarımızın Avrupası Marmara ve Meriç'te bitiyor.

İnkiraz ve kurtuluş gibi, bir milletin tarihinde ikisi bir asır içine hemen hemen hiç sığmamış olan ve yalnız biri millî tarihin en büyük faslı olan iki hâdiseyi dört beş sene içinde görüp geçirmiş, en büyük millî acıyı ve en büyük millî sevinci tatmış olanların hikâyeleri okunmağa değer.

Zeytindağ'ını Cemal Paşa aleyhinde bir eser zannedenler olmuştur. Onlar, bir kumandanın yanında dört sene çalışan bir zabıt tarafından, böyle bir hareketi kimbilir nasıl muhakeme etmişlerdir?

Zeytindağ'ı için sonradan bir tenkid neşreden Hüseyin Cahid diyor ki:

«Bu eseri Cemal Paşa aleyhinde telâkki edenler Falih Rıfkı'yı seciyesizlikle itham ediyorlardı. O vakit bundan hayret ve teessür duymuştum. Şimdi bir kere daha görüyorum ki, okuduğunu anlamak ne zormuş ve bu zorluğu bilebilen insanlar ne kadar azmış;

«Falih Rıfkı, Cemal Paşa'yı sun'î, cansız, uydurma bir kalıp gibi medih ve tasvir etmiyor. Onu zaafı ve meziyetleri

ile, gerçekten bir insan gibi karşımızda canlandırıyor. Herhalde bu eserin, eski dördüncü ordu kumandanı için çok şerefliidir.»

Her bir fikir terbiyesi görmiyenlerle anlaşmak imkânı var mıdır? Onlar da hakikat'in yüzde yüz zem ile yüzde yüz medhin ahlâkına olduğunu belki bilmez değillerdir. Fakat eski zamanların lulluk ahlâkına esirdirler. Zem yahut medih, iyilik yahut kötülük gördüğümüze göre, bu ikisini yapmakta, onların ahlâkına göre, haklısınız. Tarihe hakikat'in ne lüzumu var?...

Osmanlı tarihi, bu sebeple, bir yalan âlemi olmuştur. Yalan tarih ayıp değildir.

Zeytindağ'ında tarihin hakkını tarihe, Cemal Paşanın hakkını Cemal Paşa'ya verdim. Eserimde Cemal Paşa'nın, sırası gelince, büyüüp parladığı görülür. Zaten doğrusunu isterseniz, meşrutiyet şahsiyetlerinde eser yazılmak değeri görenlerden değildim. Fakat, bizzat meşrutiyeti anlatmak lâzımdır. Zeytindağ'ını bu maksatla yazdım: Cemal Paşa'dan çok bahsedişim, başka türlü yapmaya imkân olmamaktadır.

Bir not:

Son senelerde bir sürü hatıralar çıktı. Bunların arasında gülmeleri var: Bir ihtiyat zabıtının yüksek kumanda işlerinden, yalın, üçüncü, dördüncü sınıf meşrutiyet adamlarının İttihadı Terakki esrarından bahsettiklerini görmüşsünüzdür. Zamane Dahiliye Nazırı veya Sadrazamının yanına kaç ilikli düğme ile giymiş bilemeyenler, bu hatıralarda:

— 'Talât'a dedim ki...

Yahut,

— 'Talât'ın omuzunu sığayarak...

Gibi garabetlerde bulunmuşlardır.

Zeytindağ'ı bu çeşit bir hatıra kitabı değildir. Sonra da bahsettiğimiz şahsiyet ve hâdiselerle salâhiyet bakımından temanın ne olduğunu şimdiden söylemeliyim. Bazılarına niçin uzaktan dokunduğumu, bazılarını ise niçin daha derin karıştırdığımı

bilseniz: 1913 senesinde sadaret kaleminde kâtip, «Tanin» gazetesinde Cumartesi musahabeleri yazan bir muharrirdim. İlk Trakya seyahatimi muharrir olarak yaptım. Yine aynı sene Dahiliye Nezaretinde Talât Paşa'nın hususî kalem memuru oldum. İkinci Trakya ve Bükreş seyahatlerini hem bu sıfatla, hem de gazeteci olarak yaptım. Büyük harbin ilk yıllarında umumî karargâh ikinci şubesinde idim: İhtiyat zabiti isem de, bütün siyasî ve idarî işlere bakan bu şubenin şefi idim. Harbin son senesinde de Bahriye Nezareti hususî kalem müdür muavini oldum.

Falih Rifki Atay

1915 1918

Zeytindağı — 1915

Cemal Paşa'nın ismini, herkesin ismi gibi, kolay ve açık, söyleyerek İstanbul'dan çıkmıştım. Adanada sesi hafifledi ve isim değişti: Büyük Cemal Paşa, Küçük Cemal Paşa.

Küçüğü fırka kumandanı idi.

Haleb'i geçtikten sonra «Paşa»nın P si düştü. B. oldu, ve:

— Alimet Bey, der gibi serbestçe ağızdan düşüveren:

— Cemal Başa, kelimesi bir çeşit imtiyaz, insanın ona yalvarlığını gösteren, insanı esrarlaştıran bir şey oldu.

Dördüncü ordu karargâhına gidiş, hele Şam'dan sonra, artık bir mabede çıkılıyor gibi, baş döndürür: Ses daha pestir ve isim, Tıvrat'tan, İncil'den alınma, mukaddes bir ada benzer.

Sirkeci'deki ve Harbiye Mektebinin havuz başındaki, biraz pıncalı ise de, yine sade ve sevimli olan Cemal Paşanın içime abırttığı hayali sönerek, onun yerine artık yeniden tanyacağım, çizgileri kırışık, bakış müphem, yeni bir adam geldi.

Karargâh Kudüs'te, Zeytindağı'nın tepesindeki Alman sanatoryumunda idi. Şehre vardığım zaman iki gümüş çeyrekten başka param yoktu. Hemen karargâhta iş bulamazsam, ne geri dönebilir, ne de otelde kalabilirdim.

Arabacıya :

Cemal Paşanın karargâhına! emrini verdim.

Arabacı gözünü açtı

— Ne Cemal Bâşâ?

Zeytindağını göstererek anlattım. Adamcağız:

— Tafaddal seydi! Derken, atlarının bile bana hürmet ettiğini hissediyordum.

Tertemiz, ezici ve büyük bir Alman yapısı! Herkes, zabıt, nefer ayağının ucuna basıyor ve arasıra, geniş koridordan, yatak odalarına ve sofraya bakan şvesterler geçiyor.

Yaverin yanına çıktım Odasında sarıklı sarıksız kırkından yetmişine kadar, eşraf kılığı epey bir kalabalık vardı. Yaver, zabıt namzedi esvabına bakarak:

Kimsiniz, ne istiyorsunuz? diye sordu.

— Kumandan paşa kazretlerinin Başkumandanlıktan istediği Falih Rıfkıym.

İçeri girdi: «— Buyurunuz, dedi.

Ne olacaktım, nereye gidecektim, Cemal Paşayı nasıl bulacaktım, anlaşılmaz bir sıkıntı içinde idim.

Büyük bir oda: Solda Şeria nehri ve Lut gölü, sağda Kudüs şehri, önde Moskofiye denilen Rus yapı ve bahçeleri var. Cemal Paşa Şeria'ya bakan pencere ile Moskofiye'ye bakan pencerenin zaviyesi içinde, arkası bize dönük, kâğıt imzalamakla meşgul. Yalnız sakallı sert profilinin bir parçasını görebiliyoruz. Benden başka, koltuğu defterli üç zabıt daha var. Bir aralık başını çevirdi,, gözü benim üstümden sıyrılarak ikinci zabıte gitti, ekşi bir sesle:

— Yaver beye söyleyiniz; Nablüs eşrafını çağırın, dedi.

Kalabalığın kapıdan girişi garip bir manzara idi. Hayat ve ölüm kararını bir kelime ile verebilir bir adam kapısı eşiğinde, her biri bir müddet duruyor ve içeriki odada başladığı

konuşu bitirip yüzünü sıvadıktan sonra giriyordu. Duasını her zaman bitirmeyen, kendini arkasından iten arkadaşına mukavemet ediyordu.

Yümi kişi kadar, hepsi, Kudüs şehri tarafındaki pencerele-
rin önüne sıralandılar. Kumandan dönüp bakmadı bile... İmza
tabakasının her yaprağı üstünde duruyor, çiziyor, yazıyor, ara-
rıya ağızından:

— Bu nedir?

— Böyle cevap istemem.

— Bunu erkânıharbiye reisine götürünüz,

Gibi kısa sual ve emirler dökülüyordu.

Zaman geçtikçe Nablüs'lülerin yüzlerinin daha sarardığını
görüydüm. Cemal Paşanın her yeni sesi çıktıkça, hepsinin sa-
yından, sakalından ve cübbesinden bir sarsıntı geçiyordu.

Poz bilmem ne kadar sürdü? Kumandan defteri kapadı;
koltuğunun iki tarafından tutarak Nablüs safına, doğru döndü.
Üstü baysalıtı üslûbu ile söze başladı:

— Devleti melbuanıza karşı irtikâp etmiş olduğunuz cina-
yetlerin ne kadar vahim olduğunu biliyor musunuz?

Kimi ellerini, kimi boynunu oynatarak, safın arasından:

— Estağfurullah,

— Estaizübillâh, gibi bir takım kelimeler duyuldu.

Kumandan bir bakışta bu hırıltıyı keserek:

— Susunuz, diye bağırды ve devam etti:

— Bu cinayetlerin cezası ne olduğunur bilir misiniz?

Nablüs'lülerin rengi, asılmış adamların rengine döndü, du-
balarını kısıldı,

— İdamdır, idam, dedi; fakat devleti aliyyei osmaniye'nin
ahvârı merhametine dua ediniz. Şimdilik sizleri ve ailelerinizi
Amnoluhya nefyetmekle iktifa ediyorum.

Hepsi, birden secdeye kapanır gibi olarak, ellerini kaldırıp

duaya, hamde ve şükre başladılar. Köklerinden sökülmeğe kararına karşı, Nablüs eşrafının minnet ve şükranlarına hudud yoktu:

— Gidebilirsiniz, dedi.

Üstüste yığılarak, hayata çıkar gibi, dışarı uğradılar.

Rol bitmişti. Cemal Paşa zabıtları savarak, eski gülüşü, muhafız ve nazır gülüşü ile bana döndü:

— Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!

Kasımpaşa — 1918

Talât Paşa ile birlikte Berlinden İstanbula dönen âyan azasından Abdurrahman Paşa, Perepalas otelinin alt kat salonunda bana şu fıkrayı nakletti:

— Talât Paşa Sofya istasyonunda trenden indi; Bulgar nazırlarıyla görüştü. Tekrar vagona girdiği zaman derin derin içini çekerek:

«— Keşke bugün ölmüş bulunsaydım...» dedi.

Sadrızamın Sofya istasyonunda aldığı haber, Bulgar bozgunu idi.

Harp kabinesi çekilmek üzeredir. Bahriyedeki kâğıtlarımı topluyorum. Bütün gençler gibi, askerlikten sonra ne yapacağımı ben de bilmiyorum.

Karargâha yirmi yaşında gitmiştim; şimdi yirmi dört yaşındayım. Ümid, hayal, ve nikbinlikten yuğrulan bu altın yaş, bir dede başı kadar yıpranmış, çileden geçmiş ve ağarmış, onu, omuzlarımda üstünde güç tutuyordum.

Kulaktan kulağa bir fısıltı: «— Bahriyeye Rauf Bey geliyor!»

Dostu, yabancı, bahriyelilerin bir çoğunda onu karşılamak ve ona iyi görünmek hazırlığı var. Ben Heybeliada Çarkçı mektebinin Türkçe hocasını alıyorum.

Ben ayrılacağım gün, öğleye doğru, Kasımpaşa üstünden geçen otomobilinin sert düdüğü öttü; herkes:

«Geliyor!» diye telaşlanarak aşağı koştu; mızıka selâmı için büyük kapı önünde sıralandı; marşın ilk sesi anında otomobil durdu ve... içinden Cemal Paşa indi.

Karşılayanlar onun kadar sarardılar; mızıka bozuk düzenledi. Bu levhayı yukarı pencereden seyrediyordum.

Cemal Paşanın arkasından ben de odasına girdim. Koltuğunda oturdu, Halic'in bulanık sularına daldı. Baş omuzları içine gömülmüş gibi idi.

Şeria Moskofiye'ye bakan pencere müsellesinin arasındaki 1918 profilini hatırladım:

«Herşey bitti mi Paşam» diye sordum. Gözlerinden kırılan altın sakalına bir iki damla yaş düştü:

Biraz sonra kendine gelir gibi oldu. O günkü gazeteleri gözden geçirdi. Henüz sert hücumlar yoktu. Fakat atılğan gençlerden biri, Nüzhet Sabit, ilk taarruz broşürünü çıkarmıştı. Bahriye Nazırı telefonla polis müdürünü bularak:

— Neden neşriyata dikkat etmiyorsunuz? Bu muharirini tevkil ediniz... diyordu.

Kim kimi, kimin için ve ne için tutacaktı?

En sağlam sütunlar üstünde durduğu zannolunan devir, bir karton kule gibi yıkılmıştı.

Çoğu taksi otomobilleriyle Babıâliye gelen yeni kabineyi, devlet otomobilleri içinde tebrik etmeğe giden harp kabinesini uyandırmak için konak ve yalıların garajlarına adam gönderip arabalarını geri almak lâzım geldi. Cemal Paşa yaverine:

— Rauf Beye söyleyiniz. Otomobilim bana hediyedir ve kendi malumdur, diyordu.

Doğru idi. Fakat siyasi Rauf için hıncı çıkarmak günü gelmişti. Beni çağırması:

Cemal Paşanın Türkocaklarına verdiği 15 bin lirayı Halide Hanım geri getirmezse, hepinizi, gazetelere vereceğim, diyordu.

Aynı gün Büyükkada Yat kulübünün iskelesine yanaşan devlet çatanasından eski bir nazırın çıktığını gören bahçe halkı hayret içinde kaldı. Fakat üç gün sonra Cemal Paşa Ali Kemalin iftirasına yalnız «evet!» veya «hayır!» diye cevap vermek için hiçbir gazetede üç satırlık yer bulmağa muvaffak olamadı. Herkes kendi öz başının kaygısında idi. Eski kumandanımı son olarak Boyacıköy'deki yalısında gördüm:

— Param olmadığını bilirsin, dedi. Enver Paşa kendi elindeki kırk bin altından bir kısmını Talâtla bana verdi. Bunun birazını (isimlerini sayarak) üç muharrire vermek istiyorum. Hiç olmazsa onlar bana taarruz etmesinler.

— Telefonla arıyalım, fakat faydası olacağını zannetmiyorum, dedim.

Cemal Paşa bir iki gün sonra arkadaşları ile Karadenize gitti. Bu haberi en önce, bütün harp seneleri Cemal Paşadan yardım gören bir muharririn gazetesinde ve en ağır hücumlarla karışık olarak okudum: *Ferre, yefürü, firârâ!*

BAZI HATIRALAR

Kukla

Tarihte bütün bir devlet iktidarını teslim alıp ta, hükûmeti eski devir adamlarına bırakan başka bir inkılâp furkası bulunmaz mıdır, bilmiyorum. İttihadî Terakki Büyük Harbin sonlarına kadar, bir türlü sadrazamlığı kendine lâyük görmemiştir.

Kâmil ve Said Paşalar, yüzde yüz eski adamlardı. İttihadî Terakki iki yeni adam buldu: Mahmut Şevket Paşa, Said Halim Paşa. Bunlar dahi Osmanlı - İslâm, vezirlerdi. Biri Bağdad'lı, biri Mısır'lı idi.

Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra Talât Beyin hüsnî kalemine girmiştim. Bir gün, öğle üstü müdürden bir tebliğ aldım: «— Nazır Beyle hemen Edirneye hareket edecek-
mız!»

Vak'a şu idi: Mahmut Şevket Paşayı öldüren Kavaklı Mustafa memleketten kaçmaya muvaffak olmuştu. Eceli mi ayağına dolandı, nedir, bu katil bir Rus vapuruna binmiş, Romanova gitmek üzere İstanbul'dan geçiyordu. Osmanlı devletinin Rus sancığını taşıyan vapurdan hiç kimseyi almıya hakkı yoktu. İttihatçılar Polis Müdürü Azmi Beyin cür'etine müracaat ettiler. Azmi Bey bir kolayımı bularak Kavaklı Mustafayı vapurdan kaçırdı ve hapsetti. Rus sefirinin Babiâliye gelerek, Kavaklı Mustafayı geri istiyeceğine şüphe yoktu. İşte bu

kaygı ile Talât Bey ve Sadrazam Said Halim Paşa, birlikte Edirneye gitmiye karar vermişlerdi. Sefir Babıâlide kimseyi bulamıyacak ve Kavaklı Mustafa hapishanede o gece boğulacaktı.

Seyahat için bir de bahane bulunmuştu: Talât Bey hudud-da Bulgar Hariciye Nazırı ile görüşecekti.

Edirne'de Sadrazamı hükûmet konağına misafir ettiler. Kendisini ilk defa yakından 'akşam sofrasında gördüm. Pek merasimsi olduğu için yemek sessiz geçiyordu. İttihatçıların halk nazırı, Prens'in yanında bir lalayı hatırlatıyordu:

— Evet efendimiz...

— Ne buyuruldu efendimiz...

İçini görmeye imkân var mı idi? Fakat bu hal, onu, ilk defa giyilen katı gömlek gibi sıkıyordu. Bir aralık dayanamadı, hani şöyle yakasını fırlatır, göğsünü açar gibi:

— Getirin bakalım köfteleri... dedi,

Edirne'nin tadını unutmadığı köftelerinden ısmarlamıştı. Bir kayık tabak dolusu getirdiler. Bir çatalda ikisini birden avlıyordu. Mısır Prensi alt dudağını bıyığının içine geçirmiş gözleri fırlak, sanki Nil kenarında bir timsaha bakıyordu:

— Ooh.. Paşam, bir tadını bilseniz.. Emsalsizdir, vesse-lâm!

Ve iki tanesini:

— Buyurunuz, tecrübe buyurunuz.

Diyerek, Sadrazamın tabağına sıyrıp bıraktı.

Neden sonra, geç vakit, bize hazırlanan eve dönmek üzere merdivenden inerken, üst sahanlıkta Sadrazamın, beli kuşaklı bir entari, ve kısa alacalı bir hırka ile, - hemen hemen Cem'in bir karikatüründe görüldüğü gibi - hazım dolaşması yaptığını gördüm.

Talât Beye Kavaklı Mustafanın boğulduğu haberi gelmiş-

... bir gün Ruslar Azmi Beyi polis müdürlüğünden azlettiler, hükûmet onu Adana valisi yapacak, Ruslar bunu kabul etmiyerek, Azmi Beyin bir daha devlet hizmetinde bulunamayacağını emrecekler ve istedikleri olacaktı.

Lider

Babanzade İsmail Hakkı başmakalesini bize teslim etti ve dedi ki:

— Bunun neşrolunup olunmayacağını kabine toplantısından sonra Dahiliye Nazırı Talât Bey'e sorarsınız. Eğer zamanı değilse, Talât Beyden bir başmakale mevzuu ister, siz yazar-sınız.»

Nazırlar, Başkumandan vekili Ahmet İzzet Paşa ile münakaşa ediyorlardı: Çatalcada bulunan ordu Edirne üzerine yürüsün mü, yürümesin mi? Genç askerler, Bulgarların müttefikleriyle harbe girişmiş olmasından istifade etmek fikrindedirler. Ahmet İzzet Paşa ihtiyatlıdır.

«Tanin» yazı işleri odasında bir hayli bekledik. Nihayet nazırlar dağıldılar. Talât Bey de beni ve arkadaşımı Sultanahmet taraflarında oturmakta olduğu evine çağırdı.

İhtilâl partisinin liderini yakından ilk defa tanıyacaktım. Sivil polisle, fedayi ve hizmetçi arasında bir adam bizi içeri aldı ve küçük bir odaya soktu. Yerde kenarı bükülmüş bir secade vardı. Evdekilerden biri henüz yatsı namazını kılmış olacaktı.

Bir müddet sonra Talât Bey, çıplak ayağında terlik, üstünde beyaz patiska entarisi, çıplak göğsünü kaşıyarak geldi:

— Ne var ne yok bakalım?

İşimizi anlattık:

— Ha... dedi, o makaleyi belki öbür gün koyarsınız.

— Yarın için bir mevzu?

— Mevzu, mevzu... Durunuz,

Dedi ve köşe minderi üstünde yanlamasına uzanarak, ke-nak, kın, yarı bitmiş cümlelerle bize bir mevzu verdi: «Ruslarla dostuz, şüphesiz komşu büyük devlet de bizim terakkimizi ister. Onun için öyle ümid ediyoruz ki Ankaradan ileri şark vilâyetlerine doğru demiryolu yapılmasına artık müsaade edecek-tir.»

— Haydi bakalım, bir şeye benzetirsiniz, dedi ve bir de:

«Uğurlar olsun!» savurup, esneyerek odadan çıktı.

Benim ilk yazdığım gündelik gazete başmakalesi budur. O vakitler «Tanin» de her cumartesi bir «İstanbul mektubu» neşrederdim.

Bir müddet sonra Talât Beyin hususî kalemine kâtip oldum. Kendisile bir defa Romanya'ya, bir defa Edirne'ye seyahat ettim. İlk Avrupa yolculuğum bu seyahattir ve ilk tayyareye bin-işim de Bükreş'te olmuştur.

Kendisine memur olurken, beni, gene evindeki gibi, se-vimli ve külfetsiz karşılamıştı:

— Ne kadar aylık alacaksın?

— On lira, efendim.

— Çok yahu... Biz senin yaşında iken iki altına hasret çekerdik.

Talât Beyin hayat ve şahsiyetine dair tahlillerde buluna-nışımı zannedenler, aldanacaklardır. Çünkü parti liderinin ne fuka, ne de devlet içindeki hususî faaliyetlerini takip edebil-mekliğime imkân vardı. Fakat kendisinin imlâsını bizim düzel-tebileceğimiz kadar türkçesiz, işde aldatıcı, politikada sür'atle etraf yapabilir, şark ahlâkınca faziletinde şüphe edilmez bir şef olduğunu öğrenmiştim. «Ahlâk» kelimesinin başındaki Şar-ka dikkat ediniz: Bu ahlâk doğruluğu ve fazileti gayet dar bir ölçüde kabul eder. Hususî ve şahsî ayıplar ve menfaate ait yolsuzluklar için müsamahasızdır. Ancak ne yalanı, ne de zul-

mü ahlâksızlık sayar. Talât Bey Meşrutiyetin bir çok adamla-
rı gibi bir şarklı, üstünde Tanzimat cilâsı bile olmayan bir şark-
lı idi. Fikre benzer bir sözü hatırimda kalmıştır. Romanya'ya
gezip dolaştıktan sonra, dönüşte, bir Emeneni gazetesine hasbi-
hal kılıkli demişti ki:

— Biz devlet sosyalizmi yapmalıyız!

İlk tanışma

Tanin gazetesinde çalışıyordum. İzzet Paşa Harbiye Na-
sı, Cemal Bey İstanbul muhafızıdır.

Her şeyi büyük ve yeni bir Osmanlı ordusundan ve bu or-
duyu kendi gençliğinden bekliyorduk. Az süren bir Tanin
gençliği vardır. Hafız Hakkı'nın «Ordu ve Gençlik» yazıları,
Toku gazetesinin işte o politikacılık günlerinde çıkmıştır.

Birgün Harbiye Nezaretinden Vicdanî imzalı ordu ma-
kulelerini meneden bir emir geldi. Son müsveddeleri çantasına
koyarak bize veda eden Hafız Hakkı:

- Kalemle yaptıramadıklarını, silâhla yapacağız, diyor-
du.

Arkasından ümid ve şevk ile bakakalmıştık. O zamanın
gençliği çabuk sever, çabuk inanır ve bağlanırdık.

Bir akşam Zeki Beyin kemanını ve bir Alman şarkıcı ka-
dını dinlemek için Totonya salonuna gitmiştim. Benden baş-
ta Türk olarak bir de Halid Ziya Bey vardı.

Bir aralık kapı açıldı ve içeriye, elinde balık mendili ile
kılıcını iki tarafa çarparak, sarhoş bir zabıt girdi. Burasını
bir çalgılı kahve zannetmiş olacaktı. Ben utancımın kulak-
latına kadar kızardım. Zabıt efendi sıraların birine oturdu;
bir müddet, Alman kadınının göğsünden çıkan garip seslere
dalı. Sigara içmesini menettiklerinden, bir şarkının ortasında,
güne kılıcını iki tarafa çarparak çıktı, gitti.

Tanin gazetesine her cumartesi günü, şimdi bana hakika-

ten çocukça görünen, İstanbul mektupları yazardım. O hafta bir takım anekdotlar arasında bundan da bahsettim.

Cemal Beyle bu yüzden tanıştık.

**

Bulgarları Edirnedен koğmuştuk. Veliahd Yusuf İzzettin Efendi Trakyada seyahat edecekti. Ben de Tanin muhabiri olarak aynı trenle gidecektim. İstasyonda Veliahdı uğurlayanlar arasında İstanbul muhafızı da vardı. Yanıma gelerek:

— Falih Rifki Bey siz misiniz dedi.

— Evet, efendim.

— Totonya salonu için bir yazı yazmışsınız. Harbiye Nazırı bir zabitten böyle bahsedişinize çok kızdı; sizi takip etmeliğimi söyledi. Fakat biz zaten orduyu böyle zabitlerden kurtarmağa çalışıyoruz. Bilâkis ben sizi tebrik ederim. Devam ediniz ve bize yardım ediniz.»

O vakitler, bu kadarcık ümid ve teşvik bizi heyecanlandıрмаğa kâfi idi: Üsküdardan entariyi kaldırmak, Merkez kumandanlığı koğuşunda kadın döğdürmemek, yahut sokakta aynı arabaya binen kadın ve erkekerden karı koca vesikası sormamak, hemen hemen inkılâpçılık gibi ileri hareketler idi. Gözleri Mustafa Kemal gününde açılmış alanlarla, 1913 psikolojisi ne kadar gülünç gelir.

**

İlk defa bir prensle o trende görüştüm. Teşrifatçı:

— Kapıdan girerken bir daha, ortada bir daha eğiliniz; yer gösterdiği zaman oturunuz. Veliaht hazretleri ayağa kalktığı vakit mülâkat bitmiş olur, diyordu.

Sahnedен şimdi hatırmıda şu fıkra kalmıştır:

— Çok bahtıyarım dedi, (Ellerini kaldırarak) Osmanlı ordusuna teşekkür etmeliyiz (Kaşlarını çatarak) kabahat, cürüm Kâmil Paşanıdır.

Ve bir faslı tesbit ettiğini gösterir ehemmiyetli bir tavla:

O bana, devletler Balkanlarda istatükoyu muhafaza edecekler, demişti; ben ona, İngiliz sefirinden senet al, dedim olmadı.

Ve başını sallayarak ayağa kalktı. Rumeliyi bunun için kaybetmiştik.

Trakyadan döndüğümüz zaman, Cemal Bey istasyonda bana şunu dedi:

«— Size bir yazıdan bahsetmiştim. Harbiye nazırı inat edip durdu. Ben eski fikrimdeyim. Fakat siz de artık böyle tenkitlerle bulunmayınız. Biraz daha sabrediniz, zaten biz İzzet Paşadan da orduyu kurtaracağız.»

Biraz şaşaladım. Fakat ne yapmalı, İttihat ve Terakkide uğruşmuş olduğum siviller, Cemal Beyin yanında sekiz kat sarkıklı hocalar idi.

İşte Cemal Paşayı böyle bir kararsızlık havası içinde tanıdım. Tevkifler, sürgünler, ip ve zindan çerçevesi içinde bana kokmuş bir Yeniçeri gibi görünen Cemal Beyin kendisini velev müphem ve karışık, fakat genç hareketlerle az çok alâkalı görmek de büyük bir şeydi.

Biz bu kadarla doymağa ve kanmağa alışmıştık.

Çünkü meselâ biraz sonra bir Mısır kuklası devletin başına geçecek, ve Abdülhak Hâmidin bir şiirinde vezin bozuk olduğunu söyleyen bir gazeteciye hiddet ederek:

— Bir âyan azasını bir muharrir parçasının tenkid etmek ne hadli! diye matbuat müdürünü azletmeğe kalkışacaktı.

Çünkü o zamanki inkılâp, kırmızı ve uzun Mısır fesini başı

üstüne yakıştırarak kadar duygusuz ve donuk, prensiplerini en eski Osmanlı kafalarının kalıbında dökecek kadar şuur düşkünü idi.

1913 te Bir Mustafa Kemal, bir asır sonrası için bile hayaldi; fantazi romanlarında bile yeri yoktu.

İstanbul

Hatıbe nasıl, niçin ve ne hesapla girmiştik? Bunu bir adam biliyor: Enver!

Enveri, binbaşı iken, Edirne'de bir arkadaşının (Salâhaddin Adil Paşanın) tavsiyesi ile tanımıştım. Edirneyi henüz almamıştık. Ben karargâha gittiğim vakit, huduttan dönmüştü.

— Bizim halimize bakınız. Şimdi Mustafa Paşada köylüler bana ihtiyar bir adam getirdiler. Köy kızlarını birer birer Bulgarlara haber verip teslim etmiş. Siz olsanız bu adama ne yapardınız?

O vakitleri pek de yukarı kıvrık olmıyan bıyıkları altından gülümseyerek:

— Beni günaha soktu. Dayanamadım, öldürmeğe mecbur oldum, dedi.

Sonra vali Hacı Âdilin yanında buluştuk o; bir saate yakın süren yemek esnasında, ilk gençliğin bütün merakı ile, yeni devrin kahramanını anlamağa çalışıyordum. Korkusuz, sözlemlerle kat'i, fakat pek basit bir zabıttı. Onun bir nazır, nihayet imparatorluk diktatörü olacağını hayalime bile getirmiyordum. Bir aralık, bir askerlik ve vilâyet salâhiyeti meselesinde aralarında bir münakaşa çıktı. Enver ısrar ediyordu: «— Vermezseniz, bir küt'a yollar, alırım! hatıranızı kırmak istemiyorum...»

Enver gittikten sonra, Hacı Âdil, tecrübesinden istifade edilmek istenmiyen yaşlı adamların derin ahını çekerek:

— Çocuk! dedi.

O günlerde Hacı Âdil devre çıkıyordu. Tanin gazetesine mektuplar yazmaklığım için beni de yanına aldı. Enver, bir fırkanın erkânıharp reisi idi. İkinci bir fırkanın erkânıharbiye reisi olarak o fırka Edirneye girecekti; Enver, Balkan muharebesinin fetih şerefini rakiplerine bırakmamak için, süvarisini olanca hızı ile ileri atmış, bu yüzden eski arkadaşı ile arası açılmış. Hacı Âdil Dimetokaya uğrayarak, bu soğukluğu gidermeğe çalışacakmış. Bunları, parça parça, etraftan öğreniyordum. Yoksa böyle politika sırları kendisine söylenecek yaşta ve yerde değildim.

Dimetokada genişçe bir salonda toplanıldığını hatırlıyorum. Epey kalabalık var. Hacı Âdil, Fahri Paşa [fırkanın kumandanı], Fethi Bey, hep üst saftadırlar. Aşağıya doğru diğer misafirlerin arasında bir erkânıharp göze çarpıyordu. Sarışın, sert ve bakınırken gözlerine takılmamak imkânsız! Hacı Âdil, arasıra ona dönüyor, belki rütbesi ile nisbetsiz bir ehemmiyeti var. Biz meşrutiyetin komitacılık âleminde bu *ehemmiyet*'lere alışmıştık. Salondan çıktıktan sonra, Hacı Âdil'e bu zatın kim olduğunu sordum:

— Mustafa Kemal Bey, dedi.

Sonra biraz şaşınca gözlerini mânâlaştıracak ilâve etti:

— Yamandır!

1914 de İstanbul havası, Enverle kaplı, onunla aydınlık, onunla kapanıktı. *Mukaddes cihad*, askerlik zorunu, bir de taassub tazyiki ile arttırıyordu. Bıyığını kesen bir zabıtın merkez kumandanlığında döğüldüğünü işitiyorduk.

İlhusi kaleminde çalıştığım, ve bana o kadar kudretli gelen Talat Beyin bile onun gölgesinde kaldığını seziyordum. Esasen ona ikirci bir adam olarak bir değer vermemiştim. Bana göre lazım gençğin aradığı hürriyetleri, kadın, tefekkür ve hürriyetini ancak Cemal Paşadan ve eğer varsa, onun kafasındaki olanlardan beklemek gerekti. Enverle müslüman ortaçağı, onun yeşilliği ile devam edecekti.

Zafer bile neye yarayacaktı? Bir cinayet olan bu sual, Anadolu ve Suriyede Almanların' nasıl bir maksatla çalıştıklarını düşünürken, sık sık zihnimden geçer oldu.

Hayır, Türkiyeyi kurtarmak için, Alman zaferi kâfi değildi. Enverden ve Almanlardan kurtulmak da lâzımdı. Bunu kim yapacaktı?

20 den 24 yaşına kadar, bütün harpte hep bunu düşünüyordum.

Harp

On dokuzuncu asrın on dördüncü senesinde henüz yirmi yaşını tamamlıyordum. Bir yaprak kadar hafifim: İçimin hiçbir kaygu ile burkulduğunu hissetmiyordum.

Bütün edebiyatım «Tanin» gazetesinin Cumartesi nüshalarında şarklılığa hücum etmekle geçiyor. Üslûp dışından, çınar taklidi bir şey; içinden, basit ve çiy!

Osmanlılıktan ümidimiz kesilmiştir. Başlıyan Türkçülüğü zevksiz ve Asyalı buluyorum. Bu, bir kararsızlık ve araştırma hali ise de, nöbetsizdir.

İşten sonra Nuruosmaniye'deki İkbâl kahvesinde arkadaşlarla şiir ve edebiyat konuşuyoruz. Akşamları, başka türlü tanıdıklarla, Tepebaşı bahçesinde keyfe dalıyoruz. Yaşıma göre epey ileri ahbablarım var. En ifazla hoşuma giden, bilhassa ordu gençliği içinde farketmişim, yenileşme ve kurtulma hareketidir.

Şimdilik İstanbulun büyük ideali: Beyoğlu'nu fethetmek!.

Vatan kaybı İstanbul'da çabuk unutulur. Balkan harbinden şehirde canlı bir hatıra kalmıştır: Edirne! Onu geri almak ve Bulgaristanın yenildiğini görmekle, kalb acılarını dindirmiştik. O vakit Bizans havasına biraz ruh verenler, Rumelli yüreği yanıklardı.

İşte bu sırada Büyük harp çıktı. Tepebaşı bahçesinde her gün görmeğe alıştığımız Fransız ve İngilizler, birkaç gün içinde

ortadan kayboldular. Bizim iki taraftan birine katılmaklığımız mecburî olduğunu hissini veren ne idi? O sırada İstanbullu düşünürün üç şey vardı: Rus düşmanlığı, Alman kudreti ve İngiliz tahakkümü.

İçer İngiltere olmasa, Almanyanın Rusya ve Fransayı bir kumanda dağıtacağında kimsenin şüphesi yoktu. Harbi bir çıkışla mahkûm eden İngiltere, bizi sarîh olarak itilâfçılar cephesine yaklaştırmıyan da Rusya idi.

Almanlarla birlikte harbe girdik. Askerlik davetleri elimizden bir âlem yapmak üzere Tepebaşı bahçesine gittiğimizde, Almanlardan yeni gelen, bizden yaşça büyük bir arkadaşımız:

Mahvolduk! dedi.

Nasıl? Nasıl?

Görürsünüz...

Bize dimdik bakan ana kartalın gözlerinde okuyoruz.

ZEYTİNDAGI

Mısır sıtması

Harbiye maktesinde ilk talim edenler arasında idim. As-
lık bana idman ve gezinti gibi kolay ve zevkli geldi.

İlk günleri, poturlu medrese uşğından, şimdi redingotlu gi-
ti hatırına gelen Köprölüzadeye kadar, karmakarışık bir manza-
rımız vardı. Bir gün hepimizi kıra çıkardılar ve yere bağdaş
kaldırıp imlâ imtihanından geçirdiler. Medreselilerin hemen hep-
si ve birçok da ellerinde Darülfünun vesikası olanlar imtihan-
dan döndü ve ihtiyat zabıt namzetleri yarıya indi.

Bir başka gün de doktorların odasından geçtik, geriye kal-
anların bir kısmı çürüğe çıktı. Harbiye çavuşlarının eline
gelmiz okur yazarlar ve sağlamlar kalmıştık.

Bir disiplin kadrosu içinde anonim kalmak Türk gençlerinin
işini gitmez. Meşrutiyet gençliği gibi Cumhuriyet gençliğinin
de boşlaca eksiğı budur. Her gün aramızdan iltimashların ayrıl-
dığını görüyorduk. Yeni vazifeler daha cazibeli idi.

İltimas, hepimizin şevkini kırdı, akşamları mektepten çıktık-
tan herkeslikten kurtarabilecek bir yardım arıyorduk.

Ben de Harbiye Nezaretinde bir çok kişi tanırdım. Fakat
mektepten sonra orası bir neferin, eşiğinden adım bile atamıyacağı
çokluğ bir üniformalar sarayı olmuştu. Birisi bana Merkeziu-
nun sivil çeteler yaptığıını, bu çetelere bildiklerimizin kuman-

da ettiğini, gidip doktor Nazımı görmekliğimi söyledi. Sivil - askerliği tercih ediyordum.

Hafta arası talimden sonra Merkeziyumumi'ye gittim. Doktor Nazım bekleme odasına geldi; istediğini kendisine anlattım. Yüzüme baktı, güldü:

— Biz çetelere hapisneden adam alıyoruz, dedi. Senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir.»

Bu katiller ordusundan bir şey anlamadım. Kafamdaki harp şiri söndü. Tersyüzü gene Harbiye mektebine döndüm.

Üç arkadaş konuşuyorlardı:

— Cemal Paşa yarın Mısıra gidiyor. Haydarpaşaya gidecim ve kendimizi karargâha aldirtalim.

İşin bu kadar kolay olacağına o kadar inanmadım ki ertesi sabah bir tecrübede bulunmağı bile faydasız addettim. Üç arkadaşım bir daha Harbiye mektebine gelmediler.

Bir dostum tavassut etti. Şöyle böyle tanıştığımız dördüncü ordu kumandanı Başkumandanlığa bir telgraf yazarak beni de yanına istetti.

Fakat bir türlü bölüğümünden ayrılamıyordum. Enver Paşa daha inzibatçı idi. Talimgâhı bitirmeksizin hiç kimse için istismar yapılmasını kabul etmiyordu.

Ben ise karargâha vaktinde yetişip Mısırın nasıl alındığını göremeyeceğime teessüf ediyordum. Hep Kanalı, Kahireyi ve ehramları düşünüyordum.

İstanbul bir Mısır sıtması içinde idi. O zaman başta bulananların coğrafyası, medrese yobazlarının imlâsı kadar zayıf olmalıdır.

— Mısıra vardıktan sonra beni kim hatırına getirir? diye soruluyordum.

Enver Paşa dahi Alman zaferine yetişemeyeceğimizden korkarak bir nefeste harbe atılmış değil midir? O günlerin acele ve sıkılganlık havasının serinliğini hâlâ göğsümde duyar ve sıkılırdım.

Nihayet bir gün talimgâh kumandanı Rabe Beyin beni ça-

ırdığını söylediler. Gittim. Elinde bana aid bir tomar kâğıd vardı. En çok hayret ettiği şey, bir ordu kumandanının bir neferle bu kadar meşgul oluşu idi:

— Cemal Paşa arkadaşımız mıdır?

— Hayır, tanıdığım..

Elimi sıktı:

— Yarın geliniz, kâğıtlarınızı alınız, dedi.

Yeni esvabımı giydim. Güzel bir şeritle künyemi göğsüme bağladım ve gittim.

Türkiyenin hiç bir tarafını bilmiyordum. Haydarpaşadan en uzak vilâyetlere doğru trene bindiğim zaman, Çanakkale harbi başlamıştı. İstanbul; Kahireden, Kudüsten, Şamdan, Halep ve Lonyadan hayalini geri çekmiş, kendi öz canının kaygısında idi. Gözüm arkada, Anadolu'nun gurbet akşamı kompartımanını kararttıkça kendi kendime başka bir sual soruyordum:

— Acaba İstanbulla girecekler mi??

Mısır sıtması dinmiş, Nuruosmaniye emperyalizminin eteği tarayburnu sularına değmişti.

Karargâh

Nablüs sürgünleri dışarı çıktıktan sonra, Cemal Paşa beni yanına oturttu. Bir maske düşmüş gibi, yüzü o kadar değişti:

— Talât Paşa suikasdı için ne işittiniz? diye sordu. Hiç bir şey bilmiyordum.

Bu suikasd, sonraları Atatürk'ten dinlediğimiz Enver Talât kavgası olmalıdır.

Biraz şundan bundan bahsettikten sonra, yaverini çağırdı:

— Beyi erkânıharbiye reisine götürünüz, şifre kalemine versinler, dedi.

Ali Fuad Bey (şimdi Harb Akademisi Komutanı Korgeneral Ali Fuad) o zaman erkânıharbiye reis vekili idi. Yaver beni takdim etti ve kumandanın arzusunu söyledi. Ali Fuad Bey başını çevirmeksizin, sert bir sesle:

— Hayır, birinci şubede çalışacaktır, dedi.

Biraz şaşladım. Fakat daha ertesi güne kalmadan ordu karargâhı içinde, yarı sivil bir kumandan ile som asker bir erkânıharb reisinin yanyana yaşamakta olduklarını öğrenmiştim.

Ali Fuad Bey şiddetli disiplin adamı di. İltimasların ve hiyerrâşiyi bozan hususî vaziyetlerin aleyhinde idi. Şifre kalemi ise Cemal Paşanın askerden fazla sivil tarafında bağlı idi. Ali Fuad Beyle kumandan arasında bu yarı siviller yüzünden mücadele

hiç eksik olmamış, Cemal Paşanın siyasî ve sivil icraatı ile Ali Fuad Beyin kafası hiç uzlaşmamıştır.

Ali Fuad Bey de fırka komitacılığının düşmanı olanlar gibi, nizam, kıdem ve kanun adamı kalmıştır. Cemal Paşa, harp hükümetinin en Avrupa düşüncelisi olmakla beraber, kendi fırkacılığına hiç bir işinde unutmazdı.

Kendi fırkacılığı diyorum. Çünkü hakikatte İttihad ve Terakki bir kaç başın etrafında bir kaç kola ayrılmıştı.

Büyük Harpte herhangi bir kimse için:

— İttihatçdır!

Hükmü doğru ve pek de yerinde olmazdı. İttihadçı demek, fırkanın anonim ve silik unsuru demektir. O zamanlar insanın üzerine yapışan damga adamsözü idi. Cemal Paşanın adamı; Enver Paşanın adamı, Talât Paşanın adamı.. Kendi kendinin adamı kimdi, bilmiyorum.

Her adamın da kendi adamı vardı. Gruplar büyüdüğü zaman artık Enver Paşa takımı, Talât Paşa takımı, Cemal Paşa takımı demek doğru olur.

Zeytindağı üstünde de; dördüncü ordu karargâhının zabitanı ile Cemal Paşanın adamları diye iki sınıf olmuştur. Adamın büsuşiyeti rütbe ve mevkie uygun olmıyan ehemmiyetinden belli olur.

İttihad ve Terakki devrinde mes'uliyetsizliği temsil eden adamlar iktidardan en iyi faydalanmış olanlardır.

Büyük Harpte en ürkütüğüm şey bu damga idi. Talât Paşanın adamı, Enver Paşanın adamı...

İttihad ve Terakkiyi mes'uliyetsiz adamlar tefessüh ettirmişlerdir. Halbuki devlet kuvvetlerinin yerini, hangi şahsî kuvvet tutabilir? En azılı katili, eli titrek bir hâkim mahkûm eder ve bir engene asar.

Devlet, kanun ve otorite hüküm sürdüğü zaman, Çakırcalı gibi takılmış bir cesetten başka bir şey değildir. İttihad ve Terak-

kinin, Çakırcalının peşine sürdüğü devlet kuvvetini bile, çeteleştirmiş olduğunu hatırlarsınız.

İttihad ve Terakki şeflerinden bir kaçına beni fikirleri yaklaştırır, adamları uzaklaştırırdı. Ve en nefret ettiğim şey bu iken, mütareke senelerinde üstümde yalnız bir tek damga vardı: Cemal Paşa'nın adamı!

Bizim İmparatorluk:

Zeytindağının tepesindeyim. Lût denizine ve Gerek dağlarını bakıyorum. Daha ötede, Kırmızı denizin bütün sol kıyısı, Hıms ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamamenin kabbesi gözüme batıyor, burası Filistindir. Daha aşağıda Lübnan var; Suriye var; bir taraftan Süveyş kanalına, öbür taraftan Hıms körfezine kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu hudutsuz İmparatorluğun çocuğuyum.

Çıplak İsa, Nasırada marangoz çırağı idi; Zeytindağının etinden geçtiği zaman, altında, kendi malı bir eşeği vardı. Biz Kudüste kirada oturuyoruz. Halepten bu tarafa geçmiyen şey, yahut Türk kâğıdı değil, ne türkçe ne de Türk geçiyor.

Floransa nekadard bizden değilse, Kudüs de o kadar bizim değildir. Sokaklarda seyyahlar gibi dolaşıyoruz.

Kamame kilisesinin hristiyan milletler arasında taksim edilmiş olduğunu bilirsiniz. İçerisinin her parçası ve bütün kilisenin bir hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtar olmay edememişlerdir. Bütün bu kit'alarda biz işte bu hocanın vâdelerini yapıyoruz. Ticaret, kültür, çiftçilik, sanayi, binalar, her şey Arapların veya diğer devletlerindir. Yalnız jandarma bizim değildir, jandarma bile değil, jandarmanın esvabı.

Osmanlı saltanatı som bürokrat iken, bürokrasi bile tam Arap, yahut yarı-Araptır. Türkleşmiş hiç bir Arap görmedik. En başka, Araplaşmamış Türke az rasgeliyordum.

Arap milliyetperverliğini güden Şamlı Azimzadeler, Kon-
yadan gelme Kemik Hüseyin torunları idi; Halebin esas famil-
yalarının asılları Türklerdi. Osmanlı İmparatorluğunda bütün
ekalliyetler imtiyazlı oldukları için, ve Türk unsuru imtiyazsız ol-
duğu için herhangi bir müslüman ekalliyetin çocuğu olmak, Türk
olmaktan daha faydalı idi.

Bir Kürt zaptiye çavuşunun kütüğünden gelen Abdurrah-
man Paşa, dedesi ve babası vergi çaldığı için zengin, Araplaş-
mış olduğu için de âyan âzâsı idi. Bu Abdurrahman Paşa, ken-
di toprağının tamamını ancak harita üstünde görmüştür.

Birinci Millet Meclisinde şer'îye vekilliğ etmiş, Eskişehirli
bir Türk hocasının Türkler gibi «ve» demek yerine, Araplar gi-
bi «vua» dediğini belki henüz unutmamış olanlar vardır. Suriye,
Filistin ve Hicazda:

— Türk müsünüz?

Sualinin bir çok defalar cevabı:

— Estağfirullah! idi.

Bu kıt'aları ne müstemlekeleştirmiş, ne de vatanlaştırmıştık.

Osmanlı İmparatorluğu buralarda, ücretsiz tarla ve sokak
bekçisi idi.

Eğer medrese ve şuursuzluk devam etmiş olsaydı, Araplığın
Anadolu yukarılarına kadar gireceğine şüphe yoktu.

Bizim emperyalizm, Osmanlı emperyalizmi, şu ana fikir üs-
tünde kurulmuş bir hayal idi: Türk milleti kendi başına devlet
yapamaz!

Kudüsün en güzel yapısı Almanların, ikinci güzel yapısı yi-
ne onların, en büyük yapısı Rusların, bütün öteki binalar İngiliz-
lerin, Fransızların, hep başka milletlerin idi. Gür sakalları baha-
rat kokan dürzüler, saçları örülmüş yahudiler, etleri meşinleşmiş

çıyan ve entarili Araplar, hepsi Türk ordusu Kanala doğru gi-
derken, dar Suriye ve Filistin kıt'asında iki safa ayrılmış:

«— Geç yiğitim, geç!» diyordu.

Fakat bir avuç Türk, bütün kıt'ayı tuttu.

Koskoca çölü, bina ve bahçelerle donattık.

Geç kalmıştık. Artık ne Suriye, ne de Filistin bizim idi. Ru-
meliyi kaybetmiştik.

Bir realite hissi ile değil, bir tarih hissi ile kendimizi zorla-
yorduk. Anadolu baştanbaşa yapılmak, şehirler, köyler, ev ve
tarla zengin olmak, Türkler tamamen garphlaşmak ve sonra da
Halepten Kırmızı denize doğru, nüfus, teknik ve sermaye ile
taşınmak lâzımdı. Biz ise Anadoluyu aşır Halep kapısını vurdu-
ğunuz zaman, umran ve kalabalık görmeğe başlıyorduk. Halep,
büyük bir şehir, Şam büyük bir şehir, Beyrut büyük bir şehir,
Kudüs büyük bir şehir idi; Lübnan havası, bize Dobruca hava-
ından yüz kat daha yabancı idi.

Fakat her yere:

— Bizim, diyorduk.

Şam, evimiz kadar bizim, Lübnan bahçemiz kadar bizim...
Bu tasarruf ve hüküm hissini bize damarımızdaki kandan geldi-
ğine şüphe yoktu.

Ve kendimizi otelciye, lokantacıya, hattâ posta memuruna
anlatmak için yavaş yavaş arapça öğreniyorduk.

Şamdan kalkan tren, Medineye üç gün üç gecede gider.
Medineyi bile bırakmıyorduk. Medinesiz Türkiye? Bu emper-
yalizmin intiharı demekti.

Ne Medinesi? Bir gün aşağı geçecek bir kıt'ayı selâmla-
mağa inmiştik. Tren varken, Adanadanberi yayan yürümekte
idiler. Üç bin kadar zayıf, soluk, ve üstü başı yıpranmış Türk ço-
cuğu, yorgun argın önümüzden geçtiler. Biliyor musunuz, nereye
gidiyorlardı? Aden'e!

Hâmidin mısramı hatırlıyorum:

— Nereye gitmek istiyor?

— Ademe!

Mısırı fethetmek için Cemal Paşa, Kudüste, Şamda, Lübnan-
da, Beyrutta ve Halepte oturduğu zaman, bir işgal ordusunun
kumandanı gibi bir şeydi.

Zeytindağının üstündeki Alman yurdunda biz, devenin üs-
tüne merdivenle tırmanmağa uğraşan Avusturyalı zabıt, otomo-
bilden ürken hecin, hecinden ürken Macar atı, kanalı geçmek
için Tabariye gölünde tulum idmanı yapan Sivaslı nefer, ve bir
boğuk Arap sesi:

— Felyahya!

... İmparatorlukların sanatı müstemleke ve milliyetleri işlet-
mektir. Osmanlı imparatorluğu, Trakyadan Erzuruma doğru,
koca gövdesini yan yatırmış, memelerini müstemleke ve milliyetle-
rin ağızlarına teslim etmiş, artık sütü kanı ile karışık emilen bir
sağmal idi.

Arap saçı :

Dördüncü ordu Suriyede iken, Havran dürzüleri bize he-
men hiç isyan etmediler. Niçin, bilir misiniz? Bütün Havran ka-
biyle kabîyle parçalanmıştı; şeyhler kendi öz kardeşleriyle dahi dost
değildiler. Havran şeyhlerini yalnız bir menfaat birleştirebilir: Ver-
gi, hele ağnam vergisi! Tahsildar Havrana gittiği zaman, bütün
düzümler birliktirler, tahsildar döndüğü vakit, yine bin parçadırlar.

Biz harp devam ettiği kadar hiçbir vergi almadan; bilâkis
Havranı altın ve nişana boğduk.

Halepten Adene kadar süren o koca memlekette bir Arap
meselesi vardı, zannetmeyiniz. Arap meselesi denen şey Türk
düşmanlığı hissi idi.

Bu hissi ortadan kaldırınız: Suriye ve Arabistan meselesi,
Arap saçına döner, karmakarışıklığın içinden çıkamazsınız.

Müslüman Araplar arasında bir Arap halifeliği hükûmeti
peşinde olanlar vardı. Hristiyanlar ise, daha fazla Türk düşma-
nı iken, en iyi idare Osmanlı idaresi olduğu fikrinde idiler. Çün-
kü kendilerini imtiyazlandıran Osmanlı idaresi kalkarsa, Müslü-
man Arapların tahakkümü tehlikesi muhakkaktır. Sonra ecnebi
bir idare iktisat, ticaret, memleketin bütün kazanç kaynaklarına
musallat olur. Türkler ise piyasa ve pazarlarda yerlilerin rakip-
leri değildirler: «... Maruni Patriği de bilir ki eğer Fransızlar,
gelecek olurlarsa, haksız imtiyazları elinden alacaktır. Patriğin
arzusu Fransız himayesinde, fakat Osmanlı idaresinde yaşa-
maktadır.»

Suriyede hristiyanlık müslümanlık, Filistinde Araplık, Yahudilik, Hicazda şeriflik vehabilik meseleleri, bizzat Türk - Arap meselesinden daha azılı idi. Nitekim biz çıktık, nifak, bütün Akdeniz, Kırmızı deniz ve çöller boyunca yanıp durmaktadır.

Harbin başında Lübnan müstakil gibi bir şeydi. Marunların Patriğini Osmanlı hükûmeti tasdik etmemişti. Fakat Fransızlar vasıtasile buyrultu verip durdu.

Maruni tayfası, Patriği Allah yerine tutup tapar. Lübnanın üçte biri Maruni vakfıdır. Candan islâm düşmanındırlar. Lübnanda mukaddes mücahit denen bir sınıf vardır. Her islâm öldüren mukaddes mücahittir. Bekârsa 4, evli ise 8 lira maaş alır.

Dört sene evvelki 32 bin müslüman dürzüden, biz orada iken 8000 kadar kalmıştı.

Protestanlar İngiliz, ortodokslar Rus taraflısıdırlar.

Filistinde Siyonistler âdeta gizli bir hükûmet yapmışlardı. Bayrakları ve postaları vardı. Mektuplarına kendi pullarını yapıştırırlar, kendi memurlarile sevkederlerdi.

Sayırsız kabile ve aşiretlerin isim ve meselelerine ise girmek bile doğru değildir. Bu akşamki hakikat, ortalık ağarmadan tersine döner. Çöl ve yarı - çölde menfaat ve kuvvetten başka hiç bir kuvvet hüküm sürmez.

Bir kaç devlet bir memlekette adam tüccarlığına başladığı zaman, altına avuç açanlar çok olur! Fakat buhları ciddi bir hareketin şefleri diye telâkki etmek doğru değildir. Biz bu hatada bulunduk.

İngilizler, Ruslar İtalyanlar ve Osmanlılar arasında Suriye ve Filistin ve Hicaz işlerini en az bilen ve anlıyanlar, sonuncular, yani bu kıt'aların asıl sahipleri olmuştur. Her tarafı top arabası ile geziyor ve hırsız memur kafasının taşı içinden seyrediyorduk. Dördüncü ordu kumandanının Lübnan meselesini nasıl halletmiş olduğunu gösteren notları o zamanki defterimden alıyorum:

«Bütün Lübnan donanmıştır. Acemi çizilmiş aylar ve yanlış oluluzlar, fakat nekadark çok Osmanlı bayrağı var. Lübnan kızları bütün kırmızı entarilerini ve beyaz çamaşırlarını kesip kullunmuşlar. Yolda cirit oynayanlar, deve üstünde rakeden kadınlar, güzel hayvan tüyleri ile süslenmiş mızraklar, bütün Afrika kenteziyası, üstlerinde yurtmaçlı gecelik; ayaklarında don, başlarında agel ve keşye, bütün dürzü halkı, ve sonra akşam yemeğinde Sofra dağ çiçekleri ile bezenmişti. İçki yerine soğuk su, teni ayran, iki tarafımda Tanzimattan kalma bir sürü insan var: Hepsi siyah istambolin giyinmiş, klâsik fes, Sultan Aziz tarzileri. Her elinden çıkma efendiler, sizin susmanızı kendi aleyhlerinde düşünüş zannettiklerinden hepsi söz bulmak ve terkip yapmakla meşgul..»

Cemal Paşa ayakta idi:

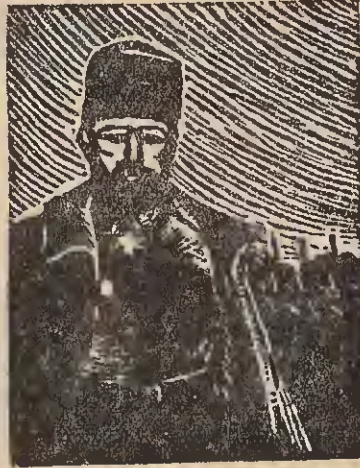
— Muhterem efendiler, dedi; bugüne kadar Lübnanın bütün bir actısı vardı; Lübnan muhtarip idi. İşte ben bu ıstırapı kaldırmağa geldim. Size haber veriyorum ki, Lübnan artık Konak kadar Osmanlıdır. Artık bu güzel toprağınızda yabancı imtiyazlarından hiç biri kalmamıştır.»

Müslümanı, hristiyanı, sûreler, âyetler okuyarak halifeye, Muvver Paşaya ve Cemal Paşaya dua etmeğe başladılar. Cemal Paşa kendilerini mülevves yarı - istiklâllerinden kurtarmıştı. Oturanlar ve ayakta duranlar, kumandanın bu müjdesinden ve belki de yenenin soğuk suyundan ve ayranından sarhoş oldular...

Bir Fransız raporu diyor ki: «Lübnanlılar ihtilâl yapmazlar. Bizden bir vakitler silâh istediler; verdik. İsyan çıkaracaklardı. Her yerde, silâhları çöl Araplarına sattılar!»

Denizle demiryolu arasına sıkışmış olan ürkek ve sabırlı Lübnanda Arap saçının bir küçük kâkülünü çözmüşük.

Filistin için tehcir, Suriye için tethiş ve Hicaz için ordu kullandık. Yafa kıyılarında Balfur'un beyannamesini bekleyen hesaplı Yahudiler, bu uğurda kafa değil, bir portakal bile feda etmediler. Hicaz ayaklandı; Suriye ise sustu.

Üçayak

Osmanlı tarihinin Suriyeden bahseden son siyasî faslı, şüphesiz Âliye Divanıharbi olacaktır. Bu divanıharbin kararı ile Şam ve Beyrutta kırk kadar Arap milliyetperveri öldürülmüştür. Anılanlar arasında Abdülhamit Zöhravi gibi âyandan, Şefik-el-Müccyet gibi meb'us, Abdülgani Ariysi gibi birinci sınıf gazeteci ve Refik Rızık Sellûm gibi şair olanlar da vardır. Bir çoğu menfaat ve politika adamı, bir kısmı idealist idi.

Balkan harbi zamanlarında, Osmanlı İmparatorluğunun artık dağılacağına inanarak, Suriye için yeni bir tâli aryanlar tarafından Pariste bir kongre yapılmıştır. Araplık cereyanının, ondan sonra, başlıca ocağı Ellâmerkeziye Cemiyeti idi. Âliyede hapsedilmiş olanlar işte merkezi Kahirede bulunan bu cemiyetin azaları idi.

Azaları, fakat ne zaman?

Ellâmerkeziye Cemiyetinin Büyük harp başladığı zaman, Suriyede isyan ve fesat çıkarmağa uğraştığı şüphesizdir. Ancak Suriyede kalmış olanların bu teşebbüsten haberleri var mıydı? Çünkü arada bir umumî af olmuştur. Tutulmuş olanları, eskiden bu cemiyet içinde çalıştıkları için mahkûm etmek imkânsızdı.

Divanıharp ise, tutmuş olduğu kimselerin Büyük harpten sonra da cemiyetin emri ile hareket etmiş olduklarına inanmıştır. Bunun dava budur.

Âliyede kanun ve adaletin zorlanmış olup olmadığını meydana çıkarmak hukukçulara düşer. O zaman Suriyede esaslı bir

tethiş politikasına, neden lüzum olduğunu, Tiflis, sokaklarında öldürülen Cemal Paşa bir sır olarak kara toprağa götürmüştür.

Hazin tâli: Eşraflarını öldürmüş olduğu Suriyede Cemal Paşayı seven ve arıyan çoktur. Cemal Paşa, on binlercesine kendi eli ile hayat vermiş olduğu Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

* * *

Cemal Paşa bir taraftan zor, bir taraftan imar ve ıslâh siyasetleri kullanılarak Araplık cereyanının durdurulacağı fikrinde idi. Devletten en yüksek rütbe ve menfaatler koparıp, Osmanlı İmparatorluğu vahdetini bozmağa çalışanları bir türlü affetmemiştir.

İstanbulun bu işte Cemal Paşa ile zıd gittiği yanlıştır. Enver ve Talât Paşalar, esasta, onunla birlik idiler. Hiç biri vatan hiyanetinin cezasız bırakılmasını istememiştir. Fakat, meselâ Enver Paşa, Abdülhamit Zöhravinin, Talât Paşa Şefik-el-Müeyyedin bırakılması için tavassut ettiler. İttihad ve Terakkiden diğer bir takım şahsiyetlerin de iltimas ettiği kimseler vardı. İstanbul, sonuna kadar, Âliye davasının bir defa da Harbiye nezaretinden tetkik edilmesinde ısrar etti.

Büyük Harpte çıkan kanunlardan biri ise, kumandanlara, eğer vatan müdafaası için zarurî görülürse, idam hükümlerini doğrudan doğruya yerine getirmek salâhiyetini vermiştir. Bu salâhiyet, olsa olsa ateş hattında hemen şiddetli tesir yapılmağa lüzum gösteren vakalar için düşünülp verilmiş olabilir. Fakat hüküm mutlak olduğundan, Cemal Paşa, Âliye divanıharp kararları için kanundan istifade etti. Çünkü dava dosyaları İstanbulla giderse, işin altüst olacağından korkuyordu.

Ve bir sabah açık telgrafla, yedi kişinin Şamda ve gerisi-

Şamda Beyrutta idam edilmiş olduklarını İstanbulla bildirerek meseleyi kökünden halletti.

Eğer tedhiş yapılmamış olsaydı, Suriyede isyan çıkacaak mıydı?

Hicazın ayaklanması, tedhiş yapılmış olmasından mıdır?

Tedhiş, Suriyenin kaybolmasına yardım etmiş midir?

Benim fikrim, üçünün de doğru olmadığıdır...

Bugünkü Türk kafası, ileri bir kafadır. Bu kafanın şimdiki düşünüşü ile o zamanki Arap meselesi için karar vermek yanlış olur. Şunu hesaba katmalıdır ki İttihad ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğunun hiç bir hak ve nüfuzundan vazgeçmeğe razı olmamıştır. İttihat ve Terakki Arnavut, Ermeni, Rum ve Arap, bütün ekalliyetlerin milliyetçi ve istiklâlcı unsurların can düşmanıdır.

Cemal Paşa, merhum Mahmut Kâmil Paşa hakkında bazı şüpheler olduğunu, Enver Paşaya yazarken:

— Eğer, diyordu; Erzurum cephesinde vatana iyi hizmet ediyorsa hiç kurcalamayalım.

Enver Paşanın bu şifreye:

— Hiç bir vatan hizmeti, vatana yapılmış olan fenalığı maan gösteremez, vesika bulursanız hemen bana bildiriniz... diye cevap vermiş olduğunu hatırlarım.

* * *

Tutulanlardan hiç biri öceklerine inanmadılar. Abdülhamit Zöhravinin Şamda Cemal Paşanın karşısına nasıl çıktığını biliyorum. Âyan azası olduğu için, bekleme salonunda bir kaç dakika kalmak bile kibrine dokunmuştu. Dik başlı, vakarlı bir adamdı. Kumandanın gösterdiği iskemleye kadar gururu devam etti. Fakat Cemal Paşanın harpten evvelki hesapları araştırdığını hissettiren bir vesikayı okuduğu zaman, sarardı; bir su istedi ve ilk yudum boğazına takılarak bunahr gibi oldu; ancak:

— Beni affediniz, diyebildi.

Kudüs karargâhına gelen Şefik-el-Müeyyet de öyle idi. Bir şeyden hicranlanmıştı: Acaba insanın öldüreceği kimseleri, evvelâ, sağ olarak, karşısında dizlerine kapatmaktan ve dik boyunlarını eğdirmekten aldığı zevk nedir? Bir defa, Mahmut Şevket Paşa vakası sürgünlerinden birinin, kendini affettirmek için eski İstanbul muhafızına yolladığı telgrafı Cemal Paşaya verdiği zaman, sakalı arasında bir tebessüm dalgası dolaşarak şunu dediğini hatırlarım:

— Her tarafta benim yüzümden inliyenler var!

Ve bu dil sürçünün acılığını gidermek için tebessümü ile cümlesini bir iç çekintisi içine nasıl saklamağa çalıştığını da hâlâ görür gibi olurum.

Beyrutta asılmış olanlar, daha fazla, genç milliyetperverlerdi. Bunlar zindandan ipe kadar, Arap marşı okuyarak, cesur ve dik başlı gitmişlerdir.

Şamda ölenlerin hikâyelerini merhum Nurettinden dinlemiştim.

Şu iki hikâye kalbimi yırtmıştır. Şefik-el-Müeyyed'in sakalı beyaz ve uzundu. Asıldığı zaman manzarası hazin olacağını düşünen bir Şamlı jandarma zabiti, elleri arkasına bağlı, beyaz gömleğiyle hükûmet konağı merdivenlerini inen mahkûmu birdenbire tutmuş, cebinden çıkardığı makasla sakalını kırmıştı. Bu cinaî tuvaletin hatırası, Arap davasının, eğer varsa, bütün haklı ve iyi taraflarını bana unutturmuştur.

Sinirli olan Cezairli Ömer, idam iskemlesine çıkarken, bağırıp çağırıyordu. Aşağıdan biri:

— Sus, mes'ul olursun! dedi.

Ömer korkudan susmuş olduğu halde asılmıştır.

Bir hristiyan olan Refik Rızık Sellûm hakikî bir idealist idi. Ölümü güler yüzle karşılamıştı.

En son o, idam edilecekti. Altı kişi artık soğuk birer ceset olmuşlardı. Refik, meydanın başına geldiği vakit, boş sehpaye bakmış, gülümsiyerek:

— Galiba yerim orasıdır, demişti.

Sonra ciddileşerek en öndeki cesede, Abdülhamit Zöhrevi'nin yüzünü dikmiş ve:

— Ey hürriyet babası, merhaba! diye selâm vermiştir.

Telkin vermek için kendine sokulan papazı yine o cesaret almış ve iskemleye çıkarken İstanbul hukukundan tanıdığı Türk arkadaşına veda etmiştir.

Kinsiz ve kedersiz ölüme gitmek güçtür.

Bir başka tip görmek için, bir de Yusuf Hanî'nin hikâyesini dinleyiniz:

Boğazına ip takıldığı zaman bile, ölmekte olduğuna güç inanmış insanlardan biri, hiç şüphesiz, Yusuf Hanî olmuştur.

Şık, zengin, keyfi yerinde, yazı Avrupada, ve kış Beyrutta geçen, Suriyelilerden biri idi. Harp olduğu vakit tez davranışlılığı için Beyrutta kalmıştı.

Yusuf Hanî milliyetperver olduğu için Türk düşmanı değil, Türk düşmanı olmak moda olduğu için ve zarar da vermediği için, öyle idi. Ve takındığı bu sıfatı boynundaki kıravattan dolayı mühmisediği de yoktu.

Bir Fransız vesikası der ki: «Lübnanlı hristiyanlar Fransız düşmanlarıdır; hristiyanları sevmedikleri için Lübnanlı müslümanlar da İngiliz taraflıdır. Beyrut Araplarının çoğu Fransayı sever. Fakat ortodokslar Ruslara bağlanmışlardır. Niçin? Hiç... Lübnanlı bayrağından daha şerefli ve nüfuzlu herhangi bir bayrağa bağlanmış olmak için...

Bir gün kumar masasında Yusuf Hanî'ye bir kâğıt getirip göstermişlerdi. Divanharp, imzaladığı bu vesikanın bir istiklâl namnamesi olduğunu kendisine anlatıncıya kadar Yusuf Hanî yapmış olduğunu bilmemişti:

— Aman, diyordu; beni bırakınız. Zenginim, güzel bir karım ve çocuğum var. Oyundan ve zevkten başka bir şey peşinde koşanlardan değilim. Bu imza benim olabilir. Fakat nasıl anlayayım, imzamı bir poker fişi gibi atıvermişimdir.

Merhum Nurettin Şama geldikçe bu adamın hikâyelerini naklederdi:

— Bütün esvaplarını hapse getirtti. Bir gün pantolonunun bir kenarını ütüsüz görmedim. Her sabah kendine çekidüzen veriyor ve hemen çıkmağa hazır, beni görür görmez, bu gece de mi burada kalacağım, diye soruyor.

Arap meseleleri artık edebiyat olmaktan çıkmıştı. O sırada böyle bir cürmün affedilmesini istemek ve aramak boştu.

Beyrutta Cemal Paşa, evinin merdivenlerinden inerken, güzel ve siyahlar giymiş bir kadın, yanında çocuğu ile kendini karşılamıştı. Çocuk elindeki çiçek demetini kumandanın ayağı altına atarak: — Babamı bağışlayınız, diyordu.

Kumandanın o gün gözlerinin yaşadığını ve titreyen çenesini güç tuttuğunu görmüştür. Çünkü bu siyahlı kadın, evini dönerken, meydanın bir köşesinde, sevdiği kocasının soğumuş beyaz cesedini görecekti.

Bir suvare.

O gün Şam'ın sıcak güneşi, boğulmuş beyaz cesetler üstüne söktü.

Otele geldiğimiz zaman, kumandanı, ölümler gibi sarı ve soluk, kayışı takılmış, hançeri belinde, merasim esvabı ile, salonu adımlarken bulduk.

Ölüm sabahları, herkes birbirile türkerek ve ürpererek konuşur.

Fakat ertesi güne kadar her şey unutulup gitti. Müse'nin mersiyesini hatırlar mısınız? Pariste her şey unutulmak için eğer on beş gün kâfi ise, şarkta bu, on beş saat bile değildir. Şarkta olmemeğe bakmalı...

Şam, bilâkis, Cemal Paşa ve karargâhı şerefine büyük bir suvare vermek için hazırlanmakta idi. Büyük sinemada şairler, kasideciler, hatipler, hepsi, Arabistanı kötü çocuklarından kurulan büyük adama memleketin minnettarlığını anlatacaklardı.

Geceye doğru, Cemal Paşa beni çağırttı:

— Gidip bir defa salonu ve halkı görünüz. Benim gitmekliğime lâıyk olan bir yer midir, anlayınız, dedi.

Gittim. Ne görecektim? Bir sürü sarık, bir sürü maşlâh, ve bu o kadar da pantolon ve papuç... Fakat şark büyükleri için suvare ve çerçevenin büyük ehemmiyeti vardır.

Kumandanımız her zaman, trene, ziyafete, ve randevüye gelmek âdetinde idi. Sinemaya da herkesin merakı son had-
da bulduğu vakit geldi ve locasında oturdu.

Nutuklar, şiirler, kasideler ve hepsi onun için, hepsi medih

yarışı... Biri evvelâ Allah, sonra Peygamber, sonra Padişah sonra siz, diyor, bir başkası evvelâ Allah, sonra Peygamber, sonra siz, diyor; nihayet biri evvelâ Allah, sonra siz, dedi.

Arapça tükendi, yalan tükenmedi. Bir kısmı aynı sözleri beste ile tekrarladılar.

Çıktığımız zaman Şeyh Esat dedi ki: «— İhtimal siz bu sözleri ifrat ve mübalâğa zannedersiniz. Fakat bizde âdet böyledir. Size bir fıkra nakledeyim: Bir zaman Şam'a yeni bir vali geliyordu. Eşraf, memurlar, halk, istasyona birikti. Daha tren durmadan, şairlerimizden biri ileri atıldı ve başladı:

«— Ya veziriâzam!..

«Yanında bulunan bir başkası kolunu dürttü:

«— Yahu, dedi; biraz bekle, fermanımı okusunlar; vezir midir, paşa mıdır, bey midir, evvelâ san'atının ne olduğunu öğren!»

Fakat Cemal Paşa için artık herkesin bildiği büyük rütbe ve nüfuzdan başka, masallaşmış hükümler bile vardı. Suriyede derlerdi ki, eğer Cemal Paşa birisile görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa affedip etme meği düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burmasından korkunuz, o zaman bu mülâkatın ölümüne kadar yolu vardır.

Daha başlangıçta Cemal Paşanın kusurlarından biri gösteriş olduğunu söylemiştim. Bu yüzden merhum bir takım isnadlara bile uğramıştır.

Şamda Salihîye mahallesinde otururduk. Cuma günleri öğleye doğru, karargâha orta yaşlı veya ihtiyar Suriye hocaları gelirdi. Cemal Paşa, bu sıklıkla halkasının ortasına kurulmuştur. Hepsî gibi onun elinde de doksandokuzluk tesbih var.

Halifenin vekili, Suriye işlerinin âyet ve hadislere uygun görülmekte olduğuna herkesi inandıracaktır.

Hepsinin, hattâ dün Harputa sürdüğü Lübnan Dürzüsünün de ya Allahın, ya Peygamberin, yahut tefsircilerden birinin sözüyle yeri olmak lâzım geliyor. Olmasa da, yalanın fasih arapça herkeşe âyet tesiri verir.

Kurban bayramında hatip, arapça olarak, ve makamla, şeriate göre koyunun nasıl yatırılıp kesileceğini anlatıyordu. Sıra sonunda bir Arnavut ağılamıya başladı. Yanındaki sordu:

— Ne ağlıyorsun?

— Baksana, neler söylüyor!

Sonra atlı arabalar hazırlandı. Cemal Paşa yaverleriyle, önünde, hocalar sıra ile diğer arabalarda, iki saf asker arasında geçilerek, Emeviye camisine gidilir, cuma namazı kılınırdı. Ottağ havası ve dekoru içinde Alman kesimi kumandan esatı ve biraz yana yatık kalpak, bütün sömürge havalarını hatırlatıyordu.

Bu selâmlık; hikâyesi kimbilir İstanbula nasıl aksetti? Paşanın Cemal Paşanın Suriye Hidivliği ile devletten ayrılmak emrinde olduğundan bahsedildiğini duymuştuk. Halbuki böyle bir teşebbüs, ancak ecnebi işgali ile mümkündü. Ordunun, hattâ vilâyet idare adamlarının Cemal Paşayı takip etmeyeceklerine şüphesi yoktu. Diğer taraftan Cemal Paşa büyük çapta bir cür'et adamı da değildi.

O sırada İsmail Canbolatın Suriyeye geleceği haber verildi. Maksud, Suriye hakkında parti namına bir teftiş olduğu da riayet edildi. Cemal Paşa, kuşkulananarak, ta kendi hududuna, Pazarıtiye yaverini yolladı ve İsmail Canbolatı bütün seyahati sırasında yalnız bırakmadı.

Ölüm gününden bir hafta sonra, o da Tifliste ölmüş olan yaver Nusretin odasında iki genç kadın görmüştüm. Üstlerinde

hemen göze çarpan bir kırıkanlık ve kolaylık vardı. Kapıyı kapayarak odama gittim. Kimbilir kimlerdi?

Akşamüstü Nusratla biraz şakalaştım. Bana gülerek dedi ki:

— Kimler olduğunu tahmin edebildin mi?

— Hayır!

— İdam olunan in kızları... Analarile Bursaya sürülüyorlarmış. İstanbula gidemez miyiz, diye canlarını bile verecekler: «Bursa gibi kapalı yerlerde nasıl yaşarsınız?» diye sızlandılar.

Zavallı matem!

Şeyh Esad.

Büyük Harpte dördüncü ordu karargâhına uğramış olanlar, yukarıda ismi geçen Şeyh Esad Efendiyi şüphesiz unutmuşlardır... Garip türkçe söyler, nekre ve zarif karışık ve iyi hatıptı.

Sultan Hamid tarafından niçin Adanaya sürülmüş olduğunu kendisinden dinlemiştik:

— Yavaş yavaş mahremlerden oluyordum. Bir aralık iyi tal bildiğimi hareme duyurdum. Sarayda merak arttı ve lûtf beklerken nefyolundum. Sultan Hamid demiş ki: «— Bir Ebül-hudamız var; kâfi... Osmanlı devletine iki Arap çok gelir.»

Sultan Hamid tarafından sürülmüş olduğu için İttihad ve Terakki tarafından ilk meclise meb'us olarak alınmıştır. Mecliste ki yeri türkçe bilmiyen bir Bağdad meb'usunun yanında imiş. Bağdad meb'usu her celsede uyur, müzakere bittiği zaman başını kaldırıp: «— Ya şeyh, bugün ne oldu?» diye Esad Efendiden celsenin hikâyesini dinlermiş. Şeyh Esad Efendi Bağdad meb'usundan bıkmış, usanmış. Ve bir gün gene celse kapanıp evni suali işitince:

— A... demiş, haberin yok mu? Bugün her meb'usa kendi vilâyeti için vapur verdiler.

— Ya Bağdad?

— Sen uyuyordun; başka bir/istiye de olmadığı için vermediler.

Bağdad meb'usu, çılgın gibi ayaklanmış, saçını, sakalını yolarak:

— Erbea Vaburat, Liddivleti velfirat! diye bağırmağa başlamış.

Ahmed Rıza Bey meb'usun delirdiğine hükmederek hademelere işaret etmiş. Meb'usu yakalıyarak zorla musluğa götürmüşler ve başını soğuk su ile yıkamağa başlamışlar. Bu vakitsiz düştan sonra reisin yanına götürülen meb'us efendi hikâyeyi anlatmış. Gülmüşler ve kendisine arkadaşının bir muzipliğine uğradığını söylemişler. Bağdad meb'usu koridorda yakaladığı şeyhin yakasına sarılmış:

— Ya şeyh, demiş, ayıp değil mi? Benimle alay etmek sana yakışır mı?

Suratını asan Şeyh Esad:

— Peki hocam, demiş; ne istersen yap, hakkın var. Sana ben yalan söylemiş olayım, onlar da doğrusunu söylemiş olsunlar.

Hoca ters yüze, bağıra çağıra gene reisin odasına koşarken, Şeyh Esad merdivenlerden inmiş ve savuşmuş.

Büyük Harpte Enver Paşa kendisine her nedense kızdığı için çöle yollamıştı. Yolda Cemal Paşa Şeyhi alıkoydu ve sonuna kadar da nutuk söylemek, şakalaşmak için birlikte bulundurdu.

Mevkii ne idi, bilir misiniz? Mısır müftülüğü! Kahireye girdiğimiz zaman onu da yerine oturtmak üzere heybemizde taşıyorduk.

Bir gün Cemal Paşa Beyrutta kadın, erkek, hristiyan, müslüman bir cemiyete davetli idi. Sofranın ortasında, birden:

— Kalk hocam, bir nutuk söyle, dedi.

— Neye dair emir buyuruyorsunuz?

— Kadınlığa dair!

— Beni güç mevkide bıraktınız paşam, dedi. Biliyorsunuz ki ben dini bütün müslümanım. Buradaki hanımlar hristiyandırlar. Evvelâ ne söyleyeyim? Sonra ben fransızca bilmem; onlar türkçe konuşmaz... Müsaade ederseniz, arapça hitap edeyim:

Ve kadınlara şunu söyledi:

— Dini bütün müslümanım demiştim. Öyleyim. Fakat hristiyanlarda bir tek şeyi kıskandım: Kadına verilen itibar ve kıymeti! Hristiyanlık, Allahını bile insanlara bir kadının kucağında arzetti ve hâlâ öyle gösterir.

Şeyh Esad da yarı halk yarı fikir adamı, fakat bir hatibin bütün kuvvetlerini görmüşümdür.

En son işittiğim fıkrası şudur: İngilizler mütarekede Şeyhi tutup Seydibeşir karargâhına esir götürmüşlerdi. Mavi bir gömlek, mavi bir don, ihtiyar adam hazin bir ömür geçiriyordu. Bir gün gene kızgın kuma bağdaş kurmuş, düşünürken, bir Arap çirkin istimdadını duydu:

— Ya Allah, ya Allah.

— Çağırma yavrurum, çağırma, dedi. Eğer aklına esip te bizi kurtarmak için geleceği tutarsa, İngilizlerin elinden bir daha zor kurtulur. Üstelik müslümanları Allahsız bırakırsın..

Muhammedin mezarı.

Enver Paşa, Cemal Paşa, birkaç erkânıharp, ve iki karar-gâhın zabıtları, uzun külâhlı mevleviler, ve bir de Ermeni garson Medineye gidiyoruz. Trene Ammandan binmiştik.

Ertesi sabah çöl ortasında uyandık. Artık ne şehir, ne ağaç, ne köy, saatler saati, ancak bir kuyu ve bir telgraf odasından ibaret istasyon yapılarına rastlıyoruz.

Bütün gün hep aynı çöl, bir kafalık bile gölge vermeyen tek tük huşmalar, yırtık ve kirli esvaplı, ve yüzleri daha yırtık ve kirli urban, kemik parmaklarını büküp açarak para ve ekmek dilenen çocuklar, kısa ve yassı, bir kaç tepe, ve ertesi sabah tekrar çıplak çölden kalkıyoruz.

Kara kayadan, sarı kayadan, kırmızı kayadan dağlar üstünde gözlerimiz yana yana öğleyin Tebüke vardık. Bir hurma korusunun içinden şeyhler ve bedeviler bizi karşılamağa koştular. Şeyhlerden biri dokuz yaşında idi. Beniatıye şeyhülmeşayihî! Zeki ve yuvarlak yüzlü bir çocuk, kendinden büyük kılıcına sarılmış donuk donuk bakıyor.

Şeyhlerden başka herkes çırpıplaktı. Hepsinin şiş karnı birer meşin kese gibi sarkıyor; vücutları yağlanıp ağırtılmış gibi...

Ah bu çöl, kumsuz çöl, taş ve diken çölü, yeşili solmuş bir diken yığını üstüne sarı boynunu uzatan çobansız deve, ve bir diken kümesinin üstünden bakır rengi hudutsuz bir dağa doğru, sessiz sadasız giden kadınla çocuk, kalabalıktan, süsten ve ses-

ten uzaklaşarak kaçan bedeviler, sonra çöl üstüne yavaş yavaş yayılan dağınık ve boş akşam, iri ve sayısız yıldızlı gece, çöl gecesi her istasyonda çil çeyrek serpen Enver Paşa!

Birisi: — Gümüş parçalarını ne yapacaklar, etlerine mi sokacaklar? diyordu.

Enver Paşa yalnız dekoru bozuyordu.

Medayin Salih istasyonunda Ermeni garson ve büfe vagonu bıraktık. Çünkü Medineye hristiyan girmesi yasaktır. Bu vagon bizi ipek kumaşlı Medineliler selâmladılar.

Medine kasabası bir kaç boz rengi olmuş hurma gövdesinden belli olur. Çocukluktanberi hazretsiz, aleyhisselâmsız, titretici korkunç ve korkmaksızın ismini ağzımıza alamadığımız Peygamberin şehrindeyiz. Eski müphem ahret hissini duymak için kendimi her yere zorlayıp duruyorum.

Bu his Medinede büsbütün biter. Medine Peygamber ölümü ile ticcarlık eden bayağı ve ahlâksız simsar yuvalarından biridir. Her Medineli uzaklardan gelen saf halka, bu harap ve pis köyünün taşını, toprağını, kuyu suyunu kırk defa öptüre öptüre bakar.

İstasyonda kabile bayrakları ile donanmış ve sarı, kırmızı, yeşil ve yeşile boyanmış büyük bir kalabalık vardı. Gözleri açık ve uyanık, peçelerini burun sırasından bir ipe başlarına bağlamış kadınlar haykırışıp duruyor:

Lü lü lü lü...

Mevleviler önümüze düştü. Enver Paşa ile Cemal Paşa oradan ve biz arkadaki halkın içine sıkışmış yürüyoruz. Enver Paşanın pomadlı Alman bıyıkları üstündeki mübarek gözlerinden bakılmamaktadır. Cemal Paşanın sert sakalı ise, yüzünün marmar büsbütün saklıyan bir kıl maske olmuştur.

Hava o kadar terli ve boğucu idi ki ben bir arabaya atılmak gümeği tercih ettim. Medine şehir arabası, İstanbul çöp

arabalarının aynıdır. Yalnız bir yamalı astarla perdelenmiştir. İçinde katı bir peykeye çömelip oturulur ve derisi doğrudan doğruya kemiğinin üstüne yapışmış tek katırla çekilir. Arabacı katırın sırtına binmiş, ve o da daha fazla mümkün olmadığı için kemiklerine kadar zayıflamış bir köledir.

Yollar, dar ve bozuk, hepsi kovalıyan güneşten kaçmak için boyuna sapıyor, sıkışıyor ve dönüyorlar.

Medine Arabının eli cebinize girmiş kadar, durmaksızın paranızla oynar. Ne için alır, ne kadar alır, ne zaman alır, haberinizi olmadan haraç verip gidersiniz.

Toz ve ter içinde bulanarak Ravzanın yeşil kubbesine kavuştuk. Peygamber bu kubbenin altında yatar. Türbesi yaşadığı zaman kendi evi idi. Ravza işte bu türbeyi çeviren bir camidir. Son asır içinde elimizin değdiği her şey gibi, orasını da baidana, sarı boya ve kalın çiçeğe boğmuşuz.

Türbenin içine girmek bir imtiyazdır. Kapı anahtarlarını uzun boylu habeshler saklar. Zaten Medinenin bütün dekoru Peygamberin sanduka örtüsü ile bu habeshlerden ibarettir.

Asıl müslüman şehri, din şeylerine hürmet olunan, din san'atlaştıran ve asilleştiren şehir İstanbul olduğunu Medinede büsbütün anladım. Orada Peygamberin babasının mezarı sakaların kulübesi olmuştur ve sandukasının üstüne kırbalar asılmıştır.

Evvelâ namaza durduk. Yanımda Enver Paşanın yaverlerinden biri vardı. Bir aralık önümüzden testisini omuzlamış bir Arap geçti. Benim bildiğim önünden adam geçen namazı bozulursa da Medinede böyle olmadığını ve Zemzemin Mekke olduğunu unutarak bu Arabın da bize Zemzem getirdiğini zannettim.

Bütün gün göl ortasında.

Bir tas su verdi. Şaşıarak ellerimi çözdüm ve içtim. Tek-
ellerimi bağladınsa da Arap koluma yapıştı:

— Para! diyordu.

Meğer herif su satıyormuş. Ceplerimi karıştırdım; bozuk
para bulamadım. Yanımdaki yaverden rica ettim. Yaver sofu
olacak ki evvelâ selâm, sonra Araba bir kaç metelik verdi.

Bugün cuma idi. Ziyaretten evvel ak sakallı, akesmer, dik
boyu bir hatip kürsiye çıktı. Bıyıkları alt tarafta düz kesilmiş,
alın parlak ve geniş, elinde zeytin ağacından bir sopa, kırmızı
pabuçlu, sırma ve ipek sarıklı, ipek sarı cübbeli idi. Sinirli bir
ses, her harfinde sıcak Arabistanın nöbetli ruhu kaynıyan bir
ses vardı. Bir aralık:

— Bu nebi... dedi.

O Nebi yanımızda idi ve heyecanla sarsılan göğsünü tür-
beyce çevirdi. Parmağı sert bir işaretle, sararmış parmaklıkları
gösterdi. Hepimizde ezilmiş, parçalanmış âsap vardı. Bu cüm-
leler Arabistan, çöl, din, çıplak dağ, mağara karanlığı ve Pey-
gamberdi. Bu ses bitiyordu.

Hutbeden sonra:

— Ziyaret var! dediler.

Arkamıza kefenimsi bezler geçirip kuşakla bağladılar; ba-
mamıza sert bir sarık taktılar. Uzun bir habes aramızdan bir göl-
ge gibi kaydı: Belinde uzun gümüş halkalara asılı gümüş anah-
tuları vardı. Kapı ağır açıldı.

Mum tutan delillerin arkasından içeri girdik. Kubbeden ye-
re kadar üç kabri örtün atlas bir örtünün altında Muhammed,
bu Bekir ve Ömer yatıyor.

Anber kokusu içinde, Enver Paşayı bir pencerenin, Cemal
Paşayı ötekinin içine soktular ve ellerine birer maden çanak
verdiler. En büyük sevap bu pencerelerde durup tavandan in-
ilen kandilleri yakmak imiş.

Burası Muhammedin evi ve mezarıdır. Bir çok hatıra

ve hayaller zihni basıyor. Herkes dalgın ve düşüncelidir. Hahşerlerin hepsi, Başkumandan olduğu için, Enver Paşaya kاندil indiriyorlardı. Kendisinin ihmal edilişi, Cemal Paşanın hoşuna gitmedi. Ekşi bir sesi vardı; uzun müddettenberi sustuğu için büsbütün ekşiyen bu sesle:

— Ehh..., dedi; (kendi başucundaki kandilleri göstererek) bunları kim indirecek?

Bu ekşi ses, rüzgâr sisi dağıtır gibi, türbenin manevî karanlığını yırttı ve önümüzde yeşil örtülü bir sanduka kaldı.

Türbenin kapısından, pencere aralığından, perde yırtma-cından, en küçük delikten kuru bir dilenci eli uzanıyordu. Bu ellerin bütün sınırları para sıkarak gibi, büzülüp açılıyordu.

Kapının eşiğinde şiş yarasının kabuklarını ayıklayan bir Arabın eteğine basıp, halis Kur'an şivesile şiddetli bir küfür yedikten sonra otele döndüm.

Hacı

Hindli, Buharalı, Efganlı, Cevalı... Medine eşrafının çek entarisi bu kimsesiz gurbet adamlarının çürük, yağlı ve tokmuş paçavrasına sürtünerek geçiyor.

Medine çarşısında ve sokağında Asya, Afrika, Anadolu dâhil olmaktadır. Büyük bir toprak kümesini oyunuz; kurum ve kül yığılmış bir ocağın karşısına kalın hasır ve değnekten iskemle ve pyekeler sıralayınız. Ak sakallı kirlenmiş, ve porsuk etini bir tah-ta parçasına dayamış, boynu sarkık, pinekleyen adam, sonra, iri, uzun ve zifire bulanmış çubuktan esrar çeken çekik gözlü çocuk ve kahvenin önünde derilerini güneşe seren yarı iskeletler, hep buç yolunda kalmış olanlardır.

Sokaktakiler aklıktan ve ıstıraptan kapanmış göz kapakları altında bir gölge kararır kararmaz, parmaklarının kara kemiklerini ve dillerinin güç döndüğü kelimelerle çatlak dudaklarını oynatıyorlar.

Küveynat neresidir? İşte bu ihtiyar üç sene evvel cenneti arzuluyarak oradan yola çıktı. Kendisini yalnız Bombaya kadar götürecekti tren parası vardı. Fakat Bombay ne dünyanın ucu, ne de Hicazın eşiğidir. Altı ay, orada sokak sokak diledi. Birisi bir bileti sadaka etti. Şimendiferle Haydarabada geçti ve altı ay Nizam medresesinde kazan dibi kemirdi. Haydarabad emirinin bir gününe rasgelerek Ciddeye kadar bileti sadakası aldı. Golda iki dost edinip on gün birisinin, on gün ötekinin erzak torbasından karnını doyurdu ve nihayet Arafata kavuştu ve sürüne sürüne Medineye kadar da geldi.

Artık buradan dönmiyecektir. Saçları ak pak, yüzü eskimiş ve dişleri dökülmüştür.

Şimdi onun için Cennet, Küveynat'tır: Erişilmez, ulaşılmaz, varılmaz ve bulunmaz Cennet, ana baba, oğul, uşak yurdu! Kimbilir belki bir küçük yuvası da vardı.

Çarşayı dolaşıyorum. Herkes gümüş yüzük satıyor. Bu bir halkadır, veya iki halkadır, veya üç halkadır; ikinci dükkân yeni bir şekil satmaz.

Yan dükkânda bir Arap komşusile kavga ederken, ayağını sandığın içine basmış, parmaklarının arasından zencefil taşıyor.

Kafes ve kerpiçten çatılmış otelin odasında bunaltıdan on adım bile atamıyorum. Toprak ve kafes evlerin arkasında hurmalar, kerpiç sütunlar gibi uzanmış, hava bulmağa çalışıyor.

**

Mukaddes cihad, Osmanlı İmparatorluğu, Allah ve Peygamber: En büyük san'at ve isimler aklımda birbirine karışıyor. Gülmek istiyorum.

Otelde bir Buharalı çocuk yanımıza geldi. Geniş yüzlü, beyaz dişli, kısa burunlu konuşmak heveslisi bir çocuktu. Satılık külâhları elinden düşecek kadar bize dalmıştı. Elindekileri sorduk:

— Hacı külâhları! dedi.

Kimin yaptığını anlamak istedik:

— Medineli usta, cevabını verdi.

— Sattığın şeyden sana ne verir?

Küçük göğsünün bütün nefesini boşaltan uzun bir «hiç...» le boynunu büktü:

— Sade ekmek alırım; entari giyerim. dedi.

— Anan nerede? Baban kim?

Anası Mekkede, babası Medinede ölmüştü. Memleketini bulduk. Ruhunun bir köşesini yırtmıştık. İsim söylemedi, yalın:

— Sıcak değil, içinden su geçer! dedi.

**

Yarın, öbürgün, Arap çeteleri ile sarılacaksınız. Peygamberin torunları Ravzanın yeşil kubbesine kurşun atacaklar. İstanbul elden gidiyormuş gibi telâşlanarak, size Anadolu'nun bağından Türk yavruları göndereceğiz.

Siz Peygamber torunlarının ateş ve açlık çemberi içinde, bu hurma kurusu bulamayıp deriniz iskeletinize yapışmış ölümlen, Anadolu çocukları iscorpitten çürüyüp düşen ağızlarının yarınları içinde kavrulmuş çekirge çiğnemiye çalışarak, Fatma'nın, Ebubekir'in, Ömer'in ve Muhammed'in sandukalarını müdafaa edecekler.

Ta, Şama kadar üç gün üç gece süren demiryolunun iki tarafını Anadolu Türkleriyle kuşatacağız. Arap kesesine Anadolu altını ve Arap kursağına Anadolu'nun rızkını akıtacağız.

Şaka değil, islâm emperyalizmi yapıyoruz. Arap cenbiyetle bağırsakları deşilerek, etleri çöl güneşinde kavrulmuş olanlar! Sizler, ey Sarıkamışın buz dağı üstünde donmuş olanların kadeşleri, siz hep, pomadalı bir yüz derisinin kapladığı boş bir kafanın içindeki bomboş bir hayalin kurbanları değil misiniz?

Sevgili Buhara yavrusu, o hayal dahi, senin yurdunda, baltanın on sene sonra, seni buraya sürüyen kara fikirler uğruna, 1000 kılıçları altında parçalanıp ölecekti.

İsanın mezarı.

Hicaz hurması gibi Filistin zeytini de ancak para ile satın alınabilir. Şakağa yapışmış yağlı saç parçasını bükerek can çekişen Kudüs hacıları, yağlı hırkalarının çürümüş pamuğunu didikleyen Medine hacılarından daha bahtiyar değildirler. İsanın açları da Muammedin açları kadar, ve onlar gibi sürünmeğe mahkûmdurlar.

Yalnız Kudüste dilencinin çerçevesi muhteşemdir: Medine, dini mallaştırmış ve maddeleştirmiş bir Asya pazarı idi, Kudüs dini oyunlaştırmış bir garp tiyatrosudur: Kudüste oteller yarı kilisedir; uşakları yarı papazdırlar ve hizmetçiler yarı hemşiredirler. Hepsinin cüppesi, putu ve beyaz başlığı, simokinleri, askıları ve önlükleri ile bir dolapta durur. Kamama papazlarını takma sakal zannederdim: Bunlar biraz eğildikleri zaman, cüppelerinin arkasında tabanca kabzelerinin kabartısı görülür.

Rahat döşeginde ölmeyen İsanın mezarı etrafında, çepçevre, müslüman jandarmaları nöbet beklemektedir. Kilise içinin her parçası bir başka millete ayrılmış olduğunu yazmıştım: Her millet kendi yerini süpürür; yıkar ve taşı üstüne yalnız o milletin ayağı basar. Birinin süpürgesi ötekinin taşına dokundu mu cinayet olur ve İsanın mezarına gözyaşı yerine kan sıçrar. Şişli bastonlar gibi, Kudüste hançerli putlar vardır.

İsanın mezarının üstünü temizlemek sevabı pay edilemediği için toz toprak içindedir. İpi koparak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytüllâhim kilisesi de böyle idi: Enver Paşa kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşmadığını ve her teşehbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başku-

mandan kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırды ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak öyle takılabildi.

Kamama kilisesinin en büyük günü ateş günüdür: İsanın ruhunun göğe çıktığı gün!

Karargâh gençleri, hepimiz, bu büyük günü görmeğe karar vermiştik. Kamame kilisesinin kapısı eski bir san'at eseridir. Kemerin üstüne açılmış su mazgallarına benziyen derin pencerelerle papazların fesliğin saksıları duruyordu. Evvelâ tıknaz bir hoşa efendi, anahtar bekçisi ile selâmlaştık.

Bize ilk önce kilisenin hazinesini gezdirdiler. Altın, güney ve elmas, hakikî bir banka mahzeni... Ve papazlar kapıları sıkı kapadıktan sonra localarımıza götürdüler. Locaların numaraları bile vardı; devlet ve siyasî memurlara mahsus locaların isim yazılıdır.

Cemaatler boğaz boğaza yerlerine tıkdılar. Jandarmalar şaklak süngü ile aralarında duruyor. Herkes putunu göğsüne asmış; eline deste deste mum tutuyor. Bu mumlar, İsanın mezarından çıkan mukaddes ateşle yandıktan sonra, hristiyanlara satılmaktadır.

Önde Rum patriği, arkada bütün cemaatlerin patrikleri, hepimiz sırma esvaplı ve altın taçlı, sopalarını taşla vurarak mezarın etrafını tavaf ettiler; sonra kapısı önünde sıralandılar. Bir iki Rum patriğinin üstünü başını aradı. Asıl mumun mezardan çıkan alevden yakıldığına herkesi inandırmak için içeriye girecek olanın elinde kibrit olmaması lâzımdır.

Patrik mezar kapısından girdi; bütün kilise ölüm gibi susmuştu. Yukarı katta gözü açık bir tüccar bir zenbile mum doldurmuş; ayağındaki adamına sarkıtmak için ipini sıkıyor.

Birden bütün çanlar Kudüs havasını parçaladı; Patrik mukaddes ateşten yaktığı mumu ile, korkudan sapsarı, heyecanlı ve çılgın, kabirden çıktı. Telâştan tacının düşmesi lâzımdı. Fakat onun derece pahalı olan tacın düşeceği yer evvelden belli olduğu için, bir papaz yamağı cüppesinin sağlam eteğini açmış

bekliyordu. Patrik ufak bir hareketle tacını düşürüp cavlak baş kaldı. Şimdi yakın mumlar Patrikin mumundan, uzak mumlar birbirinden yanıyor. Tüccarın zenbili inmiş, istif istif alevleniyor.

Binlerce mumun ağır kokusu, yapışkan bir dumanla alt kalabalığı örttükten sonra, localara doğru kalkıyor, şiddetli bir gönlü bulantısı ile dışarı can attık.

İsa çivilendikten altmış sene sonra Sayda'da dinin bozulduğunu görerek, İsa gibi yiyip içmeğe, oturup kalkmağa ve yaşamağa karar veren bir kaç kişiyi, bunlar dini bozuyorlar, diye asmışlardı. İsanın ruhu eğer, bugün, içinden çıkmış olduğu yere inerek, bu sahneyi görseydi, kimbilir patriklerini hangi oduna çakardı?

Daha biz arabamıza binmeden, kilise kapısının dışında sönmüş mumların ilk piyasası kuruluyor ve müslüman hocası kilise kapısını kapamak için anahtarını hazırlıyordu.

Musa oğulları.

Kudüs kelimesi, hristiyanlığı hatıra getirir. Fakat ne Kudüste, ne de Filistinde hristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüsün hristiyanlığı, ortodoks Petresburg, protestan Berlin, dinimiz Paris, Roma ve Anglikan Londranın politika meselesidir.

Kudüsün yerli meselesi Yahudi - Arap meselesidir. Bir avuç Yahudi, Altı yüz bin Arap!

Yafadan Kudüse kadar Yahudi Filistini bir kaç defa do-laştım. Filistinin yeni kasabaları ve köyleri Yahudi eseridir. Bu, yeni değil, yepyeni bir Filistindir. Köylerinde akşamları smokin giyen İngiliz Yahudisi muhtarlık eder; kırmızı yanaklı Alman Yahudi kızları dilijansar üstünde şarkı söyleyerek bağdan köye döner. Müslüman Araplar ise bu efendilerin hizmetindedirler: Üzümlü Arap gündelikçi sıkır ve şarabını semiz Yahudi içer.

Eski Filistinde Arap köyü bir toprak yığınıdır, bahçeler harap, insanlar çıplak, gözler hastalıktadır.

Yahudi Filistinde kasabalar, portakal kokuları ile, mun-tazam şoseler frenk incirleri ile çevrilmiştir. Şubat ayında göğüsle-ni ve enseleri açık kadınlar, keskin kokulu gül demetleri ve olmuş portakallarla süsledikleri zengin otel salonlarında, büyük denize dalmış harp sonunu beklemektedirler.

Göz yaşının hiç bir faydası olmadığını anlamak için, Yahudilerin Kudüste yüzlerce senedenberi her cumartesi günü baş-

larını dayayıp ağladıkları taşı ziyaret ediniz: Yüzlerce göz yaşı bu ağlama duvarını bir santim aşındırmamıştır.

Paranın ne büyük kuvvet olduğunu anlamak için ise, Filistin kıyılarını ve içlerini Yahudilerin ve büyük Arap adedini çöle doğru süren Siyonist müstemlekeçiliğini görün. Yüzlerce senelik göz yaşı, bir külçe altına değmez. Balfur'un bir nutku, Davudun bütün mezmurlarından daha müessirdir. Yahudiler tedhiş kasırgasını üzerlerinden defetmek için hiç bir gösterişi esirgemediler. Köylerinde bize her zaman portakalların en olmuşunu, şarapların en eskisini ikram ettiler. Bir gün aynı yaşta biri oğlan biri kız, iki güzel Yahudi yavrusunu al - beyazla süslemiş bir smokinli köy muhtarı bana diyordu ki:

— Kumandan paşaya bu akşam şiir okutmak istiyoruz. Acaba hangisi okusa paşa hazretlerinin hoşlarına gider?

Yeni Filistinde almanca, ingilizce, fransızca, bütün lisanslar konuşulur. Yalnız Yahudi dili olan İbranice, devletin dili olan türkçe ve ekseriyetin dili olan arapça görülmez. Köylüler, orta halli bir dans salonundan boşaltılmış çiftlerle doludur. Ve çıplak Arap, kapı eşiklerinde yemek artığı ve yarı yenmiş portakal kemirip durur.

Yahudi garbin parası, Arap şarkın parasını kıvrımsı, güneşi güzel olan ve toprağı meyvaların en asillerini veren bu memlekette bir bankalar müstemlekesi kurmaktadır.

Daha ertesi gün, bırakınız Paris ve Londra gazetelerini. Viyana ve Berlin gazeteleri bile hep bir ağızdan cevap verdiler: Asla!

Bir Yahudi tehciri haber alınır alınmaz birbirile muharebe eden devletler bize karşı birleşiverdiler. Protestan, Katolik, Anglikan, Ortodoks, bütün hristiyanları birbirleriyle çarpıştıran ve 1914 - 1918 hamursuzunu hristiyan kanile yuğuran Yahudi ban-

ları, bütün kiliseyi havra menfaati için camiye doğru çevirmeğe muvaffak oldu.

Yafa konaklarını, otellerini, portakal ormanlarını, bunca senedir kurulan Yahudi yurdunu bırakıp Hama ve Humus kasabalarının kerpiçleri ve buğday tarlası içine atılmak: Asla!

Fakat Cemal Paşa çiy bir politikacı değildi. Siyonistlerin başları kimler olduğunu da biliyordu. Reisleri çağırır; dedi ki:

İkiden biri: Ya sizi, Ermenilere yapıldığı gibi tehdit ederim. Evlerinizi, bağlarınızı, bahçelerinizi bırakıp yaya olarak buğdaya doğru gidirsiniz. Yahud evlerinize, bağlarınıza ve bahçelerinize sizden heyetleri bekçi yaparım ve emirlerine jandarmaları ve asker veririm. Bir portakala dokunanı idam ederim. Sizi de trenlerle yollarım. Ancak bu ikincisi olmak için yarın sabah bütün Viyana ve Berlin matbuatı susmalıdır.

Yahudilerin akılsız olduklarını isbat etmek için fırsat beklemedikleri muhakkaktı. Karargâh telgrafhanesine gittiler. İki saatla iki büyük şehri, ondan başka Londrayı ve Parisi susturdular.

Hakikaten Yafayı boşaltıp burunları kanamaksızın Hama ve Humusa gittiler ve geride Araplar onların bir portakallarını bile ağız tadı ile yiyemediler.

Tehcirin bir sebebi de, Yahudi Filistinin mükemmel bir cennet yuvası olması idi. Hama devesi ile çöl üstünden Bağdad karargâhına istatistik yetiştirmek, şüphesiz Filistin kıyısından sanalla İngiliz torpidosuna haber yollamak kadar kolay olmadı.

**

Tarih — Bu yazıyı neşrettikten sonra Cevdet tarihinde şu satırları okudum:

*Fransız ihtilâlinin âsarı garibesinden biri dahi budur ki bir
esnada Yahudi ağzından bir beyanname kaleme alınarak tabı
ve neşir ile Kudsi Şerifte bir Yahudi hükûmeti teşkil olunmak
üzere her tarafta olan Yahudiler ittifaka davet olunmuştur.*

Zehey tasavvuru batıl, zehey hayali muhal.

Portreler.

O zamanlar Halide Edip Hanım, Ermeni politikasını ten-
kul eden bir kaç kişinin başında idi. Türkocağında bir de konfe-
rans vermiş olduğunu hatırlarım.

Ziya Gökalp ise Türkocağını Hamdullah Suphi ve Halide
Hanım'dan kurtarmak ister, Hamdullah için:

— Fertçi, Halide Hanım için de:

— Bozgun edebiyatı yapıyor, derdi.

Ziya Gökalp fırka için itikadlaştırmak istediği esas fikirleri
On emre benzer, bir şiir kitabında toplamıştır. Merhum bu kita-
bında Allahtan, Peygamberden, Talâttan ve Enverden bahse-
ler ve fırkanın yalnız bu iki şahsiyetini putlaştırır. Ona göre Ce-
mal Paşa da fertçi idi.

Politika hırslarının zamanın başlıca fikir adamlarından bi-
rini bile ne kadar galata düşürdüğünü görüyorsunuz: Hakikatte
merkeziyumunun her azası, sipsivri bir *ferd* idi ve ferdin,
ferd kibrinin, ve benlik ihtirasının en iyi heykeli, Enverin
şakı kalıbı alınarak dökülecek bir statü olacağına şüphe yoktu.

Merkeziyumunun yan baktığı Türkocağını Cemal Paşa tu-
tarı oldu ve kenara atılan iki kişiye de bilâkis hürmet etti.

Suriyeyi Osmanlılaştırmak fikrine saplanan Cemal Paşa,
Beyruttaki Amerikan ve eski Fransız kolleji ve liselerine benzer,
modern Türk mektepleri açmak istiyordu. Bu mektepler sırf tahsil
ve terbiye üstünlüğü ile kız ve erkek Beyrut çocuklarını kendi ku-
şaklarına çekeceklerdi.

Ben o aralık İstanbulda idim. Kumandandan Halide Hanımla onun beğeneceği bir kaç Türk terbiyecinin Şama gelmeleri için uğraşmaklığını tavsiye eden bir telgraf aldım. Halide Edip Hanım bir müddet düşündükten ve bir iki kişiye sorduktan sonra İstanbuldan ayrılmaya karar verdi.

Kadın hocalarla iki vagonu doldurmuştuk. İdeal kız mektebi için, Beyrutta Fransızların terkettiği bir bina ayrılmıştı. Suriye kızlarına yeni terbiye vermeğe giden çarşafli sörlerin hazırlık plânlarını dinliyordum.

Adanadan ileride bir istasyonda kompartımana rahmetli Baha Şakir geldi. Halide Hanıma takdim ettim. Kendisi Baha Şakirin ismini ve ehemmiyetini biliyorsa da, Ermeni politikasında rolü ne olduğunu o güne kadar farkında değildi. Baha Şakir ise gene o güne kadar bu işte kendisi gibi düşünmeyecek bir Türk milliyetperverine rasgeleceğini hatırına bile getirmemişti.

Uzun münakaşalardan sonra Baha Şakir trenden indi. Halide Hanım beni alıkoyarak:

— Bana bilmiyerek bir katilin elini sıktırdınız, dedi.

Aşağıda vedalaştığımız Baha Şakir ise kulağıma eğilerek:

— Senin gibi yetişecek kıymetli gençleri bu kadınla temas etmekten menetmelidir, diyordu.

Halide Hanım, hüküm sürmek isteyen bir kadındı. Halide Hanım garp için adım başında görünür bir tip, fakat şark için yeni idi.

Daha Halebe giderken Suriyeye muhtariyet verilmesi fikrini bize müdafaa etmiştir. Bu fikir, Lübnanı Konyalılaştırmakla öğünen Cemal Paşanın düşüncesine nekadarsa ters olduğunu düşünüyordum. Görülüyordu ki, Halide Hanım Beyrut çocuklarının terbiyesini küçük hemşirelerine bırakarak kendisi büyüklerin terbiyesile uğraşacaktı.

Halide Edip Hanım Beyrutta mektebin şusunu busunu düzdü; hen zabit, o kadın, kupa arabasına binerek, çarşıdan sofrataklarını satın aldı. Bir akşam Arap çocuklarının bitlerini nasıl ayıkladığını, başka bir gün Lübnan müstakil mutasarrıfını, yolun üstünde yatan bir aç görmediği için nasıl azarladığını dinledim. Cemal Paşaya rağmen, mektebin içindeki kiliseyi olduğu gibi saklamağa muvaffak oldu.

Kendisinin eli altında kuvvetli ve nüfuzlu bir erkek, bu erkeğin elinde bütün Suriye veya bütün memleket, o, basit bir esvapla şatafatsız bir ev köşesinden hepsine hükmedecekti: Belki de büyük ihtiras şüri bu idi.

Cemal Paşaya istediği zaman çekeceği bir kılıç gibi, o göz ve hevesle baktı. Fakat Cemal Paşanın sert ve dik kafası, ele şar kabzalarından değildi.

Cemal Paşa gençlik ve yenilik cereyanı içinde hatırı sayılır olduğunu bildiği için, sonuna kadar Halide Hanımın nazına tahammül etti. Beyrut mektebi de hakikaten, temiz, muntazam ve eski Fransız müessesesine üstündü.

Cemal Paşada anlamadığı işi ehline bırakmak ve emniyet ettiği insana her türlü yardımı yapmak meziyeti vardı. Halide Hanımın birlikte çalışmaya mecbur olduğu Beyrut valisi ise bombacı aklını taslayıp durur, garip bir zattı.

Halide Hanımı gördükten sonra onu da mektep, ilim ve tedviş merakı sarmıştı. Bir gün Beyrut Amerikan kollejinin geziyordu. Hiç bir dersten hiç bir şey anladığı yoktu. Tenkid etmeksizin, büyük bir anlayış misali göstermeksizin mektepten ayrılmak da işine gelmezdi. Akşamüstü kumandana bir marifet anlatmıyordu.

Tedviş sırası Amerikada riyaziye okumuş, hakikaten âlim, fakat korkak, vehimli ve bu sebepten her gördüğüne:

— Ekselâns, diye bel büken, bir muallime geldi. Muallim en son icad âletlerinden birini, iki büklüm, yüzünde derin bir iftihar buluşu ile valiye izah etmeğe çalışıyordu. Âlimin bu çekingen ta-

vırlarını kusurlu ve zayıf oluşuna, ve Beyrut abluka altında olduğu için âletin yeni gelmiş olamayacağını düşünerek, kolay bir av yakaladığını zannetti:

— Olmaz, olmaz, dedi. Size ve böyle bir müesseseye modası geçmiş âletler kullanmağı yakıştıramam.

Amerikalı ihtiyar müdirin elinde tuttuğu silindir, canlı bir mahlûk gibi zıpladı; âlim tebessümünü yediği güzel bir meyvanın çekirdeği gibi yutup morardı.

Türk hocaları ise yerin dibine geçtiler.

Yahudi Filistin

Yanlış kapı.

Dördüncü ordu kumandanı: — Hicret eden Ermenileri bana bırakınız, Suriye içlerinde oturtacağım, diyordu.

O, Suriyede Ermenilerin zararlı olacağı fikrinde değildi. Dördüncü ordunun esas düşüncesi şu idi: Zararlı Ermeni kulluklerini, zararsız Ermeni cüz'iyetleri haline getirmek!

Suriye içlerine dağıtılacak Ermenilerin koyu Araplarğa karşı bir garanti olmak ihtimali de vardı. Çerkezler, Kürdler ve saire gibi... Hattâ Ermenilere toprak ve ev vermek şartile müslüman etmek için bir heyet bile yapılmıştı. Bu heyet bir defa benim odumda toplandı. Fakat çabuk gevşedi.

Cemal Paşanın bu koruyucu siyasetine Halide Hanım pek taraftardı. Bahaeddin Şakir ve arkadaşları ise Cemal Paşayı itlanı etmekte idiler.

Nerde isyan olursa, Zeytin, Bahçe ve Urfada olduğu gibi, şiddetle tenkil edilmiş, fakat tehcir kervanlarına taarruz ettirilmemiştir. Adana yolunda kafilelere hücum eden bir kaç kişi idam bile edildiler.

Cemal Paşa İstanbuldan Van divaniharbine gönderilen Zöhrapla Vartekesi kurtarmak için de Talât Paşa ile uzun muhaberelelerde bulundu:

— Bunları bırakınız, Lübnana göndereyim, hiç bir ziyanları olmaz, diyordu.

Talât Paşa, Zöhrap ile Vartekesin tehlikede olmadıklarını temin ediyor, yalnız:

— Bir defa mahkemeye gitmeleri lâzımdır. Alıkoymayız, diyordu.

Kumandan son şifreyi Baron otelinin alt salonunda ikisine de gösterdi:

Zöhrap ağlamağa başladı, Vartekes kapı önünde benim boynuma sarılmış:

— Ben ne ise, fakat bu adamı göndermeseler, diyordu.

Ve birden yüzüme baktı:

— Bazan içimden eski Vartekes, komitacı Vartekes başını kaldırıyor:

— Sus bire adam, ne olursa olsun diyor.

«Sonra genç karımı düşünüyorum. Şimdiki miskin Vartekes, eski komitacının belini büküyor.»

İkisi de gittiler. Bir kaç gün sonra Çerkes Ahmet ve Nâzım çetesinin Zöhrapla Vartekesi yolda öldürmüş olduklarını haber aldık. Cemal Paşa bunu hazmetmedi.

Çerkes Ahmet, Zeki Beyin katili olan iki fedaiden biri idi.

Kudüse dönmüştük; bir gün Halep valisinden, galiba Celâl Bey, bir şifre geldi. Vali diyordu ki: «Çerkes Ahmet Beyle Nâzım Bey bana geldiler. Suriyede Ermenilerin korunmakta olduğunu işitiyoruz. Anlaşılan Cemal Paşanın bu işe yarar bir adamı yok; bize bıraksın; üstlerinden gelem; dediler.»

Tam fırsat idi, Cemal Paşa hemen ikisinin de tevkif olumasını emretti. Fakat Çerkes Ahmetle Nâzım vaziyeti kavramış olduklarından ilk trenle İstanbula hareket etmişlerdi.

Cemal Paşa, çılgın, Adanaya, Afyona şiddetli emirler yağdırıyordu. İki arkadaş İstanbula can atmışlardı.

Merkez kumandanına emir verdi: «Bütün mes'uliyeti bana ait olmak üzere derhal bu iki adamı eşyalarile Şama yollayınız.»

Merkeziyumûî bırakmıyordu. Talât Paşa ile şifre muhaberesi başladı. Talât Paşa nihayet:

— Bu vesile ile onlardan da kurtulmuş oluruz, kararını verdi.

İki arkadaş Şama geldiler. Fakat İstanbuldan müdahalelerin ve tavassutların eksik olduğu yoktu. Çerkes Ahmet ve Nâzımın eşyaları açıldığı zaman çantalarında kadın yüzüğü, küpe ve mücevher buldular.

Divanharbin eline mükemmel bir silâh geçirmişti, bu iki serberinin bir ideal için fedakârlık değı, zengin olmak için cinayet yapmış oldukları belli idi.

İstanbuldan tavassut telgrafları yağıyor, Şam divanharbine «ür'at emirleri gidiyordu. Divanharp yirmi dört saat içinde iki azılının idam kararını verdi ve mazbatasını Kudüse yolladı.

Kumandanların böyle idam kararlarını evvelâ infaz etmek, sonra Başkumandanlğa haber vermek salâhiyetleri olduğunu yazmışım. Zöhrapla Vartekesin katilleri ertesi gün Şamda asılmıştı.

Çadır.

Artık Gazzede, Filistin cephesinde harbediyoruz. Çöl, İngilizlerin elindedir. Kuyular, kanallar, portatif yollar Birüssebi, Hafir, kum üstündeki bahçeler hepsi kimbilir kaç külçe altın ve gümüş bir serap gibi söndü.

Askerimiz o kadar az ki yanyana siperlerde oturan iki fırkanın arasında urban gelen geçeni soyuyor. İki tarafında öldürecek adam bulamıyan İngiliz tankı bir demir iskelet olmuş, Filistin güneşi altında yanıyor.

Cephemiz susuz, kuru ekmek ve benzini güç yetiştiriyoruz. Arkasını çöle veren İngiliz ordusu ise, siperinde musluktan Nil suyu içiyor.

İyi asker olmıyan Cemal Paşa, mükemmel levazımcılık yapıyor. Bir gün Gazzenin şiddetli harp günlerinden birinde odasında da duramıyarak dış kapının dibindeki telgrafhaneye gitti. Ordu kumandanı, telgrafla ta Adana taraflarından gelen bir benzin vagonunu takip etmektedir. Ne yedi, ne içti, bir menzil mü-lâziminin bütün gayreti ile çalıştı. Ateş gibi kızgındı. Nihayet akşam üstü benzin vagonunun Şamdan ilerlediğini görerek, memnun telgrafhaneden çıktı, ve bize dönerek:

— Büyük kumandanların harp zamanı soğukkanlı olmasını tavsiye ederler: Fakat elde değil! diyordu.

O sırada Enver Paşa ve maiyeti gelmişlerdi. Hep birlikte cepheye doğru gittik. Geniş çöl ufukları arasında çadırlarımızı kurduk.

Akşama doğru bilmem ne geçti? Fakat hiç kimse ne Başkumandanının, ne ordu kumandanının çadırına yaklaşamıyor.

Bizden uzakta iki çadır dargın ve somurtmuş duruyor.

Arasına bir rüzgâr ikisinden birini kıpırdattığı zaman, bir haber gelecek, bir vak'a olacak diye bekliyoruz.

Enverin çadırı ile telgraf çadırı arasında sık sık bir zabıt gidip geliyor. Çöl gecesi, mehtap gibi ışık veren yıldızlarla aydınlık, iki çadırın dargın profili üzerine çöküyor.

Bir aralık zabitin bilmem kaçınıcı gidişinden sonra Enverin çadırında bir kumıldanış oldu; çadır bezi dalgalandı, söndü, kabadı ve bu hareket, bir rüzgâr denize dalga sırayet ettirir gibi, Cemal Paşanın çadırına geçti.

Hepimizin içimiz açılmıştı. Çadır profilleri, uzamış, genişlemiş, yayılmış ve gevşemiş gibi idi.

Enver ve Cemal Paşalar, karşılıklı, çadırlarından çıktılar; müsavi adımlarla birbirlerine yaklaştılar. Enver Paşa elinde tuttuğu bir kutuyu açtı ve içinden bütün çöl gecesine akse-den bir pırıltı çıktı.

Cemal Paşanın göğsüne murassa nişanı takılıyordu.

Dördüncü ordu kumandanı, bu nişanın Başkumandana verildiğini duymuş ve kendisinin unutulmuş olmasına kızmıştı. Başkumandan telgrafla saraydan bu müsaadeyi aldığından, şimdi kendi mücevherini arkadaşı Bahriye Nazırının göğsüne takıyordu.

Bütün çadırlarda bir orkestra gibi, ahenkli sevinç dalgaları yandı.

Barışmışlardı.

Gazzeden, derin derin top sesleri geliyor. İngiliz güllesi, Osmanlı saltanatının İmparatorluk tacını dövüyor.

Bu bir damla elmasın hikâyesi!

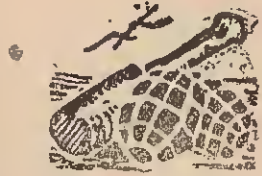
Bir müddet sonra Enver Paşa birinci ferik olmuştı. Bu da dördüncü ordu kumandanı için ağır bir darbe idi.

Beyrut valisi ile Cemal Paşa arasında ne geçti bilmiyorum. Fakat ertesi günden itibaren kumandana her taraftan birinci ferikliğine tebrik telgrafları yağmağa başladı. Cemal Paşa müşkül mevkide idi.

İstanbul'a yazdı: «Ne diyeyim, olmadım diye yazsam küçük düşerim, cevap versem, olmadım ki yazayım!» diyordu.

İki gün sonra Enver Paşa Cemal Paşanın birinci ferikliğini tebrik ediyordu.

Bu da iki santim sırmanın hikâyesi!

Altın ve odun.

Ben Suriyeye kâğıt para ile gitmiştim. Hayat, Şam gibi büyük şehirlerde bile, basit Anadolu kasabalarından daha ucuzdu.

Bir gün Suriye posta telgraf müdürlüklerine:

— Ufaklık gümüş ve maden paraları toplayınız, diye bir emir geldi.

Bu emir Arap memurlar ağzından daha o gün dışarıya sızdı ve Türk kâğıdı birdenbire itibardan düştü.

Bize hiç isyan etmemiş Havran aşiretlerinden birine buğday satın almak için bir kaç kişi gönderildiğini hatırlarım. Zabıtlar ve şeyhler pazarlıkta uyuştular. Fakat buğdayın kâğıtla ödenceceği söylendiği zaman, şeyhler izin alarak bir çadıra çekildiler; uzun uzadıya konuştular. Kararları şu idi: «Biz devletimizi severiz. Padişah ve halife kuluyuz. Onun için kâğıd parayı reddetmek istemiyoruz. Eğer bir liralık kâğıdı yüz paraya verirsiniz kabul edeceğiz.»

Buğday, et, deve ve tekmil hizmetler Suriyede bütün harp müddeti hep altınla ödenmiştir. Bir gün, Rayak'ta bir tren kazası olmuştu. Dört yüz kadar yolcu, çünkü o zamanlar sivil servisi pek seyrek olduğundan trenler basamaklarına kadar dolu idi, ölü yaralı, yafasız hat boyuna döküldü. Bütün bu yolcuların üzerlerinde bilete yetecek kadar, kâğıt paradan gerisi, hep gümüş ve altın idi.

Ordu ve hükûmet, hepimiz aylıklarımızın bir kısmını altın alırdık. Kâğıt para yalnız devlet alış verişinde faydalı ve kârlı idi.

Başka bir gün Havrandaki Dürzü şeyhlerini Şama toplamıştık. Birinci sınıf şeyhlere nişan, ikinci sınıfa hil'at, üçüncü sınıfa beş on altın para verilecek idi. Ağnam resmi kaldırıldığı için aralarında müşterek isyan sebebi kalmıyan Dürzüleri göğüslerinden, sırtlarından ve keselerinden büsbütün devlete bağlamak istiyorduk.

Ordu kumandanlarımın, Padişah namına, üçüncü rütbeye kadar nişan verebilmek hakları idi. Şeyh Esad dua ederek, bir ihtiyar yüzbaşı, nişan, bir yaver hil'at, ben de para veriyorduk.

Büyük şeyhlerden biri üçüncü mecidi nişanı boynuna takılırken, gözü altında, kordelâyı elile itti ve sarı külçeleri göstererek: — Ondan isterim, dedi.

Büyük Harpte Osmanlı hazinesinin büyük bir kısmını çöl ve urban yemiştir.

Fakat gitgide daralıyorduk. Cemal Paşanın müşavirleri arasında bir de maliyeci vardı. Belki onun tavsiyesi üzerine bir gün bir emir neşrettik. «Kâğıt ve gümüş birdir» böyle kabul etmiyenin sürgünden ipe kadar, derece derece ağır cezaları vardır.

Trenlerimizi odunla işletiyorduk. Hattâ Filistin zeytinlerini bile lokomotif ocaklarında yaktığımız olmuştur. Suriyeliler kâğıd ve altının bir olduğu emrini kabul ettilerse de, odun ve her türlü ordu müteahhitliğinden vaz geçip bir kenara çekildiler. Demiryolu servisi durmak üzere idi. O zamanlar odun işlerini idare eden Şam valisi Tahsin Bey daha iyi hatırlıyabilir, fakat galiba az bir müddet sonra kâğıd para ile şu kadar, altın para ile bu kadar, diye bir odun fiyatı koymağa ve kendi imzamızla kâğıdla altın arasındaki farkı ilân etmeğe mecbur kalmıştık.

Hele çöl bedevilerinin altın ve kıymetli taştan başka dinleri yoktu. Sınırı boylarındaki şeyhlerin göğsünde İngiliz ve Alman nişanları yanyana idi. Şeyh size kim olduğunuzu sorar, İngiliz misiniz?

— Yaşa İngiliz!

Türk müsünüz?

— Yaşa Türk!

Siz vereceğiniz nişan veya altını hesap ediniz. O dakikada beklediğimiz iş yapılmıştır. İngiliz cephesinden at kaçırıp bize satan bedeviler, dönüşlerinde bizim atlarımızı kaçırıp İngilizlere satarlardı. Harp cephelerinin ta ortalarında saklanarak, kaçan taştın ganimetlerini muzaffer olandan daha evvel toplamak için hayatlarını tehlikeye atanlar az değildi.

Büyük bozgundan sonra Şam istasyonunda bırakmağa mecbur olduğumuz en son vagonun bile içi mecidiye dolu idi.

Bir başka suvare.

Kudüste çok kalmıştık; şimdi Lübnan dağlarına ve Beyrutta gidiyoruz.

İçim deniz için yanıyor. Hiç bir zaman mavi sudan bu kadar uzaklaşmamıştım. Kudüs, haham, papas ve hoca karışık, kuru ve somurtkan bir şehirdir. Beyrutun bize o kadar medholunan serbest sosyetesı ve Lübnan kızları hepimizin gözlerimizde tütüyor.

Şimendöferle Lübnan hudutlarına girdiğimiz zaman yeşil koruları ve zengin villaların mes'ut görünüşü altında, Suriye açlığını gördük. Atılmış portakal kabukları üstüne üşüşen şiş karımlı çocuklar, ekmek artığı kemiren iskelet kadınlar, ilk defa burada bize cephe gerisinin ızırabını haber verdi: Bir tarafı alabildiğine boş deniz, bir tarafı alabildiğine boş, çöl, ikisinin arasında dar ve uzun bir dehliz ve bu dehlizin üst ucunda bir ordu var ki Halebi, Hamayı, Humusu Gerek ve Havranı yiyor; buğday yetiştirmeyen Lübnan ve Beyrut aç, Kudüs yarı açtır.

Beyrutun önündeki deniz, sonsuz bir su çölü idi. Bu esmer ve alımlı şehir, abluka zindanı içinde hapsedilmiş olanların en zahmet çekmişidir.

— Bu sefer, diyorlardı; Beyrut mükemmel bir suvare yapıyor. (Ve kulağımıza eğilerek) kimbilir ne sıcak kadınlar göreceğiz?

Kumandan kendi evine, biz Bassul oteline yerleştik. Gemisiz rıhtımın rahat ve refah taraçalarında akşam üstü Arap sazı çalı-

yor; ılık bir rüzgâr sarı yollu ipek entarilerin yırtmaçlarını ve daha ılık bir zevk havası, hamam nemi gibi, iliklerimize işliyor.

Geç vakit, suvarenin verileceği büyük konağa gittik. Bütün bahçelerden Arap gırtağının yumuşak yeşillisini işitiyoruz. Yollarda sarı ve zayıf halk selâma duruyor. Bir gün erkânıharbiye reisi bana dedi ki:

— Suriyede bizim ne kadar temelsiz olduğumuzun en iyi misali nedir, bilir misiniz?

Yüzüne baktım:

— Şu sekiz yaşında çocuğun korkudan bana selâm veriş!

Ağır ve baharatlı Suriye büfesi, en iyi meyvalar ve sert Zahle rakısından Ren şarabına kadar bin türlü içki ve hepsi güler yüzlü hristiyan ve müslüman Beyrut kibar halkı: Bunlar da başka türlü levantenler, Beyoğlu, Ermeni ve Rum kadınlarının başka türlü frenkleşmişleri.

Arap boğazında dalgalanan Galata fransızcası ve Parisli artistlerin turnelerinden kalma vodvil esprileri!

İçki ve zevk su gibi akıyor. Kumdan ve Kudüs taşından gelmiş olanların sert siniri, çözülür gibi yumuşamaktadır.

Ortalık ağarırken, bir arkadaşım, yorgun ve bezgin konağı terkettik. Otele gitmek için iç sokaklardan dolaşmak lâzımdı.

Bir aralık irkilip durdum. Bir kuyunun içinden gibi, okadar derin, bir ruhun içinden gibi, o kadar muhtarip, bir inilti dalgası geliyor.

Sokak inlemektedir. Büsbütün aç, bir parça ağaç kırsı ve bir kuru portakal kabuğu bile bulamayan, karınları barsaklarının içine karışmış, sürüne sürüne kaldırım üstüne çıkan insan iskeletlerinin son iniltisini dinliyordum.

Yanımızdan bir çöp arabası geçti, kenarından bir kol sarktığını gördüm. Belediye ölü ve muhtazır topluyordu. Gün doğmadan sokağı susturmak lâzımdı.

Süprüntü maşası ve ölüm, yanyana, Beyrutun hazin sabah tuvaletini yapıyorlar.

İçkiyi, kadın gülüşünü, elektriği, hepsini, bütün Beyrut ve harbi kuşmak istedim. Ölmekte olanların katili olan bir adam gibi, beni tutacak olan kolun ne taraftan uzanacağını düşünerek, şaşkın duraklamıştım.

Yatağıma girdiğim zaman, içimin üzüntüsünü, elimi karnıma basarak dindirmek istiyordum.

Bana harbin açık yüzü işte o Beyrut faciasında göründü.

Visruva.

Cemal Paşa hükûmetin hemen bütün nazırlıklarının vekili gibi bir şey olduğundan, karışmadığı hiç bir iş yoktu. Onun için karargâhında kendine yardım eden yerli ve yabancı mütehassıslar eksik olmamıştır: Eski eserler ve şehircilik mütehassısı bile vardı. Biri Berlin müzeleri müdürü profesör Veygand, öteki Roma akademisi azasından İsviçreli profesör Çürher idi.

Almanlar harbden, sonra İmparatorluğu sömürgeleştirmeyi düşündükleri için en kuvvetli insanlarını ihtiyat zabiti olarak aramıza göndermişlerdi. Öyle zannediyorum ki Anadolu ve Suriye için en iyi teklifler bu Almanlar tarafından yapılmıştır.

Cemal Paşanın hüneri bu ihtisaslardan istifade etmekte idi. İhtisası onun kadar iyi kullanan ve semerelendiren devlet adamına pek az rasgeldim. Yazık ki bütün eseri, şimdi bizim olmayan topraklar üstünde kaybolup gitmiştir.

Filistin bozgunundan sonra, hususî bir trenle İstanbul'a dönerken, ancak o zaman, Cemal Paşa fakir topraklarına bakarak:

— Keşke buralarda vazife almış olsaydım, demiş idi.

Fakat 1914 te Cemal Paşanın İmparatorluğa imanı kuvvetli idi. Suriye ve Filistin'i Osmanlılaştırabileceğine şüphesi yoktu. Haydarpaşa istasyonunda:

— Eğer Mısır'ı almadan dönersem... diye şimdi tekrar etmek istemediğim nutku hatırlardadır.

Şehircilik diye bir ilim olduğunu ve bir plân ne demek olduğunu Çürher'den öğrenmiştik. Gene Çürher, Vedad ve Kemal

Beylerin Türk mimarisi diye ortaya attıkları üslûp için beni uyardıran adam olmuştur. Cami kemerli bir hana veya çeşme pence-reli bir eve bakarken:

— Nasıl tahammül ediyorsunuz? dedi; Türkler kadar banî bir milletin cami mimarisi, çeşme mimarisi, türbe mimarisi olur da ev, bahçe ve han mimarisi nasıl olmaz?

Cemal Paşa Rumelihisarını tamir ettirerek bahriye müzesi yapmağa karar verdiği zaman, bir komisyon toplamıştı. Komis-yondaki Türklerin kararı hisarın eski külâhlarını geçirerek, ona ilk manzarasını vermektir. Çürher isyan etti:

— Hisarı tamir edeceksiniz. Uğraşacaksınız ve para sarfe-deceksiniz. Eğer ondan sonra Boğazdan geçen bir yolcu: «— Sanki tamir edilmiş ne olmuş?» derse. Bu işe memur ettiğiniz mimarın en büyük şerefi bu olacaktır.

Hisarları külâh giydirmekten kurtaran profesör Çürher ol-muştur. Çürher Şam ve Beyrut için bir çok plânlar yaptığı gibi, İstanbul tarafı için de sandıklarla projeler hazırlamıştır. O da profesör Yansenin fikrinde idi: İstanbulun kıymeti İstanbul tara-fıdır ve en bozulmamış yaka odur. Bu yaka kurtarılmak için za-man geçmiş değildir.

Cemal Paşa ecnebi mütehasısların yardımı ile örnek çiftlik-ler de yapmıştır. Taanayel bu çiftliklerden biridir.

İş adamı olduğu için bürokrasiyi ve memur kafasını iyiden iyiye kırmıştır. Bir vakitler ordu müesseselerinde bütün müracaat-lerin 24 saatte hallolunması emrolunmuştur. Yirmi dört saatte herhangi bir işi bitiremeyen memur kendi büyüğüne sebebini söy-lemeğe mecbur olduğu gibi, müracaat sahibi âmirin kapısını vurup işinin bitirilmediğini haber verebilirdi.

Esaslı yollardan biri yapılacaktı. Yolun muayyen bir za-manda bitmesine lüzum vardı. O zamanlar Lübnanda oturuyor-

luk, Cemal Paşa Şam valisi Hulûsi Beye (eski nafia nazırı, mü-hendis) bu tarzda emir verdi. Hulûsi Bey:

— Fennen imkân yoktur, diyor ve bu imkânsızlığı isbat et-mek için başmühendisi yola çıkardığını yazıyordu.

Başmühendis Ayin Sofar'a geldi. Koltuğu çanta ve dosya dolu idi. Bu yığınlarca kâğıt ve cetvel, yalnız bir şeye yarıyacak-tı: Orduya lâzım olan yolun ordu için lüzumlu olduğu zamanda yapılamiyacağını isbat etmek!

Başmühendisi kumandanın yanına ben götürmüştüm, ken-dinden pek emin idi. Fakat daha kapıdan girer girmez Cemal Paşa suratı astı:

— Şimdi hepsini şu masa üstüne atınız, dedi.

Mühendis şaşırdı:

— Hepsini, hepsini, son kâğıda kadar! Ve şimdi karşımda oturunuz.

Gözlüklü mühendis boş kollarile dikili kaldı:

— Size yalnız şunu emrediyorum: Bu yol o tarihte bitmek için ne kadar paraya, ameleye, kazma ve küreğe ihtiyacınız var-dı? Gidip erkânıharbiyeme haber vereceksiniz ve doğru Şama barakat edeceksiniz. Yol o tarihte bitmezse, sizi son taşların atıl-dığı yerde idam ettireceğim.

Başmühendisin idam edilmediğine tabii şüphe etmezsiniz. Yol saati saatine bitti.

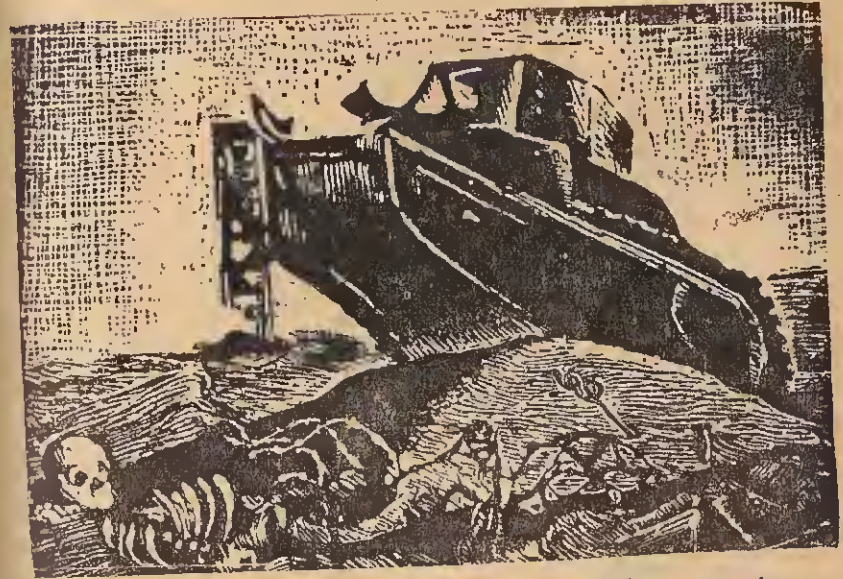
Bugünkü kariler bu idam sözüne şimdi hayret edeceklerdir. Büyük Harbde öldürmek, astırmak, vurdurmak sözleri beş lira gibi hafif kıymetler almıştı. Bir gün Beyrutta bir telgrafçının idamı:

— Bir dakika geciktiren idam olunur!

İhtarlı, doğrudan doğruya, yahut transit olarak, bir tomai telgraf yığılmış olduğunu ben görmüştüm.

Bu adamın bin parça edilmesi lâzımdı.

İfratlar bırakılırsa, bürokrasiye karşı her türlü şiddet benim hoşuma gider; Bürokrasi bilhassa bizde tembelliği, kararsızlığı, kafasızlığı, kötü niyeti, bilgisizliği kanunlaştırmak demek olmuştur.

İki tarafında öldürecek adam bulamıyan İngiliz tankı.

Kanun.

— Efendimiz kanun getirdim.

— Ne kanunu?

— Bir mesele için emir buyurmuştunuz. Halbuki elimizdeki kanun sarihtir, bu mesele emriniz gibi halledilemez.

— (Yaverine dönerek) bana bir müsvvedde kâğıdı getiriniz.

Ve hemen Harbiye Nezaretine müstacel bir telgraf «şu numaralı kanunu hemen bu şekilde değiştirerek bana metnini müstacel telgrafla bildiriniz.»

Bir kumaş bile bu kadar kolay ısmarlanmaz.

Dün bürokrasiden şikâyet etmişim. Bütün şikâyetler doğru olabilir: Fakat Büyük Harbin kanunsuzluk kafası, bürokrasi kadar zararlı idi.

Meşhur Kavour:

— En fena şayia, en iyi antişambre müreccaktır, demiş.

En fena kanun, en iyi kanunsuzluğa tercih olunabilir. En doğrusu kanunun iyi yapılması olduğuna şüphe yoktur. Kanuna emniyet ve hürmet olmıyan yerde zarar o kadar büyüktür ki hiç bir fena kanun memlekete o kadar ziyan vermez.

Cemal Paşa Boyacıköyündeki yalısındaki son günlerinden birinde:

— Bir şey yapmak istiyorum, kanun karşıma çıkıyor. Kanun nedir? Ben yaptım, ben bozarım.

Bu Enverin bir sözünü hatırlatır:

— Var kanun, yok kanun!

Der, ve anlamıyanlara izah ederdi:

— Yaparım olur, bozarım olmaz!

Beyrutun büyük bulvarının açılmasına kanun yolu ile müsaade yok değildi, fakat pahalı olacaktı. Azmi Bey bir silindir gibi mahallelerin ve arsaların üstünden geçti ve yol açtı. İzmir valisi Rahmi Bey, Konya valisi Muammer Bey de öyle yaptılar. Hepsi geniş, muntazam ve güzel yollar: Fakat tasarruf hakkı nerede? Bir taraftan tasarruf hakkını kitapta sıkı sıkı tutarak öbür taraftan kola kazmaya kuvvet mahalleler yıkmaktansa, en sert sosyalist kanunları çıkarıp tasarruf hakkını tahdid etmek ve boş arsalar meselesini halletmek daha doğru değil midir?

Büyük Harpte şahıs ve mal emniyeti sıfıra düşürülmüştür.

1916 da bir müddet için gelmiş olduğum İstanbuldaki şahıs emniyetsizliği, mütarekedeki emniyetsizlikten farklı değildi. Ben İsmet Paşanın kanun ve emniyet sözleri üstünde bazı lüzumsuz gibi görünen asabiyetinin sebebini bilirim. Suriyede bu emniyetsizliğin en canlı misalleri sürgünlerde olmuştur. Ermeni tehciri için yapılan kanundan dördüncü ordu da istifade ederek «zararlı gördüğü kimseleri ve aileleri harp sonuna kadar nefyetmek» usulünü tutmuştu. Her gün vilâyetlerden, mutasarrıflıklardan teklifler alırdık: «Şu aile muzırdır, münasip bir yere nefyedilmesine müsaade buyurulması rica olunur.»

Cevap formülü son derece basit idi: «..... e nefyolunması münasiptir.» yalnız kasaba ismini açık bırakıyorum. Erzincan'dan Bursaya kadar beğendiği yerin ismini koymak kumandanın elinde idi.

Bunun ehemmiyeti olmadığını zannetmeyiniz: Konya ve Bursaya gidenler harp sonunu görmeğe muvaffak olmuşlardır. Büyük Harpte karadan kışın Erzuruma gidip harp sonuna kadar bekleyebilmek biraz güç idi.

Ali Fuat Beyin en kızdığı şey işte bu nefiler idi. Bir gün ben gene bir cevap formülü yazmıştım. Ali Fuad Bey müsveddenin altına «F» işaretini koyduktan sonra kumandana götürecektim. Kâğıdı okudu ve bana dönerek:

— Niçin ille böyle yazıyorsunuz? dedi.

Şüphesiz ben ancak âdet olanı yapabiliyordum:

— Bakınız, dedi, bu cevap şöyle de yazılarak kumandana götürülebilir. Ve bu tedhiş artık yeter, manasına bir müsvedde yaptı ve bana:

— El yazınızla yazıp kumandana veriniz, dedi.

Dediğini yaptım. Cemal Paşa, kıpkırmızı, hiddet kesildi:

— Nasıl böyle cevap yazabilirsin?

Erkânıharp reisinin emri olduğunu anlattım. Müsveddenin altına: «Benim mes'uliyetim altında cereyan eden siyasî işlere karışmaktan herkesi menederim...» gibi bir ihtar yazdı ve «— Siz bunu kendisine veriniz!» dedi. Onu da yaptım.

O gün «Elşark» gazetesi küşat resmine gidecektik. Ali Fuat Bey odasında kapalı idi. Cemal Paşa biraz bekledi: İş bildiği için ısrar etmedi ve gittik.

Dönüşte Ali Fuat Beyin beni çağırdığını söylediler. Benimle Cemal Başaya bir istida yolladı. Aklımda kaldığına göre istidanın hülâsası şu idi: «Size hizmet edecek maddî manevî hasletlerden mahrum olduğum için tekaüdümlü rica ederim.»

Erkânıharbiye reisinin o günlerde geçirdiği ıstırapı bilirim. Sonraları siyasî kâğıtları artık hiç görmedi. Doğrudan doğruya kumandanla temas ederdim. Bunun Cemal Paşa üstünde bir tesiri kaldığını zannediyorum. Lübnandan naklolunması istenen bir nilenin dosyası yanımda olarak Lübnana gitmiştik. Kumandan:

— Cevabı Lübnanda veriniz, diyordu.

Mutasarrıfın yanında ailenin oradaki evrakını istetti. Bu nile bir köyde oturmuş; mutasarrıf kumandanın havale ettiği şikâyeti kaymakama, kaymakam nahiye müdürüne, o da yerli

bir jandarma çavuşuna havale etmiş. Jandarma çavuşu ne dedi ise havale üstüne havale, kumandana kadar o cevap gelmiş. Cemal Paşa mutasarrıfı:

— İnsaf ediniz, dedi. Ben Suriye ve Garbî Arabistan Ummum Kumandanı, bir aile hayat ve memurî hakkında bir Lübnanlı jandarma çavuşunun arzusu ile karar vereyim?

Fakat bu havalelerin içine karışan garazlar, kinler, hınçlar ve hiddetlerin yüzlerce kurbanı Anadolu içlerinde senelerdenberi çürüyüp durmakta idi.

*
**

Kanunsuzluktan bahsettiğim zaman, demokrasi şairlerini kendim hakkında ümide düşürmüş olmıyayım: Ben şark kanunsuzluğunu murat ediyorum. Muayyen fikir sistemlerinin ve bu sistemlere göre kurulacak nizamların esaslı tasfiye ve teessüsü mücadelesi demek olan garp idareleri bununla mukayese edilemez. Faşizmi ve Moskova rejimini şimdi başka bir isimle anıyorlar: İdeokrasi.

İttihat ve Terakkinin ne başıboş, ne de başı bağlı devirlerinde, ne demokrasiyi haklı, ne de meselâ faşizmi haksız çıkarabilecek hiç bir şey yoktur. Onlar bize ya anarşinin, ya şahsın istibdatlarını gösterdiler. Hiç bir vakit muayyen bir fikir ve nizam sisteminin mütecanis hüküm ve nüfuzunun ne olduğunu anlatamadılar.

Konak ve konuklarımız

Anadoluda çadır ve siperin köy ve kasaba evlerinden daha rahat olduğu cepheler vardı. Almanyada ise en iyi yemek yiyen yer cephe idi. Bizim yalnız meysime göre değil, mevsimin her gününe göre seçip gideceğimiz karargâhlarımız olduğunu söylemiştim. Kudüste Alman sanatoryomunda, Şamda ya Viktorya otelinde, ya Salihye köşklerinde, Halepte Baron otelinde, Lübnanda Sofar otelinde, Beyrutta Bassul otelinde kaldık. Onun için cephede pek az otururduk.

Lübnana kar yağdığı zaman, otomobille yarım saatte inilen Beyrut şehrinde baharların en güzeli vardır. Beyrut bir cehenem gibi yandığı vakit bir iki saatte çıkılan Sofarda İstanbul nisânının serin sabahları bulunabilir. Şam baharlar cennetidir. Kışın Kudüs soğumaz.

Şamın Barata boyu, Zahlenin dağ yolları, gün batışının en güzel görüldüğü Sukulgarp, Kudüsün kemerli ve dar sokakları Beyrutun kumsalı Suriyede bulunmuş olanların gözlerinde tüter.

Karargâhımızda bir çok hatırı sayılır misafirlerimiz olmuştur. Lübnanda iken Maronitlerin Allah diye tanıdıkları patriklerini otele getirmek büyük bir hâdise idi. O, hiç bir zaman manastırdan çıkmış değildi. Nihayet bir gün Cemal Paşanın ayağına geldi: Başkasının kaşığını kullanmadığı için kendi kaşığını, başkasının havlusuna el sürmediği için kendi havlusunu ve diğer ufak tefek eşyasını heybesine koymuştu. Maronilerin de olsa, otomobile binmiş bir Tanrı görmek meraklı bir şeydi.

Badiyelerde oturan aşiretlerin şeyhleri kurnazdırlar. Ne kadar emniyet verirsenez veriniz, baba oğlu bir arada gelmezler. Nuri Şalan gelirse oğlu Nevvaf çölde kalır. Lübnanda Nevvaf misafir etmiştik. Şam ve Bağdat arasındaki nihayetsiz çölün büyük bir parçası Ruvalé aşiretinin hükmündedir. Nevvaf ve babası orada hükümdardırlar.

Bu genç ve güzel adam, şairleri, dalkavukları ve nedimleri ile beraber geldi; birkaç gün karargâhta kaldı. Bir gün kendisine karadan ve çöl ortasından Bağdada gitmek zor olup olmadığını sordum:

— Size bir yıldız göstereyim; bir de mühürlü kâğıt vereyim. Hecine bininiz; on gün, on gecede gidersiniz dedi.

Tepenizde bir yıldız, elinizde bir kâğıt, on gün on gece tek başınıza bütün çöl...

Nevvaf'ın dediği doğru idi. Fakat mühürlü kâğıdınızı meselâ başka bir aşiretin adamları görürlerse, hemen kıymetinin değışeceğine şüphe yoktur. Ruvalé bedevisi için aman mektubu olan kâğıt, İbnilreşid bedevisi için ölüm fermanıdır. Aşiretlerin çölünde Nevvaf'ın göstereceği yol yıldızından başka bir de aman yıldızı vardır: Altın! Altın kuma atıldığı zaman sestene başka her şey verir.

Nevvaf öğleye kadar odasında kaldıktan sonra, sakalı düzgün, yüzü dinç ve peşinde üç kölesi ile bahçeye iner, bir çiçek öbeğinin dibinde hasır bir iskemleye otururdu. Elinde tuttuğu karanfile karşı, zencilerin, iki büküm, onu yemek vaktine kadar güldürecek nasıl nükteler yapabildiğini merak ederdim. Kısa ve kirli gülüşlerine kadar, hepsi tabii ve üslûbîdir. Nevvaf günde yalnız iki defa gülünç olurdu: Sofrada iken, elinde çatal yan gözile yanındakilerin taklidini almağa çalıştığı zaman!

Çöldeki çadırında şüphesiz hiç gülünç değildir. Orada Allah'tan sonra o gelir. Kötülük edeni öldürür veya âyetlerin em-

rettiği cezalardan birini verir. Birbirlerini dâva etmiş olanların, onun karşısında, hutbe ve kasidelerle kendilerini müdafaa etmeğe hakları vardır.

Çölde ahşap olmadığı için yalnız bir yerde idam tahtası yapıldığını işitmiştim. Mahkûmlar bu tahtaya raslandığı vakit öldürölmek üzere çadırlarda saklanırmış. İdam, dizlerine kadar bu tahtaya sıkıştırıldıktan sonra, merasimle kesilmektir. İdam günleri, çölün bayramlarıdır.

*
**

Misafir gelen Havran şeyhlerinin bir kusurları vardır: Girdikleri odadan keskin sakal kokuları bir hafta kadar çıkmaz. Dürzü sakalının rengi kınaya, kokusu sirkelenmiş tarçına benzer. Bir gün, ikisine de nişan ve altın vermek için çağırduğumuz kardeş şeyhlerle konuşup ayrıldıktan sonra, büyüğü yalnız olarak yanına geldi ve kulağıma:

— Ona daha az verirsenez olur, dedi; çünkü nüfuzu ehemmiyetsizdir.

O çıktıktan sonra, küçüğü odama girdi; daha ziyade kulağıma:

— Ona vermesenez de olur, dedi, çünkü hiç nüfuzu yoktur.

Bizim karargâhımızı ürküten misafirler, çölden, badiyeden, Saltadan, Ammandan gelenler değildi. Berlinden gelenler idi. Fon Dergolç tehlikesizce Bağdada doğru geçti. Falkenhayn'i Kudüste tereddütle karşılayışımızın sebebi varmış. Nevvaf, Cemal Paşanın bir çıkın altınını alıp gitmişti. Falkenhayn bilâkis altın getirmişse de, Cemal Paşanın topunu, tüfeğini ve kumandanlığını aldı.

Cemal Paşanın ilk kederinin haklı olmadığını zannederim. Çünkü Suriyenin eski Alman orduları başkumandanına hazırladığı hediye kimsenin heves edeceği bir şey değildi: Bozgun!

Çadır devlet:

Arabistan ve Irak çöllerinde yarı müstakil şeyhlikler ve emîrlikler olduğunu bilirsiniz. Bunlar meskûn toprakla deniz arasındaki boşlukta hüküm süren devlet taslaklarıdır.

Şeyh ve emîrlere denizden İngiliz altını ve karadan Osmanlı altını gider. Gelir kaynaklarından biri de gazve diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır.

Suriye ve Hicaz tabloları arasında bu çadır devletlerden birinin hikâyesini anlatmalıyım:

Bu, bir Emîrliktir; Emîrin ismi Suud'dur. Yukarı Necitte oturur; payitahtı Hail'dir. Sultan Hamit zamanındanberi İstanbul'da Reşit Paşa isminde bir elçisi bile vardı.

Büyük Harp başladığı zaman, hemen hemen yüz senedenberi müstakil idiler. İçlerinde 20 sene, 24 sene, 27 sene hüküm sürmüş Emîrler sayılabilir.

Emîrin siyasî vazifesi, İbnissuud'u gücendirmemek, Hicaz Şeriflerinden hediye almak, Osmanlı hazinesinden altın çekmektir.

Hâil beş altı bin kişilik bir kasabadır. Etraftaki humalık-larda oturan taşralı halkın yekûnu da dört beş bin kişiyi bulur. Emîrliğin hazar kuvveti on yedi yaşından elli yaşına kadar kadınlı, erkekli bin kişidir. İçlerinden altı yüz kadarının eli silâh tutar; ötekiler kahvecilik, seyislik gibi hizmetlere bakarlar.

Sefer kuvveti her zaman değişir: Bedeviler: Hâil'e yakın ve toplu mudurlar, yoksa uzakta mıdır? Düşman kabileleri yakında mı, uzakta mıdır? Emîrin gazvesi menfaatlerine uygun mudur, değil midir? Eğer şimal ve orta Necit'te gazve yapılacaktır.

na, Emîr, üç bin kadar silâh bulabilir. Eğer Taif ve Mekke gibi aykırı ve yabancı yerlere gidilecekse, bedevilerin bir çoğunu yerlerinden kımıldatmak imkânsızdır. Bedevî gerideki yurdunu on beş günden fazla boş bırakmak istemez. Baskın, vurgun, yağma, hepsi kısa bir zamanda bitmeli, herkes payını alıp çadırcığına çekilmelidir.

Emîrin bayrağı altında toplananlar şunu da tahkik ederler: Bir takım aşiretler vardır ki Hail'lileri gördükleri zaman kaçarlar; mallarını bırakırlar; o zaman gazve deve, koyun ve çadır toplayıp sürmekten ibaret kolay bir iştir. Eğer hedef sert bir kabile ise bayrağın etrafında kalabalık az olur.

Hâil'de halk üç sınıftır: Asiller, melezler, köleler! Asil olanlar dışarıya kız verip almazlar; bunlar için san'at sahibi olmak ayıptır. Melezler ak kadınlarla kölelerden çıkmış olanlardır. Kalaycılık, kasaplık, terlikçilik gibi san'atlar melezlerin elindedir. Köleler alınıp satılan zencilerdir.

Hükûmet, kadı dedikleri bir şeyten ibarettir. Nikâh, vaseset, katil, hırsızlık gibi vak'alar ona verilecek rüşvetlerle hallolunur.

Aşiretlerin bulunduğu çöllerin içine henüz paradan büyük Allah girmemiştir. Para uğruna yapılan her şey, Allah uğruna yapılmış gibidir.

Emîr, genç ve iyi bir adamdı. Fakat bir taraftan büyük anası Fatma'nın, diğer taraftan Reşit Paşanın telkini altında idi. Fatma Necid Katerina'sı diye şöhret bulmuştur. Sevmediği bir adamı parça parça kestirerek köpeklere yediren bu kadındır.

Hicaz isyanı oluncuya kadar biz bu Emîre ve adamlarına uslu dursunlar, diye para veriyorduk. İsyân olduktan sonra Hicaz hattına gelsinler, hattı tutsunlar ve Şerif kuvvetlerini sıksınlar diye altın yolladık. Bütün altınlarımızı bir kaç kişi aralarında paylaşmış aylar ayı yola çıkmadılar.

Emîr taraflarının hem İngilizler, hem Şerifler, hem de Osmanlılarla hoş geçinmekten neticede kim kazanırsa onun hisse-

sinden mahrum kalmamaktan gayri tasaları yoktu. Kervan kervan silâhlarımızın ve çıkın çıkın altınlarımızın çölden getirdiği ses duadan, vâittten ve mazeretten ibaretti.

Emîr ve adamları bir defa Medayin'e uğrar gibi oldular. Yemeklerimizi yiyip yeni altınlarımızı aldıktan sonra, yine dağıldılar. Önümdeki vesikalardan yalnız birinde Emîrin şahsına verilmiş yedi bin altının kaydını görüyorum.

Reşit Paşanın Emîre yazdığı bir mektubun şu satırlarını okuyoruz; «Hükûmet bana yeniden para verdi. Fakat bu sefer sizi mutlak hareket ettirmekliğimi istiyor. Ben oraya gelmeden, siz kendinize zekât vermediğini ileri sürerek bir kabilenin üstüne yürüyorsunuz; ben sizi seferde bulmuş olayım. Eğer hükûmet bana dediği gibi Mekke üzerine gidip te şehre girecek olursa, biz de hemen arkasından yetişiriz. Eğer hareket etmezse, ne yapalım, henüz seferdeyiz, deriz.»

Biz Emîre top da yollamıştık. Kumandanı birinci mülâzim Osman Beydi. Aşiret Medayin'e doğru yürüyüş gösterdiği zaman, bir vadide ateşe uğradı: Bizimkiler 1000, karşı taraf 30 kişi kaldılar. Daha bir kaç kişi yaralanınca hepsi kaçmağa başladılar. Osman Bey de:

«— Topunu bırak, gel!» diyorlardı.

— O benim namusumdur, bırakamam. Ne diye kaçıyorsunuz? diyordu.

Boş yere bağırdı, çağırdı. Karşı taraf üstüne üşüşüp kurşun ve cenbiye ile Türk çocuğunu parçaladılar.

Silâhlar, toplar, altınlar, develer ve erzak, hepsini hepsini verdik: Ve bütün seferden bize yine ve yalnız bir Türk çocuğunun isimsiz, nişansız, mezarından başka bir şey kalmadı.

Türk topuna sarılmış olarak parçalanan Osman, 333 senesi haziranının üçüncü günü ölüp gitmiştir.

Krösnah:

Niçin Enver Paşaya Alman dostu ve Cemal Paşaya Fransız dostu dendiğini derin derin araştırmayınız. Enver Paşa Berlinde ateşemiliter ve almancası fransızcasından kuvvetli idi. Cemal Paşa almanca bilmez, fakat şöyle böyle fransızcası vardı. Bundan başka Bahriye Nazırının 1914 te Fransada oldukça parlak bir seyahat yapmış olduğunu hatırlarsınız.

İttihat ve Terakki reislerinin beynelmilel meseleler ve davalar hakkındaki fikirleri, öteki batından daha esash olmamıştır.

— Alman yenilmez, yahut:

— İngiliz yenilmez.

Hepsinde bu kuru hükümler: Aşık kemiğinin ne tarafı üste geleceğini hiç kimse bilmez; fakat üste gelen tarafa niyet tutmuş olanlara bizde dahi denir.

Harp yumruğunun bir vuruşta Fransayı devireceğini zanneden Enver Paşa Marn'den sonra bile, karakartalın zaferine yetişebilmek için nefes nefese harbe girdi. Fransayı takdir eden Cemal Paşa, İngilterenin elinden Mısırı almak gibi hulyaya hiç olmazsa bir müddet inanmıştır.

Almanlar Büyük Harpte Türkiyeye kendi mülâzimlerinin ismini koymuşlardı: Enverland!

Fakat memlekette hükmü geçen diğer şefleri de kazanmak laydasız değildi. Bunlar arasında Almanları pek sevmemekle şöhret kazanan Cemal Paşa vardı. Harp sonlarına doğru onu da Almanyada bir seyahat yapmağa davet ettiler.

Almanya ve Avusturyaya niçin gittiğimizi pek bilmiyorum. Tanzimattanberi Avrupa seyahatlerini vazifelendirmiş olanlar parmakla sayılabilir. Türkiye kapısından çıkanlar için şehirlerinde o kadar görülmemiş yeni şeyler, bilhassa o kadar kavuşulmuş yeni hürriyetler vardır, ki masa başı insana hapis gibi gelir. Kendilerini büyük zevk sağanağından kurtararak, Avrupa sokaklarının baş döndüren cazibeleri arasında çalışabilen şarklılar belki yalnız Japonlardır.

Medine treninden ineli çok olmamıştı. Yolumuzu Ostand'a kadar uzatarak uzun bir seyahat rekoru kırdık. Almanyayı, Avusturyayı ve Belçikayı dolaştık. At yarışlarına, opera ve operetlere, Ren nehri boyundaki şarap kahvelerine Krupp tezgâhlarına, Amiral Şer'in zırhlısına, Kayserin kardeşinin Kil'deki sarayına, Brüz'ün dantelâ müzesine ve biraz da top sesinin ancak geceleri duyulabildiği cephe gerilerine gittik. Krupp fabrikalarının sahibi Matmazel Berta'nın Essen'deki şatosuna misafir olduk..

Kayserle öğle yemeği, Hindenburg'la akşam yemeği yedik. Genç Avusturya İmparatoru Şarl'i Viyana kenarındaki Baden-Baden köyünde selâmladık.

Bende bu seyahattan topyekûn şu intibalar kaldı: Almanya aç idi, Avusturya bitkindi. Krösnah karargâhında bize Sultan Hamit sarayı efendilerinin taklitlerini yapan Kayser, bana belki o efendiler kadar şarklı bir hükümdar gibi göründü. O bizi Krösnah'da, biz Nevvaf'ı Lübnanda karşıladığımız gibi, öyle gösteriş ve tiyatro ile kabul etti.

Kayserin öğle yemeğinden doymuyarak kalkmıştık. Mabe-yincisi: «İmparator cephe gerisi gibi yer» diyordu. Cephe gibi yiyen Hindenburg'un akşam yemeğinde ise Şam ziyafetleri gibi doyduk.

Brüksel dükkânlarında hemen yalnız kadınlar çalışıyordu.

Hepsi kızıl Alman düşmanı idiler ve hiç kimseden lâkırdı esirgedikleri yoktu. Belçikada vatansever bir memleket havasının, bir düşmanı nasıl tecrit edebildiğini gördüm. Sokakta, kahvede, otelde Amanlarla temas eden hiç bir yerli yoktu. Büyük Harpte Brükseli görmüş olan bir Türk için, mütareke İstanbulunu düşünmek ne kadar hazindir.

Müttefikler, Almanya hududundan içeri sokulmamak şartıyla, Belçikaya her şey, eşya ve yiyecek gönderiyorlardı: Brükselde bir de Alman darlığı ile müttefiklerin ferahlığı ve rahatı arasında bir kıyas yapmağa fırsat buldum.

Ostand bomboştı. Avrupanın bu meşhur plâjından, hatıra olarak, kumsalda tek başlarına gerinen çıplak Alman çavuşlarının hayali, kapalı otellerin sessiz manzarası, bir de içinde uzun bir top gizlenen beton tabyalar gözümün önüne gelir.

Alman denizinden Türk denizine doğru, bir yıkılış, büyük bir yıkılış vardı. Bizi belimize kadar gömen heyelânın altından başlarımızı güç doğrultmuş, birbirimizi aldatıp avutmağa uğraşıyorduk.

İmparator Vilhelm, İmparator Şarl ve İmparator Mehmed, sırmalarından sıyrılmış, üç tahta manken gibi duruyorlardı: Hindenburg'un ahşap heykeli gibi, fakat altın çivi değil, millî ıstırapların oku saplanan üç manken...

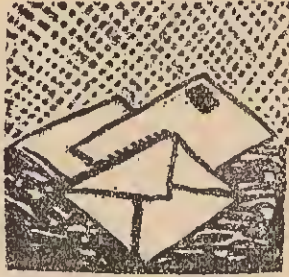
Tuna yukarısında iki imparatorluk, Akdeniz kıyısında bir imparatorluk ve Tuna kenarında bir kiralık devrilmek üzere idi.

Dönüş gününden evvel, karısı geldiği için, mihmandarımız bana başka bir oda teklif etti. Taşındım. Ertesi sabah kahvaltım istediğim garson, duvara eli ile bir takım işaretler yapmağa başladı.. Ne dediğini anlamıyordum: Ekmek vesikası soruyormuş. Vesikam varsa sakarinli çayla kuru ekmek yiyebilecektim. Cemal Paşa ve misyon kelimelerini bir kaç defa söyledim. Bir-

den gözlerini açtı ve biraz sonra bana zengin donanmış bir tepsi getirdi: Cemal Paşa kahvaltısı! Bize Almanyada gösterdikleri işte bu idi:

Şama döndüğümüz vakit bir çok yeni şeyler öğrenmiş, yeni silâh tecrübelerinde bulunmuş, Krupp'un kaynar demir ırmağını ve Kil'deki top istiflerini görmüş, fakat bir şeyi, zafer ümidini son damlasına kadar kaybetmiştim.

Batıyorduk...

Altı nişan:

Şark saraylarının nişan ve madalyalarında, elmas veya altın veya gümüşlerinin çarşı değerinden başka hiç bir kıymeti olmamıştır. Hamit İstanbuluna gelip de bir kaç bedestan malı ve bir iki nişanla geri dönmiyen hemen hiç bir frenk yoktu.

Büyük Harpte bir kaç ay kadar, harp madalyası bu kıymetsizliği gidermişti. O zaman madalye yalnız Çanakkale siperlerinin damgası idi. Çölde esir ettiğimiz İngiliz çavuşlarından biri, karargâh neferleri arasında bir harp madalyalı asker görmüş ve gözlerini açarak:

— Çanakkale, Çanakkale! demişt.

Genç zabitlerin en merak ettiği şey işte bu madalya, bir de İngiliz kayışı idi.

Arkadaşım A. *** cepheden gelen tanıdıklarımızda göre göre, bir müddet çöle gitmeğe karar verdi ve dağ taş ortasında İngiliz süvarilerini kovalarken bacağından yaralandı; vurulan atı bir tarafa, kendi öbür tarafa yuvarlandı. Neferleri zar zor ölümden kurtararak kendisini hasta çadırına kadar sürüyebildiler.

Bu havadisi aldığımız vakit kumandanla biz Almanyaya seyahatine çıkıyorduk.

İstanbulda bana nişan ve madalyem olup olmadığını sordu. Boş göğüslü bir zabıt, iyi bir süs değildir. Bir iki gün içinde bir harp madalyası, bir de kılıçlı Mecidi nişanı aldım.

Berlinde Kayserin locasında opera seyrettiğinizin ertesi günü, bir demir haç madalyası verdiler. Hamburgda bir kaç mües-

sese dolaştık; serbest şehrin kendine has bir nişanı vardır. Onu da göğsümün bir kenarına takdım. Kendisini ancak ayakta gördüğüm Avusturya İmparatoru hepsinden cömert çıktı: Onun hediye ettiği harp madalyası ancak yüzbaşı rütbesinde olanlara verilirmiş. Bu madalyanın mühim olması yüzünden, memleketimde bir de kılıklı liyakat madalyası kazandım.

Almanya, Avusturya ve Belçikayı dolaşmıştık. Harpte böyle bir seyahat, kendi başına bütün arkadaşları gıptalandıracak bir kazanç idi. Fakat arkadaşım A ***'nın bir tek tesellisi vardı: Yarasının üstüne astığı madalyayı ve İngiliz kayışını bana göstermek!

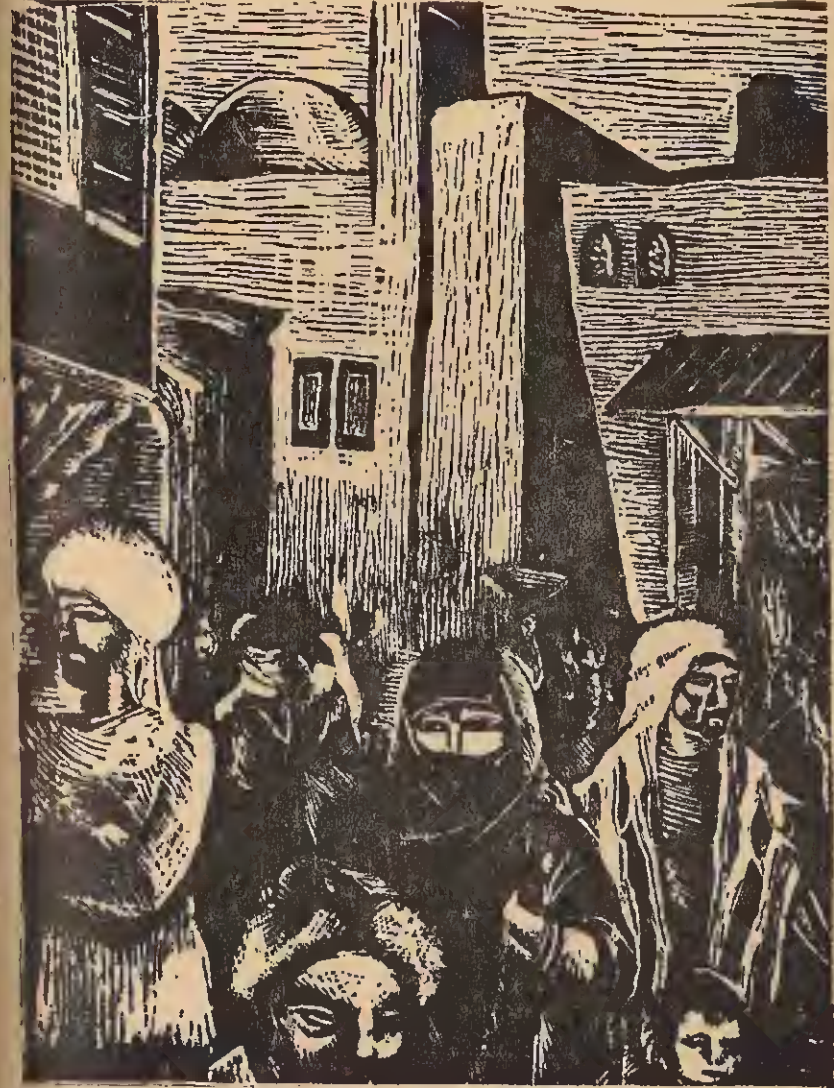
Şurası var ki ben Belçikada en iyi İngiliz kösesinden yalnız kayış değil, bütün lâzım olanları satın almıştım. A ***'yı ilk defa öğle yemeğinde gördüm; madalyasının gururu ile gülmek için açılan dudakları, benim dolu göğsüme baktığı vakit, buruşup kısıldı.

Karargâhla siper arasındaki derin uçurumu bu kadar yakından sezmemiştim. Nişan ve madalyalarından ikisini göğsüm süslü olmak için, birini operada nefis bir oyun seyrettiğim için, birini Hamburg belediyesinin ziyafetinde bulunduğum için, bir başkasını Baden-Baden kaşabısında bir İmparator yüzü gördüğüm için almıştım.

Bu iptizalden sonra, tanıdığım bazı zabitler arasında kırmızı, beyaz şeritlerini koparıp atanlar ve madalya taşımamak için yemin edenlere sık sık rastgelmişindir.

Halbuki Kil'de bir İngiliz kruvazörünün bir İngiliz tahtelbahirine verdiği randevuyu haber alıp, tek başına oraya giden ve İngiliz kruvazörünü batıran genç bir kumandanın en büyük iftiharını boynuna astığı Pour le merite nişanı idi: Arasında bulunduğu kalabalık zabitler safında bu nişan yalnız onun boynunda vardı.

Fedakârlık ve feragat gibi, vazifeden üstün hareketler iste-

Medine

nen işlerde ve zamanlarda iltimas ve imtiyaz kadar zararlı ne olabilir? Büyük Harpte bazı cephelerimizin en hazin manzarası, siperin manevî şerefının ve maddî hakkının geridekiler tarafından yenmiş olması idi.

Siper, ölüm düğmesine bastığı zaman, çok defa, arkada, tâ uzakta bir takım göğüsler üzerinde elmas, altın veya gümüş ışıklar yandığı görülürdü.

Çatlak:

Suriye ve Filistine Almanların niçin o kadar ehemmiyet vermiş olduğunu Berlin politikacıları kadar biz de biliyorduk. Cep-hede Alman kumandanları, ve ihtiyat zabiti olarak gelen Alman mütehassısları aramızdan hiç eksik olmamıştır.

Kanala giden Almanın ismi Fon Kress idi. Kemik yerine sinirden yapılmış bir enerji iskeletini andıran bu zat, bütün çöl harplerinin başında bulunmuştur.

Eski Alman orduları başkumandanı Fon Falkenheim, galiba, Halepte toplanan ordularla Bağdadı almağa çalışacaktı. O mümkün olmadığı için Filistin cephesini kendisine verdiler. Fon Kress Cemal Paşanın emrinde idi. Falkenheim ve ondan sonra Liman Fon Sanders Cemal Paşasız kumanda etmişlerdir.

Hiç birinin durduramadığı İngiliz seli, yine bir Türk, fakat bu sefer öz bir kumandan, Mustafa Kemal tarafından Halep aşağısında tutulmuştur.

Mustafa Kemal'in orada seçtiği müdafaa hattı millî misak-taki Türkiye hududu idi.

*
**

Eski Osmanlı altını ile Alman altını arasında bir renk farkı vardır. Bizim Suriyede gördüklerimiz hep kırmızımsı Berlin altını idi.

Çok para verdiklerinden midir, Cemal Paşanın fennine inanmadıklarından mıdır, yoksa bu cephenin Alman eline geçmesinde büyük bir fayda arandığından mıdır, nedir, son zaman-

larda Suriye ordusunu müttefiklerimize devretmek için uzun bir buhran geçirdiğimizi hatırlıyorum.

Halepten Bağdada giden Fon Dergolç Paşaya Baron ote-linde bir ziyafet vermiştik. İhtiyar general:

— İngilizleri mensup oldukları denize dökmeğe gidiyorum, demişti.

Bir müddet sonra kendisinin kara tabuta kapanmış cesedini yine Halep istasyonunda selâmlamıştık.

Bir sabah Zeytindağı karargâhında General Falkenheim'i gördüğüm zaman, bu dik boylu, yüksek bakışlı kumandanın Suriyeye nasıl bir tali getireceğini düşünüyordum.

İngilizler bu havadisten bizim kadar heyecanlanmadılar. Times gazetesi:

— Suriyeye giden Falkenheim karaya düşmüş bir balina balığına benziyor, demişti.

Cemal Paşa uzun müddet, şüphe ve tereddüt içinde çırpınıp durdu. Falkenheim'i Fon Kress gibi, doğrudan doğruya onun emrine vermek imkânsızdı; bir ordu kumandanlığı mıntakasında iki büyük otoritenin birlikte bulunmalarına da ihtimal yoktu. Nihayet arandı tarandı, boğuşuldu, uzlaşıldı, silâhlı kuvvetin başına Fon Falkenheim geçti ve Suriye rüyasına veda etmek istemiyen, harp sonunda kalyonmamış bir Suriye hediyesi ile İstanbul'a dönmek isteyen Cemal Paşaya, belki şatafat zayıflığından istifade edilerek, bir büyük ünvan verildi: Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanı!

İkinci başkumandan gibi bir şey... Top, mitralyöz, tüfek, kılıç Almanın emrine ve Cemal Paşanın hissesi ise imzası üstünde ki bu dört kelimeden ibaretti.

Doğrusunu isterseniz, kumandan artık paşalaşan Falkenheim, Cemal Paşa ise sivil idareye karışabilir, ordu için de menzil hizmetleri görür bir karargâh başı olmuştur.

O koskoca kıt'ada dördüncü ordu kumandanı gibi basit bir ünvanla vizrovalık eden Bahriye nazırı Suriye ve Garbî Arabis-

tan Umum Kumandanı dumanı içinde tacını kaybetti. Bu yıkılışın ona ağır geldiğini hep hissediyorduk.

Onun umum kumandanlığı, boş çöller içinde bedevî şeyhlerine verilen fahrî paşalıklar gibi bir şey idi.

Bir gün Falkenheim'in bir küçük zabitanın Şamda gözüne kestiği binayı keyfinin istediği gibi zaptettiğini haber aldık. Patrikleri, emîrleri, şeyhleri sırasına karşısına dizen, âyan ve meb'us asan, sonsuz nüfuz sahibi Cemal Paşa, bu küçük zabite dert anlatmak için yenilmez müşkülât içinde kalmıştır.

Aşınmaz mermerden zannettiğimiz o büyük kudret ve gurur, bir küçük Alman zabitanın fiskesi ile, bir alçı gib çatladı. Bir düşüşün acı matemini ilk defa işte bu çatlaktan gördüm.

İktidar filinin hortumu muvaffakiyet yemi gevelemediği zaman, tersine kıvrılır ve üstündekini yutar.

Falkenheim'in Suriye saltanatı daha az sürecekti ve onun arkasından gelen bir başka Alman müşiri de yine bozgunun azı dışları arasında parçalanacak, İngiliz süngüsünden daradar başını kurtaracaktı.

Cemal Paşa değil, Suriye düşüyordu. Yalnız rütbeye, nişana ve semaya fazla itibar eden bir memleket olduğu için, Anadolu köyleri gibi sessiz ve kimsesiz değil, başkumandan, müşir ve nazır üniformalarına sarınarak, daha gösterişli ve debdebeli düştü.

Allaha ısmarladık:

Üç tabur, ah üç tabur...

Nebi Samoil siperlerinde Kudüs için kan döken Türk askerlerine bu kadarcık yardım edemiyoruz.

O sene Galiçya topraklarında döğüşmek için yirmi bin lüzumsuz Türk bulmuştuk.

Bir yığın Anadolu çocuğunu, artık kopmuş, uzaklaşmış Medine içinde, iskorpite ve çöle yediriorduk.

Bir sabah kumandanın odasına girdiğim zaman, gözlerinin ağlamaktan yorulmuş olduğunu gördüm; Kudüs İngilizlerin elinde idi.

Oradaki son Türklerin nasıl kahramanca vuruştuklarını masanın üstünden aldığım şifreli telgrafta okudum. Kudüsü İsrail oğulları gibi bırakmadık; Türkler gibi bıraktık. Nebi Samon üstünden müslüman veya hristiyan mabeilere doğru inenler, Türklerin son gününü hatırlıyacaklardır.

Karargâhın içinde: «Kudüs düştü!» Sözü ölüm haberi gibi yayıldı. Daha şimdiden Beyruta; Şama, Halebe göz yaşlarımızı hazırlamak lâzımdı.

Artık yalnız Anadoluyu ve İstanbulu düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun bütün rüyalarına ve hayallerine, Allah ısmarladık!

Zeytindağı'nın çamları arasından, güneşi hiç sönmeyecek, hiç akşam gölgesi görmeyecek gibi bakan Lût çukuru, şimdi bütün imparatorluğu içine çeken bir mezar gibi, genişleyip derinleşiyor.

Eşyayı ve kâğıtlarımı bavulumla yerleştiriyorum. Artık Şamdan ayrılıyor. Cemal Paşa İstanbulda istifa edecektir.

Tren giderken iki tarafımızda Suriye ve Lübnan'ı sanki saf-
ra gibi boşaltıyoruz. Yarın kendimizi Anadolu köylerinin ara-
sında Kudüssüz, Şamsız, Lübnansız, Beyrutsuz ve Halepsiz, öz
can ve öz ocak kaygısına boğulmuş, öyle perişan bulacağız.

Kumandanım harap Anadolu topraklarını gördükçe:

— Keşke vazifem buralarda olsaydı, diyor.

Keşke vazifesi oralarda olsaydı Keşke o altın sağnağı ve
enerji fırtınası, bu durgun, boş ve terkedilmiş vatan parçası üs-
tünden geçseydi...

— Eğer kalırsam, diyor; bütün emelim Anadoluda çalış-
maktır.

Eğer kalırsa, eğer bırakılsa... Anadolu hepimize hınç,
şüpheli ve emniyetsizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu meme-
sinden sökerek alıp götürdüğümüz bu anaya, şimdi kendimizi ve
pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş gelene
geçene:

— Benim Ahmed'i gördünüz mü? diyor.

Hangi Ahmed'i? Yüz bin Ahmed'in hangisini?

Yırtık basmanın altından kolunu çıkararak, trenin gideceği
yolun, İstanbul yolunun aksini gösteriyor:

— Bu tarafa gitmişti, diyor.

O tarafa? Adene mi, Medineye mi, Kanala mı, Sarıkamı-
şa mı, Bağdada mı?

Ahmed'ini buz mu, kum mu, su mu, skorpit yarası mı, tifüs
biti mi yedi? Eğer hepsinden kurtulmuş sa, Ahmed'ini görsen,
ona da soracaksın:

— Ahmed'imi gördün mü,

Hayır... Hiç birimiz Ahmed'ini görmedik. Fakat Ahmed'in
her şeyi gördü; Allahın Muhammed'e bile anlatamadığı cehen-
nemi gördü.

Şimdi Anadoluya batıdan, doğudan, sağdan, soldan bütün
rüzgârlar bozgun haykırarak esiyor. Anadolu; demiryoluna, şo-
seye, han ve çeşme başlarına inip çömelmiş, oğlunu arıyor.

Vagonlar, arabalar, kamyonlar, hepsi, ondan, Anadoludan
utanır gibi, hepsi İstanbul'a doğru, perdelerini kapamış, muşam-
balarını indirmiş, lâmbalarını söndürmüş, gizli ve çabuk geçiyor.

Anadolu Ahmed'ini soruyor. Ahmet, o daha dün bir kurşun
istifinden daha ucuzlaşan Ahmet, şimdi onun pahasını kanadını
kırmış, tırnaklarını büzmüş, bize dimdik bakan ana kartalın göz-
lerinde okuyoruz.

Ahmed'i ne için harcadığımızı bir söyleyebilirsek, onunla ne
kazandığımızı bu anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber
verebilirsek... Fakat biz Ahmed'i kumarda kaybettik!

Son :

İki hikâye işittim. Masal olmadığı için nakledeyim:

Cemal Paşa artık ordu kumandanı değildir; mütareke ya-
kındır. Artık, harbe niçin girdiğimiz münakaşa edilebilir, büyük
adamların küçük adamları adam yerine saymak ve onlarla gö-
rüşmek sırası gelmiştir. Arkadaşım Y. K... bahriye çatanası için-
de Büyükadaya giderken sordu:

— Paşam, söyler misiniz, bu harbe niçin girdik?

Ve üç dört sene içinde bunalttığı bir nefesi boşaltmış gibi
ohluyarak bekledi. İşte cevap:

— Aylık vermek için!

Ve ilâve etti:

— Hazine tamtakırdı. Para bulabilmek için ya bir tarafa
boyun iğmeli, ya öbür tarafla birleşmeli idik.

Kırtasiye ve maaş imparatorluğunun tarihi işte böyle biter.

Bu fırkanın belki büyük bir kıymeti olmayacaktı; eğer sonra-
ları şu hikâyeyi işitmeseydim:

Sakaryaya yaklaşıyoruz. Bir millet olarak kalmak için har-
betmek ve muzaffer olmak lâzımdır. Tam o zaman da maliye
durmıştır. İlim, ihtisas ve tecrübe, Mustafa Kemal'e hükmünü
söylüyor:

— Hazinesinde para kalmamıştır; bulmak ihtimali de yoktur.

İlim, ihtisas, tecrübe... Büyük kelimeler, büyük ve korkunç!
Verdiği karar da şu:

Türk milleti istiklâlini ödiyemez!

Aylık vermek için harbi bırakmak lâzımdı.

Mustafa Kemal'in kararı bu değildi; vatan ve istiklâl idi
Ve en iyi kanunu arayıp buldu: «Milletin nesi var, nesi yoksa
yüzde kırkını vatan müdafaası için verecektir.»

Sakarya, Dumlupınar, İzmir ve Lozan, hepsini böyle
ödedik.

Mustafa Kemal Büyük harbe girmek aleyhinde idi: İlim ada-
olduğu için!

Mustafa Kemal Kurtuluş harbini bırakmak fikrinde asla bu-
lunmadı: Vatan adamı olduğu için!

İşte size bütün kitabın özü: İlim ve vatan adamı olunuz.

Hiç biri, yalnız başına, ne sizi, ne de milletini kurtarabilir.

ÇÖL DESTANI

— 1 —

Çöl bedevilerinin ancak kibar olanlarının derileri üstünde bezden bir entari, siyah bir maşlah, agel ve kefyeye, ayaklarında yalnız tabanı kapıyan ve ince bir meşin halka ile başparmaklara bağlı köseleler bulunur. Bu eşya, herkesin servetine göre, en fena örme bezden en güzel ipek kumaşlara kadar değişir. Kadınların eşvap ve süsleri siyah entari, başa sarılan siyah bez, boyun, kol ve ayak bilezikleri ile bakır ve gümüş halkalardan ibarettir.

Bedevî koyu esmer, zayıf, uzun ve seyrek sakallı, açık alınsivri başlı, oynak bakışlı bir adamdır.

Her kabilenin bir şeyhi var. Şeyhler asil, cesur, cömert olmalıdır. Şeyhlerin yanında bir kadı bir de kasas memuru bulunur. Şeyhler Urban'ı kendi keyifleri için ve kendi âdetlerine göre idare ediyorlar. Mahkemelerde kadınlar için kadı başkadır. Mahrem olmıyan hiç kimse hâkim karşısında kadınlarla beraber bulunamaz.

Şeyhlerin ceza usulleri için garip hikâyeler işittim. Meselâ bikrini arzusu ile izale ettiren kadını erkeği kendi babalarına, yahut kardeşlerine idam ettirmek âdetmiş. Katiller ya diyet veriyor, yahut öldürülüyor. Diyet kırk adı deve, bir beyaz dişi hecin, evlenilebilir bir kızdaki ibarettir. Bu kız ölen adamın en yakın erkek akrabasının çadırına götürülür ve bir erkek çocuğu doğuncaya kadar bu yabancı adama cariyelik eder Doğurduğu çocuk sağ koltuğuna bir kılıç sıkıştırdığı vakit sağ elinde testi tutabilecek yaşa gelir gelmez katilin zavallı kızı, şeyhler meclisinin huzuruna çıkar ve efendisine:

— Bu çocuk kimindir!

Der, eğer adam:

— Yemin ederim ki benimdir!

Cevabını verirse çocuğu babasına bırakıp kendisi erkeklerle alâkasını keser ve familyasının yanına döner.

Vaktile bir bedevî düğünile bedevî ziyafetinde bulunan dostlarından biri bana gördüklerini yazmıştı: «Çölün amcazade» olmıyan kızları, şehir kızlarından bile bahtiyardırlar. Kabilenin konduğu yerlerde gönlüne hoş gelen herhangi bir gençle evlenebilirler. Fakat her kız için amcazadeye varmak mecburiyeti var, hattâ bu amcazadenin bir kaç karısı olsa bile...

Geçen gün bir kabilede nikâh ve düğüne çağırılmışım. Nikâh günü delikanlı ile kız karşı karşıya birer taş üstüne oturdu. Erkek dedi ki:

— Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Allahın ve Peygamberin emri ile beni kendine erkek diye kabul eder misin?

Kız cevap verdi:

— Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Seni kendime erkek diye kabul ediyorum.

Bu sözleri üç defa tekrar ettiler. Sonra kaynata elindeki çöpü damadına verdi ve damat bu çöpü agelile kefyesi arasına koydu. Çölde nişan alâmeti işte bu çöpdür. Damat demek istiyor ki: «— Kızınız bir çöp de olsa başımın üstündedir.»

Güveyi bir aba, bir entari, demir halhal, saça takmak için bir sicime dizili boncuk, bir çift bilezik, kâkül den gerdana kadar burnu örterek asılmak üzere gümüş İngiliz paraları dikilmiş bir bez parçası hediye etti. Sonra gelin, tâ küçüktenberi, bugün için nıyırıp sakladığı cins hecinin burnuna kendi saçından ördüğü hal-kayı taktı ve bir kadın kalabalığı arasında güveyinin çadırına girdi.

Ben geç kalmamak için ordugâha dönmeğe mecburdum. Akli başında bir adam olan delilime geceki eğlencenin ne olacağını sordum, şöyle anlattı:

— Şimdi güveyi ortadan kaybolup bir köşeye gidecek; Urban silâh atıp oynayacak. Geç vakit güveyi ile gelin biraz hasbihal ettikten sonra erkek kıza meyil gösterecek ve kız da cilvelenip kumlara doğru koşacak! En nihayet güveyi ve gelin; sesleri işitilmiyecek kadar koştuktan sonra kız kendini çukur bir yere fırlatıp teslim olur.

Çöl düğününün ilk vuslat saatleri işte uzak kumlar üstünde gündüzden hazırlanan böyle bir çukurda geçiyor.

Bir gün de ziyafetlerinde bulundum. Gûya mevlût daveti idi. Güneş hafifledikten sonra sofra etrafına dizildik. Her sekiz kişinin önüne geniş yemek leğenleri koydular. Bu leğenlere haşlanmış et ve ekmek doğranmıştı. Herkes elini dirseğine kadar sıvadı ve en büyük bir avuca güç sığan lokmalarla bu garip yemeği yedi.

Sofrada oturmağa hakkı olmıyanlar geride ve ayak üstünde bir müddet beklettiler. Sonra davet sahibi:

— Al cömertlerden!

Diyerek her birinin ağzına avcundaki et parçasını tıktı. Yemekten sonra şeyhe:

— Mevlût ne zaman? dedim.

— Mevlût bundan ibarettir, yemeklerimizi yedik ve Peygamberimize gönderdik! cevabını verdi.»

Zengin bedeviler pirinç yiyor. Bir çoğunun gıdası hurma, deve, koyun ve keçi sütünden ibarettir. Aynı dosttum Sina'da ihtiyar bir bedevinin doğduğu gündənberi yalnız deve sütü içtiğini anlattı, bu adam:

— Deve sütü bütün gıdalardan mukaddestir! diyormuş.

Hicaz Arapları yüz çeşit hurmanın yalnız beyaz cinsini yer, anbere ve çeşitli cinslerini hediyeler için ayırır veya satarlar.

Serseri ve çıplak sınıf müstesna, asil bedeviler silâhsız ve devesiz yaşyamazlar. Çölde yük götüren vasıta develer, insan taşıyan vasıta hecinlerdir. Kabileleri gazveden gazveye koşturan hecinlerin develerden farkı ince, uzun boyunlari, ince bacakları, çekik karınları, küçük başları ve yuvarlak tüyleridir. Bir hecin saatte sekiz kilometre yol gider. Hecinsüvarlarımız bazan günde elli kilometre kadar yürümüşlerdir. Hecinler iki üç gün su içmiyebilirler. Başlarını ufuklara doğru kaldırıp çöllerin ebedî konaklarını sükkûn ve tahammülle geçen bu hassas, asabî hayvanlar en uzak tehlikeleri vaktinde sezer ve sahiplerine haber verirler.

Süvarilerimiz bu yeni arkadaşlarına pek güç alıştılar. Bir Alman miralayı yere çökmemiş bir hecinin yanına gitmiş ve başını kaldırıp:

— Bunun merdiveni nerede? diye sormuştu.

Hecin üstünde kısa rahvan en rahat yürüyüştür. Bizim genç süvari zabıtlarımız bu hayvanlara İngiliz süratlisi ve mânia talimleri bile öğrettiler. Bir gün Halet hecinini Halepte bir kısa çukurdan geçirmiş ve bize:

— Bakınız deve nasıl hendek atlıyor! demişti.

Bedeviler için deve her şeydir. Öyle kabileler var ki çadırları, maşlahları, abaları, heybeleri ve bütün eşyaları deve tüyünden örülmüştür.

Hecinler kumdan, çıplak esmer adamdan başka bir şeyden ürkerler. Kaç defa deve kabilelerinin bir at sesi yüzünden ortalığa perişanlık verdiği rasgeldim. Hiç bir deve bir yabancı sesi sükkûn ile dinlemez. Fakat en sonra onlar da sese, ateşe, hattâ hücumla alıştılar.

Kum çölllerinde izin büyük şüri duymuştum. Kaybolmuş yolcular için sapsarı mesafeler üstünde ayak çizgileri, bulmaktan daha büyük tali olabilir mi? Çöl ölü bir şeydir. İnsan, izlerde bu cesedin çarpan kalbini ve uyanan canını görür.

İzlerin yerliler için daha başka kıymetleri vardır. Akşam üstü kervanlar konaklara geldikten sonra, şeyh, bedevilerine bir

daire gösterir ve bu dairenin dışında ne kadar iz varsa hepsini onlara ellerile sildirir ve artık rahat uyur. Çünkü bu daireden çıkan şüpheli bir misafiri izinin arkasından gidip çöller ortasından bulmak kolaydır.

Her bedevî daha çocukken kendi ayağının izini görür ve tanır. Sonra bazıları o kadar alışıyor ki kendi sürülerini izlerinden bilenler az değildir; bazan geçtikleri yerlerde sürü izleri görenler, oradan geçip giden kabilenin ismini bile haber veriyorlar.

Bu iz kâhinliği gitgide inanılmaz bir şekle girmiştir. Bir gün bir dostumun bedevî uşağı iki iz gösterip:

— Şu bir âşık kızın, öteki bir gebe kadının izidir! demiş.

Artık buna istediğiniz kadar hayalperestlik katınız. Rivayete göre gebe kadın izinden doğacak çocuğun erkek veya kız olacağını sezenler bile var.

Bedevîlerin burunları gözleri kadar kuvvetlidir. Gene bu arkadaşımın şu hikâyesini dinleyiniz:

— Bir gece Kanal'a giderken delilim durdu, burnunu kaldırdı. Sonra bana civarda, kadınlarla kızların oturduğunu söyledi.

Fakat bu o kadar fevkalâde bir hüner değildir. Kadınları yüzlerine sadeyâğdan, yahut başka şeylerden keskin ıtırılar sürüyor. Bu koku, en hafif rüzgârla burnu kuvvetli bir adama uzaktan kendini hissettirecek kadar ağırdır.

— 2 —

Biz İngiliz ordusunun Gazze'ye geldiği gibi, Kanal'a tren içinde gümemiştik.

Biz geçtiğimiz zamanlar, Sinâ çölü, Peygamber Musanın geçtiği zaman kadar ıssız, boş, kuru ve çoraktı.

Fakat biz Allah ile konuşup kudret helvasına ağız açmadık. Biz Filistin sonlarından Kanala doğru, bütün çölde Türk kudretinin yumruğu ile taşı, toprağı ve kumu dövdük; her tarafı elektrik, makine, su, bahçe, ve kasabalarla donattık.

Kanal'da birinci keşif harbi 1330 senesi şubatında olmuştur.

Şu tabloya dikkatle bakınız: Mısır'a gidiyoruz. İnsanlarımız ve hayvanlarımız Rumeli'den, Şark ve Garp Anadolusundan ve Suriyeden, fennî şeyler, silâh ve mühimmat Avrupa ve İstanbul'dan, Bağdat, Şimal Suriyesinden, Halep ve Adana'dan gelecektir. Henüz ne menzillerimiz, ne de askerî şoselerimiz var. Anadolu'dan gelen demiryolunu bir defa, Konya ile Adana arasında Toros dağları, Adana ile Halep arasında da Amanos dağları kesiyor. Bu dik, sarp ve yolsuz dağları arabalar, katırlar ve otomobillerle aşacaksınız. Dahası var: Deniz yolu olmadığı için Adana hattına ve Suriye hattına ne yeni vagon, ne de ağır malzeme getirilebilir. Bu, kabiliyeti artırmayan, her gün kuvvetten düşen ve odun yakan bir hattır. Odun için, menziller için, yol yapmak için Kanal'a götürdüğünüz insanların bir kaç mislini arkanızda bırakacaksınız.

Sonra yiyeceği düşününüz: Kudüs sancağı, Beyrut Şam ve Akkâ şehirleri, Lübnan sancağı, hemen bütün sahil kasabaları

hepsi yemek ister ve aynı demiryolu ile onlara da buğday götürmek lâzımdır. Üst tarafta yalnız Havran ve Gerek sancakları müstahsil iseler de medenî vasıtaları yoktur.

Bütün müstehlikler, ordu ve şehirler cenupta idi. Her şeyi bu kırık dökük demiryolundan bekliyorduk.

Ya çöl? Ordunun geçtiği yerlerde ilk yolları develerimizin ayak izleriyle açmıştık. Tih sahrası üç köşeye benzer: Bir çok yerlerinde hiç insan yoktur. Urban denilen fakir bedeviler odun bulunabilecek yerlerde ve su çukurlarının dibinde otururlar. Çölün başlıca güzergâhlarından birisi Süveyş ile Akabe'yi bağlayan caddedir. Bu eski güzergâh bile hakikatte bir izdir. Yalnız gece gündüz üstünden gelip geçen hayvan ayakları yolun rengini, iki tarafının renginden ayırmıştır. Büyük rüzgâr olursa bu renk ayrılığı da ortadan kalkar; günlerce boş ve ümitsiz ufuklar içinde kalırsınız.

Üç köşenin Akdeniz yakasında Cefir badiyesi, ortasında Tih badiyesi, cenupta Sinâ badiyesi vardır.

Filistin ve Mısır'ın eski yolu Cefir badiyesinden geçiyor. Kervanlar eski zamanda buradan işlediği gibi, İsrail oğullarının kırk sene kaybolduğu çöl de burası idi. Badiyede hiç imar hatıraları yok değildir. Fakat eski saray ve mabetlerden taş, toprak ve tuğla yığınlarından başka bir şey kalmamıştır.

Ariş'ten geçenler bir evliya türbesinin etrafını çeviren mezarlığın taşlarından birinde şu kelimeleri okur. «Yeniçeri Ağası Emir Emiyan» Türklerin eski Mısır seferinden belki çöllere içinde yalnız bu dört kelime kalmıştır. Biz ise çölde silinmez ve unutulmaz bir umran destanı bıraktık.

Her sene hazirana doğru Cefir badiyesinin havasını korkunç sinek sürüleri basıyor. O vakit kervan develerini bile beze sarmak, konak yerlerinde tütsü yakmak lâzımdır.

Tih sahrası sert taştan bir dağ silsilesi ile yarılmıştır. Kum daha azdır.

Ahmet

Cenupta Sinâ badiyesinin dağları uzaktan renkli görünür. Bu müthiş badiyede hiç kaynak suyu yoktur. Kışın büyük seller, buradan, yuvarlanan bir kaya gibi, gelip geçer.

Biz eski fatihlerin yolundan değil, Tih üzerinden Hecin develerile geçtik. Böyle bir sefer İmparatorluğun rüyasına bile girmediği için sulh zamanı bir deve teşkilâtı yapılmamıştı. Develere hususî bir itina ile bakılmak, yüklerini, seferlerini kendi âdetlerine göre idare etmek için yetmişmiş adamlarımız yoktu. Çabuk hastalanıp ölen bu develerin yerine, çölde aşiret bulup deve satın alıyor ve altın bulup veriyorduk.

Hafir ile Nahil'den başka hiç bir yerde ne ağaç, ne ot vardı. Urban dağ gölgelerinde, kaya diplerinde yatıyor. Erzak vermek değil, bu bedbahtlar arasında at gübresinden arpa ayıklıyanlar ve atılan kemiği kemirenler az değildir.

— Çadırın nerede?

Diye sorduğunuz zaman çoğu size eğri bir taşın babasından kalma gölgesini gösterebilir.

Geçtiğimiz yer bir istikamettir: Ne yol, ne de işaret vardır. Bugün tekerleğin oyduğu izi bir fırtına silip bozar. Nişan koyduğunuz tepe, yerini değiştirir. O vakitler resmî tebliğlerde meselâ İbin gibi isimler işitirdiniz: Bunlar ne köy, ne kasaba, ne vaha, yalnız çadır kurulmuş toprak ve kum konakları idiler. Bir büyük şehir kadar şöhret kazanan İbin çadırlarla birlikte, veya bir fırtına koptuğu zaman kaybolup giderdi.

Bî'ri Hâsânâ denen noktadan sonra artık sapsarı, ayak bileklerine kadar geçen kumdan başka bir şey yoktur. İnsan bu kumda, bir bataкта gibi yürür, ayağını güç çeker, her adımda bir günlük yol zahmeti duyar.

Çölle sıcak, insana suyu düşündürür: Uzun bir yaz günü, bir çöl yazının günü, bir delikten ateş kuyusuna iniyor gibi, gittikçe

örüyerek yürüten asker için bir içim sudan, yüzüne serpilmiş bir avuç sudan mukaddes ne olabilir? Sinâ taze su kuyularından mahrumdu. Yalnız Şimaldeki badiyede tatlı ve tuzlu bazı kaynaklar varsa da bedeviler koyunlarla develere içirdikleri için bu sular pis ve hastalıklıdır. Bazı meçhul suları yalnız Urban bilir, fakat hiç kimseye haber vermez. Çölün en büyük sırrı bir damla su ve bir avuç gölgedir. Biz yağmur birikintilerinden istifade etmiştik. Bunların arasındaki mesafe bile yirmi beş kilometreden aşağı değildi.

On senedenberi yalnız sefer zamanı Tih sahrasına yağmur düştü. Ordu kumandanlığı her tarafa emirler gönderip yağmur sellerini tutturdu, ve setlerle toplattı. Kumandanlığın ikinci bir emri, her insan için yirmi dört saatte bir matra suya izin veriyor ve fazla su için birikintilere tecavüz edenleri pek ağır cezalarla tehdit ediyordu. Yalnız kumandanın, büyük bir ordu içinde tek bir kişinin, yüzünü yıkamak için ikinci bir matra su kullanmak hakkı vardı. Ordu kumandanı kendi karargâhı ümerasından birinin haftalardanberi su görmiyen yüzünü yıkamak için yalvararak istediği bir matra suyu esirgedi. Her parça su en tehlikeli cephaneliklerden daha fazla bir itina ile ve kat'i emir almış süngülü neferlerle sakınılmıştır. Bu ufak çukurlar, bin çeşit böcek, mikrop ve daha bilmem nelerle dolu idi. Hattâ bir gün ordu kumandanının yaveri pek pis bir çukurdan matrasının kadehini doldurmuştu. Suyun rengini ve içini gören doktor:

— Sıhhiye reisi sıfatile sizi bu sudan içmeyi menederim, dedi.

Kadehi dudağına kadar götüren zabıtın kurumuş ve rengi erimiş gözlerinde hiddet bir ateş gibi yandı; bu kimbilir hangi ölümü getiren kadehi damla damla, serinliğini ruhunda duyarak içti. Ve bu bir içimlik su ancak içindeki böcekleri ıslatmağa kâfi idi.

Kıtalar Kanal'a kadar katı peksimetler yedi. Yenileri kalınayan develere, insanlardan artan peksimet kırıntıları verdiler, tahammül edemiyen develerden bir çoğu yollarda ölüp gitti.

Haftalardanberi sıcak ve yumuşak yemek görmiyen kıtalar-dan bin, Kanal'a yakın bir tepenin üstünde, hayatta belki son geçirecekleri bu akşam biraz et yemek istemişti. Askerlerin birer matra suları vardı. Nafile taşıdıkları karavanalarını zayıf tahtalar-la yaktıkları ateşlerin üzerine koydular ve tepenin dibinde yatan ölü bir devenin başını kesip pişirmeğe başladılar. Karavanada, hep beraber bir deve başını güç ıslatan, kıymettar sular tabahhur ediyordu. Fakat talih, akşam üstü hafif çizgi halinde Kanal suyunu gören ve Mısır hikâyeleriyle sarhoş olan bu kıtadan, yaşamak için bir son geceyi çok gördü. Aldıkları emir üzerine ölü deve başını, varı kaynamış sularını kumlar üstüne döktüler, Tulumlarını alıp Kanal'a gittiler.

İşte Anadolu çocukları Kanal'a böyle gittiler. Bu, Anadolu'nun her yerdeki, Çanakkale'deki, Erzurum dağındaki, Medine'deki destanıdır. Fakat Sinâ çölünde Türk milletinin bir ikinci destanı daha var ki her Türk çocuğuna belletmek lâzım gelir. Onu da yarın anlatacağım.

Bu uzun destan, iki cümlelik bir İngiliz tebliği ile bitti:

«Düşman şubatın üçüncü günü üç buçukta Kanal'ı geçmek için azimli bir teşebbüste bulunmuşsa da eriyip gitmiştir.»

Bir İngiliz raporu, Kanal'a kadar gelen Türk kuvvetini on beş bin ve 6 batarya top olarak tesbit etmiştir. «Düşmanın plânı Kantara, Ferdan, İsmailiye, Şalof ve Süveyş kasabalarına hücum edip, asıl kuvvet ile de Tarsum taraflarından Kanal'a geçmek idi»...

Yüzmek bilmiyen bir kıt'a tulum takınarak, Kanal'a atıldı. Bizim kenardan dışlerine kadar silâhlı olarak suya giren bu Ana-

dolu çocukları, öbür kenara esir olarak çıktılar. İngilizler bu askerleri soyup güneşte kuruttuktan sonra, halife ve imparatorluğu tezyif için, Kahire sokaklarında çıplak dolaştırdılar.

Bizim aramızda Kanal'ı geçerek yerli halkı ayaklandıran Mısırı alacağımıza inananlar vard. Bu kadar sâf olmyan Almanların Türk ordusuna verdiği Kanal vazifesi ise daha basittir. Arasına birkaç bin Türk feda ederek ve ikide bir Kanal'ı zorlayarak, Mısırda mümkün olduğu kadar İngiliz ordusu tutturmak! Mısırda duran her İngiliz, Alman ordusunun karşısında azalmış bir fert demektir. İngiliz raporu diyor ki: «Bu vaka üzerine muhafız kuvvet otuz bine çıkarılmıştır.»

Demek, Kanal'da Almanlar muvaffak olmuşlardır. Fakat Cemal Paşanın yanında bulunan Fon Kress Bey bu kadarla doymamıştı. O:

— Bir defa buraya kadar gelen kuvvetin vazifesi geri dönmek değil, ölmektir, diyordu.

Cemal Paşa kumandan ve erkân harplerine sordu:

— Muvaffak olmak mümkün müdür, değil midir?

Hepsi:

— Hayır, cevabını verdiler.

Ordu kumandanı, Fon Kress'in ısrarlarına rağmen, hemen ricat kararını verdi. Bu karar on beş bine yakın Türk çocuğunun canını kurtarmıştır.

Bir ay sonra başlıyan 1331 senesi, ikinci çöl destanının, büyük hazırlığın senesidir. Çölde hepsini kahramanca göğüslediğimiz son harpler, 1332 senesinin son aylarında olduğuna göre, biz çölde bir sene sükûn içinde, beş altı ay kadar da harpler arasında çalıştık.

Bir taraftan cephe gerisinde, demiryolunun Amanos dağlarındaki eksigini tamamladık. Toros dağlarındaki aralığı da de-

koville kapadık. Demiryollarını Kudüs'e ve Kudüs'ten çöl ortasına Hafir'e kadar getirdik. Bizde cephe gerisi demek, bir takım kotaların yerli yerinde cephe için çalışması demek değil, bizzat cephe gerisini yapması demek olmuştur.

On beş bin kişiye ancak birer matralık su veren çöl, boş, ıssız, aç ve çorak çöl, ne için hazırlanıyordu, bilir misiniz? 100 bin insan ve 100 bin hayvan için!

100 bin insan doyuncuya kadar yiyecek, 100 bin hayvan beslenecek, ağır toprak katı toprağın şoselerinden ve yumuşak kum üzerine serilecek portatif yollardan geçirilecekti.

Askerî hayal kimindi, bilmiyorum. Fakat Türk enerjisi ve rekâsı çölde bu kabiliyete yakın bir kabiliyet yaratmıştır.

Şimdi şu tabloyu seyrediniz. Başkumandanı dördüncü ordu hududunda, Pozantide karşılamıştık. Burası artık bir kasaba idi. Erzurum yolunun kapısı olan Ulukışla ile Dördüncü ordunun kapısı olan Pozanti arasındaki fark insana şaşkınlık ve hayret verecek kadar büyüktü. Yeni şoselerimizden, düzelmiş trenlerimizden, geçerek Kudüs'e kadar geldik. Kudüs'ten sonra her adımda büyük hazırlığın eserlerini görüyorduk. Bir sene evvel atların güç söktüğü yollarda otomobili olanca hızla koşturabiliyorduk. Çöl başındaki Birüssebiyi tanıyamadık. Burası fakir, harap bir köy iken, şimdi geniş caddeleri, bahçesi ve taş müesseseleri ile, modern bir kasaba olmuştu. Çölün içine artık izler üstünden girmiyecektik. Yüz seksen kilometrelik düz ve kuvvetli bir şose, Kanal'ın bir kumsalı gibi başlıyan sarı ve yumuşak kuma kadar çölün bağına saplanmıştı. Bir taraftan da raylarımızı döşüyorduk. Asluç'ta bayraklarla süslenmiş bir takım altında ilk istasyonun küşat resmini yaptık. Burası portatif bir harp kasabasıydı. Karargâh, hastaneler, diğer müesseseler, hepsi muntazam yollarla çevrilmiş sağlam çadırlar içinde kurulmuştu.

Asluç'tan sonra, uğradığımız Hafir, geçen sene bir isimden ibaretti. Bu sefer o da uzaktan, bahçeler, binalar, hastaneler ve çadırlar arasında yeni bir kasaba gibi göründü. Hattâ bir harabe bile keşfedilmişti: ve birkaç adım sonra çöl, yüzde yüz çöl, ve esmer taş çölü... Taş çölü, kum çölü kadar genişken, ruhu darlaştırır; göze görünmeyen bir dehliz, basık, sıkışık bir dehliz bir adım sonra nefesi boğacak zannedilir.

Etrafta çölün meşhur olmuş adamlarını görüyordum: İşte topal, yaşlı bir Alman ki, su havuzlarını, setleri, kanalları yaptı. İşte beyaz sakallı bir mühendis ki Kudüs hattını, ve çöldeki Mısır hattını yaptı. Sonra hatırlanmıyan Türkler, kimi zabıt, kimi nefer, fakat asıl işi ve eseri yaratmış olanlar, görünüş ve gösteriş karşı kayıtsız, şurada burada dolaşıyorlar.

Kuseyme'de Sinâ'nın hiçbir zaman görmediği bir rüyayı bulduk: İçi temiz sularla dolu havuzlar, ve Kuseyme sularını kilometrelerce uzağa taşıyan demir boru şebekesi...

Bir defa İngilizler bombaladığı için, şimdi havuzlar bir çok bölmelere ayrılmıştı.

Bi'ri Hâsânâ'ya kadar gittik. Burada başka bir çöl, sarı, yumuşak, denizi kurumuş bir kumsalı andıran çöl başlıyor. Hâsânâ'da hasta çadırlarında pek büyük bol sudan başka, uzaktan getirilen karpuzları bile vardı.

Göğüslerin nefes almak için kalkıp inmesi bile fütur veren badiye sokaklarında ağır demirle işliyen Türkler çölü diriltmişlerdi.

Çöle gömülen bir senelik Türk enerjisi, herhangi bir plânın içine toplanır ve teksif olunursa, dört beş senede bir memleket yapmağa kâfidir.

Türk enerjisi, ancak, plânlaşmış, nizamlanmış, inzibatlanmış bir çarka takıldığı zaman mucizeler doğurur ve Allah gibi yaratır.

Hiçbir tarafı yapılmamış olan bir vatanın bayrağı Kahire'ye dikilmek için havaya giden bu enerji, boş Anadolu'yu zengin ve umranlı bir vatan yapmak için hiçbir vakit kullanılmadı.

Türk, harpte kullanılmış, kıymetlendirilmiş, destanlaştırılmış, sulhte ise bırakılmıştır.

«En iyi çelikten yapılan, demiri et gibi kesen bu kılıç, sulh kılıfının içinde paslandırılmış, tekrar fırsat çıktığı zaman kanda yıkanmış ve ateşte parlatılmıştır.»

Şöyle bağırırlar:

— Altın değer ormanlarımız işlenmiyor.

— Paha biçilmez madenlerimiz toprak altında yatıyor.

— Dünya değer mahsullerimiz tekniksizlikten ölüyor.

Haksızsınız: Biz ormanlarımızı, madenlerimizi, mahsullerimizi, ve sanayimizi değil, biz Türk'ümüzü işletmiyoruz.

ATEŞ VE GÜNEŞ

«Ateş ve Güneş» i Büyük Harbin sonlarında, hemen birkaç gün içinde yazmıştım. Bozgun havası içinde Türk ordusunun bütün desanı, kahramanlığı, ıstırapı unutulduğunu görüyordum. Orduya sövülmek moda idi.

Kitabın başında şunu diyordum:

«Ben de bilirim ki Mediyne müdafaast, Çığtave gibi, Emden gibi, neticesiz bir eserdir. İstanbul'dan Aden'e üç bin asker yollamanın bir faydası olmadığını da düşünebiliriz. Fakat böyle bilmek ve düşünmek neye yarar? Siz Medine'de 332 mayısından mütareke günlerine kadar toprağı kavuran ateş atında çarpışanları hatırlayınız. Aden seferine basit bir yola çıkar gibi, sessiz ve asil, yürüyüp giden Türk çocuklarının kalplerinin içini görünüz.

«Anadolu kiminden kar, kiminden güneş eksik olmıyan seviz cephede esrarlı varlığının yeni epopelerini yazdı. Okumak bile istemediğimiz resmî tebliğlerin her satırında bu epopenin bir parçası vardır. Fakat ne yazık ki bizim edebiyatımız, şişireceğı yelkenlere inmiyen bir rüzgâr gibi, hep havadan, serseri ve yüksek geçiyor. Boş çığlığından başka hiç bir tesirini duymuyoruz.»

«Ateş ve Güneş» in baş tarafını hiç sevmem, Çöl için yazdığım yazılar, «Zeytindağı» nda olanlardan farklı değildir. Bir kısmını da muhtelif bahislere karıştırdım.

Fakat, çölde harp eden arkadaşları dinliyerek, bazı zabıtların aldığı notları okuyarak, biraz da raporlardan muharebe hikâyeleri yazmıştım. Bu hikâyeleri tekrar gözden geçirerek kitabıma ekliyorum.

Bunlar, cephenin içinde kaybolan bölük ve müfrezelerin hikâyeleridir; genç zabitanın ve köylünün destanıdır. Birinci defterde ilk Kanal seferini, ve çöl içindeki harpleri, ve ikinci defterde Gaze taarruzlarını okuyacaksınız.

Yazdıklarım, yazılanların en iyileri değildir; yegâne yazılmış olanlardır. Onun için neşrediyorum.

Birinci defter:

Bu ruznameleri 1330 senesinde ilk keşif seferine giden bir zabitanın harp notlarından alıyorum:

Kaç gündür kızgın yollardayız. Kıtama bir türlü tabii bir yürüyüş yaptıramadım. Konak araları nizamnamenin gösterdiği müddete değil, içilecek suların bulunduğu yerlere bağlıdır. Bir sudan kalkıp öbür suya konuyoruz. Bu kadar güçlük içinde bile, hiç döküntü ve hasta bırakmadık.

Ve su içmek değil, yapışık çamur yutuyoruz. Kendi kendine bir çöl, hendesesiz, çizgisiz ve şekilsiz, büsbütün çöll! Aldığım nefes göğsümü tıkıyor, boğazımdan geçerken katı ve yuvarlak bir şeymiş gibi hissediyorum. Geceleri güneşi az bir kış gününden daha parlak... Aynı ufuk geri çekiliyor gibi devam eden sarı fersahlarda günlerce ne hayat, ne yeşil bir ot kümesi var.

— Kanal'a gidip boğulsak diyordum. Emdiğim çamurdan, dizlerimi artık bir demir mengene gibi sıkı yorgunluktan o kadar usanmıştım. Havaya öyle ince bir kum karışıyor ki bunu ancak, yavaş yavaş, hançerlerimizde bir satır gibi kabardıktan, saatlerimiz durduktan, otomatik tabancalarımız sıkıştıktan sonra hissediyoruz.

Her akşam, arkadaş bıraktığımız mamurelerden bir gün daha uzaklaştığımızı düşünüyorum. Doğrusu pek az insanın dayanabileceği sıkıntılar çekti. Her adımı, içimden bir ıstırap çıkarır gibi, atıyorum ve onu bir daha tekrar etmeği hatırıma getirmiyorum. Dönülecek bir yere gittiğimizi bir an düşünsem, bunu dü-

şündüğüm yerden ileri gidemezdim. Gözüme Kahire yeşil, Mısır bahar içinde, Kanal ve Nil Boğaziçi gibi serin geliyor.

Akşama doğru, ağırlığın başında bezgin neferlerime iş görürmeğe uğraşıyordum. İhtiyat zabitlerinden biri, yanımda durdu; dudakları kupkuru, derisi bakırlaşmış, omuzları sarkık:

— Nasıl, dedim, bu iş İstanbul gezintilerinden biraz farklı! Uzun uzun bakır:

— Şehirlere gitmeliyiz.. diyordu.

Ve durulmuş gözlerini engine bırakarak:

— Benisrail buradan nasıl hicret etmiş? diye sordu.

Bir hurmalık kenarında geceliyordu. Oldukça uzakta, kıtalardan biri develerini suluyordu. Su, bu hayvanların uzun, geniş boğazlarından halkalı bir gürültü ile geçiyor. Bomboş, yapayalnız çöl karartısı ortasında bu yabancı, kovalaşan ses bana ne garip geldi. Bütün gece hep Anadolu köylerinin inek seslerini işitir gibi oldum.

Nasıl oldu, ne olduk?

Birkaç saatte her şey olup bitti. Rüya görmüş gibiyim: Biraz evvel ordu karargâhından emir geldi. O yollardan geri döneceğiz.

Kargaşalık arasında biri omuzlarımı silktili:

— Çöl hurmalarına dönüyoruz.

Aylardanberi görmediğim bir arkadaş:

— Sen ne yaptın? diye sordum.

— Hiç... Ateşin durduğu bir zamanda, Kanala koştum. Bir avuç su ile ağzımı yıkadım.

... Kanal'ın suları içinde ölmüş olanlar da var. Hemen hiç talim görmiyen tulumlu askerler, hakikat büyük bir cesaretle su içine atladılar. Karşıya ancak küçük bir kıt'a geçti; üstlerinden

sular sızan, yaralı ve yarasız, bu bir avuç adam, İngilizlerin demir çemberi içine sıkışıp kayboldu.

İngiliz ateşi, Kanal'ın ortasını bir düz çizgi gibi yalıyordu. Şehitlerimizin çoğunu orada verdik. Kanal hücumundan, son hatıra, onların sular üstündeki solgun kan izleri kaldı...

Kanal seferinde, bizim için talih de aksi gitti. Yüzü acı acı döven, mesafeleri ve hedefleri karmakarışık eden şiddetli bir kum fırtınasına tutulduk. Gece yollarımızı kaybettik. Gündüz tayyarelerden sakınmak için, kum yığınları içine gömülüp çıktık.

Yaralılarımızı develer üstünde götürüyoruz. Yarı yolda bir zabıt bana diyor: «— Ah bilmezsin? Deve her adım attıkça, yaram, yeni bir yara gibi, sızlıyor.»

Kanal'da develerimizin çoğunu kaybetmiştik. Anadolu çocukları ne dayanıklı adamlardır. Bunca yorgunluktan sonra, daha az vasıtalarla, büsbütün zorlaşan geri seferini intizamlı, fütursuz başardılar.

General Maksvel, sonraları okuduğum bir raporunda, İngiliz kıtaları için diyor ki:

— Kanal'ı müdafaa edenler, yüz millik cephe üzerinde çok basiretle vazife görmeğe mecbur idiler. Kıtalar bu vazifeyi çok iyi yaparak haklı bir şöhret kazanmışlardır. Eğer başka askerler olsaydı, bu kadar yorgunluk ve zorluk içinde, maneviyatlarının tefessüh edeceğine şüphe yoktu.

Halbuki Türkler, Anadolu'yu, Suriye'yi, Filistin'i ve çölü geçip burada muharebe ettiler. Ve daha iki sene, hiç bir gün maneviyatları tefessüh etmiyerek, çöllere kaç kere gelip, kaç kere geri dönmüşlerdir.

Size «Tanin» gazetesinden bir telgraf alıyorum:

Atina, 3 Ağustos (M. A.) — Kuvvetli bir Osmanlı keşif kolu, Süveyş Kanal'ını geçerek Kantara'nın iki buçuk kilometre

şimalinde şimendöfer hattına vazettiği mevaddı infilâkiyeyi alay-
leyip hattı tahrip ve Süveyş Kanalı'nı dolaşan bir İngiliz de-
vriye motörünü gark ve avdet etmiştir.

Her gün gördüğümüz basit hâdiselerden biri, belki okuma-
dan geçmişsinizdir. Bu küçük telgrafın hikâyesini dinler misiniz?

«... Ariş kasabasını muhafaza eden bölüğüme, dün İngiliz-
lerin Kanal'daki hareketlerini tarassut etmek ve haber toplamak
vazifesini verdiler.

İlk Kanal keşfinde ordunun birçok Arişli bedevileri kullandığını biliyordum. En doğru tedbir kendi müfrezame mümkün olduğu kadar urban almaktı. Bir akşam üstü keşif seferine giden bedevilerden birini çağırdım. Bozuk gözlü, orta boylu bir adam olan şeyh, belindeki kısa palasıyla ve omuzunda gra tüfeğiyle masamın kenarına oturdu. Önce kalıp kıyafetinden bir şey ummadım, fakat söz söylerken öyle cesur, açık, karşısındakine emniyet ve ferah veren bir hali vardı ki hiç tereddüt etmeden maksadımı kendisine anlattım.

Mısır taraflarını tanıyan şeyh, ayrıca bana on beş bedevi getireceğini de söyledi.

Ariş'le Kanal arasında da şunları öğrenecektim: Denizden ateş edilmeyecek kadar uzak yollar, su ve istirahat yerleri, menzil olmağa müsait noktalar, gölgelikler, ağaçlıklar, yolların başlangıç ve nihayetleri..

Müfrezeyi on beş hecinsüvarla, on beş kadar neferden, on altı bedevîden, üç gönüllü hintliden tertip ettim, mümkün olursa kullanmak için birer kiloluk altı paket dinamit malzemesi de edindim..

Temmuz gecesinin yarısından iki saat sonra sessiz sadasız çöle çıktık. Ay batmak üzere idi. Yıldızların ürperti veren ber-

Çekik gözlü çocuk.

raklığı altında uyuyan ıssız çölün kumu öyle yumuşaktı, ki yan-
yana yürüyen neferlerin bile birbirinden haberi yoktu. Ben bundan
memnundum. Çünkü etrafta İngiliz casusları olması ihtimali
vardı.

Daima urbanın çadır kurdukları yerlerden uzakta konaklı-
yordum. Ağaçsız, gölgesiz yerlerde kalmak güneşte büyüyen be-
deviler için bile ne kadar güçtür! Biz yollarda, eğer bulabilirsek,
başımıza gölge verecek kadar hurma dalı, ot vesaire topluyor-
duk. Çölde ve muharebede konaklar, Anadolu seyahatlerinde
olduğu gibi, intihap edilmez: Biz fecir vakti durur, guruptan son-
ra kuyularda develerimizi sulayıp tekrar hareket ederdik.

Konaklardan birinde akşam üstü, yanımda ansızın bir şeyh
peyda oldu. Bu, vücudü ve yüzü buruşuklar içinde, damarları
fırlamış, beli iki kat, yetmiş seksen yaşında bir ihtiyardı. Boyu
kadar uzun ve beli gibi eğri kılıcının kabzasına dayandı. Siyah
taneli tesbihini çekerek selâm verdi, sonra:

— Kumandanınız nerede? diye sordu.

Bunun bir casus olmasından şüphelendim. Müfrezemden
ayrılıp kendini uzak bir kenara çektim.

— Kumandanımız geriden geliyor, bu gece burada birleş-
ceğiz, dedim.

— Buraya niçin geldiniz?

— Şeyhlerle bedevileri görmek ve ihtiyaçlarına bakmak için
geldik. Şimdi şark urbanını geziyoruz, sonra da sizin taraflara
uğrıyacağız!

Şeyh:

— Allah ömrünüzü uzun etsin, dedi ve ayrıldı.

Dört gün sonra, bir gece vakti ağırlığımı gayet izbe yerler-
de bırakıp iki günlük erzakla Ebuasab tepesinin Kanal'a hâkim
noktalarını tutmuştum.

İhtimal ki düşman bir tüfek sesi işitilecek kadar bize yakındı, belki şu sırada cebelin eteğinde dolaşan birkaç İngilizin ağına yakalanmışım. Sabahı iple çekiyordum.

Nihayet güneş doğdu, sis ve duman içinde çölün sabahlarında esen serin ve keskin rüzgârla üşüdük. Rüzgârın serptiği kum taneleri yüzlerimizi harap etti. Önümüzde ne olup olmadığını anlamak için bedevîlerden bir kaçını dilenci ve çoban kılığıyla keşfe gönderdim. Bir iki saat sonra bu esen müziç rüzgâr dindi, güneş ısındı, ve çölün yakan harareti tekrar bastı. Cebel yüksek ve derin kumluk olduğundan yalın ayak çıkıp inmek lâzımdı. Tabanlarımızın ısınan kum üzerinde bir kızgın kül üstünde yürür gibi yandığını hissediyordum. Bütün makineleri durduran ince ve akar kuma karşı silâhları muhafaza için hepsini esvaplarımıza sardık.

Kanal büsbütün göründü. Dürbünle Portsait'i, Kap'ı, Kantara'yı, Acı gölü farkediyordum. Kantara'nın önünde yüz kadar düşman çadırı kurulmuştu. Arazi o kadar dalgalı ki, ufak tefek kıtaları seçemiyordum. Fazla malûmat almak için bizim sahte dilencilerle çobanları beklemek lâzımdı.

Kanal içinde gidip gelen ticaret, harp gemilerine karşı kıyıdaki trenlere hasretle baktım. Rahat rahat uyuyan yorgun askerlerimin uyandırılmamaktan başka endişeleri yoktu.

Öğleden üç saat sonra bedevîlerimiz geldi. Şeyhle uzun uzun müşavere ettik, bizim için düşmana yan mesnedi olan bataklıktan sessizce ilerliyerek elimizdeki dinamitlerle bir iş görebilmek mümkündü.

Hecinlerimize yiyecek verdik; dinamit paketlerine fitil ve kapsül taktık. Neferleri iyice doyurduk: Bedevîlerin en cesurlarından altı kişi ayırıp dinamitlerin nasıl kullanılacağını öğrettim, sonra şeyhe bir aşır okutup tek mil askere namaz kıldırDIM. Birbirimize veda edip hecinleri yularlarından tutarak kumun marnaları: arkasından Kanal'a doğru yürüdük.

Güneş battıktan sonra ayın ılık ziyası çöle müphem bir aydınlık verdi. Gök öyle temizdi, ki bir ufukla öteki ufuk arasında leke kadar bulut yoktu. Bataklık dümdüz olduğundan keşfedilmek tehlikesinde idik; bundan başka bataklığı geçmek kumda yürümekten daha güçtü. Yol üstünde ilk keşif seferinde ordunun bıraktığı siperlere rasgeliyordum. Kimbilir, bu siperlerde bizim gibi kaç Türk cesedinin kurumuş kemikleri var! Tabiat bu siperleri, yavaş yavaş, rüzgârın taşıdığı şeylerle birer mezar gibi kapıyor.

İngilizlerin gelebilecekleri istikametlere birer nöbetçi koydum ve Kanal'ı geçecek altı neferi seçip hazırladım. Kundura ve çoraplarımızı çıkardık, paçalarımızı sıvadık, ellerimizde tüfeklerimizi hazır tutup ağır ağır batağlığın yapışkan sularında ilerledik. Arasına haykıran develerin seslerinden başka gecenin geniş, ölü sükûtunu bozan bir şey yoktu. Gece yarısından bir saat sonra, Kanal'a yüz metre kadar yakındık. Acı göl tarafında karanlığın büsbütün uzun gösterdiği fasılalarla üç gemi duruyordu. Motörlü ufak bir kayık yavaş yavaş önümüzden geçti. Bataklıkla kanal arasında iki üç metre genişliğinde ve suya muvazi bir yol keşfettik. Tabii ilkönce iz olup olmadığına baktık: Birbirine karışmış nal oyuklarından gündüz beş on kişilik bir devriyenin geçip gittiği anlaşılyordu.

Bedevîlerimiz, su kenarında tulumlarını çıkarıp nefesleriyle şişirdiler. Dinamitleri bunlara koyup ihtiyatla yüzerek Mısır kıyısına çıktık ve servilerden daha uzun görünen, yerlilerin flava dedikleri ağaçların gölgesinde saklandık. Nil suyu ile bulunduğu muz yerin arası on metre kadardı.

Epeyce uzakta birkaç İngiliz neferi dolaştı. Nefesimizin gürültüsünden rahatsız olan bir sessizlik içinde bekledik, onlar da gittiler.

Simendifer Nilin öteki sahilinde idi. Nehirin suyunu, kanalın suyundan daha büyük ihtiyatla geçtik. Şimdi gözlerimizin ilk bakışta seçtiği köprüye dinamitleri koymak lâzımdı. İki paketi feda ettik ve bizden pek az yüksekte duran telefon tellerini kolayca kestik. Başka bir bedevî telgraf direğine çıkıp beşriyesile iki tel kopardı. Herkes kulağını yere koymuştu, avucumuzun içinde sakladığımız sigaraların yanmış ucu ile fitillerin başın yaktk, ve bir saniye kaybetmeden tekrar Nil suyundan ve kanaldan atlayıp karşı yakaya geçtik. Helecandan elimi kalbimin üstüne bastırıyordum. Bir müddet sonra müthiş sesle ıstıgal oldu. Ateş ve alev sütunları çıktı. Gecenin içinden sanki derin bir zelzele geçmişti. Bu sırada gemilerden telâşla bir kaç projektör yandı, harp gemisinde çan, düdüğü ve insan sesleri birbirine karıştı. Mânialar arkasına öyle sokulmuştuk, ki projektörlerin araziye sıkı sıkı tayan ışıklarının üstümüze dokunması mümkün değildi. İnce düdüğü öttüren bir motörlü kayığın ıstıgal sesinin geldiği yere doğru koştuğunu gördüm. Bu kayık ateş hattımızın önüne gelir gelmez bir kumanda ile hep beraber şiddetli bir ateş açtık, haykırıışlar, ıstımatlar birbirine karıştı. Karşı taraf infilâk ve ateşten ıstıhkâm-la siperlere girmiş olmalı ki hiç bir tarafta toplu kuvvetlerin kılmılandığını farketmedim.

Tekrar bataklığa girip hecinlerimizin durduğu yere döndük. Hayvanlarımıza binerek ağırlığı gönderdiğimiz ıstıkamete doğru koştuk. Dilenci ve çoban kıyafetli iki bedevî buralarda gözcü kalacak ve biraz sonra bizimle birleşecekti. Ricat yolu üstünde bıraktığımız nöbetçiler birer birer müfrezeyle ıstıhak etti.

O gün öğleden evvel ağırlığın bulunduğu yere geldim. İki gün iki gece uyku girmiyen gözlerimin kurşun gibi kapandığını hissediyordum. Ayaklarımızın yaralarına bir sandık içinde beraber taşıdığımız eczahanemizde ne bulduksa sürdükten sonra, ben biraz uyudum. İhtiyatlı şeyh henüz daldığım vakit baş ucu- ma gelip:

— Henüz tehlikedeyiz, hurmalığa gidelim, dedi.

Ben gözüme aslından müthiş görünen bu vakadan o kadar heyecan ve haz duymuştum, ki artık en ufak tehlikenin bile beni bu hazzı uzun uzun duymaktan mahrum etmesine razı olamıyordum. Bir kaç saat ileride geniş bir hurmalığın içinde tam otuz saat rahat ettik.

Kalkacağımız zaman bir bedevî çocuğu hurma dallarından yapılmış sepeti içinde bana taze hurma getirdi. Hurmanın adedi kadar metelik verdim. Zavallı bedevî çocuğu o kadar sevindi, ki ben hecinle giderken arkamdan koşuyor:

— Efendi, gene geliniz, bir kaç güne kadar hurmalarımız daha iyi olacak! diyordu.

Ariş'e bir saat kala sahilin en güzel yerine kondum. Bütün arkadaşlarıma incir, karpuz ve zerzevat ziyafeti verdim. Bedevîlerimiz hayvanları serin sulara soktukten sonra bize badiye oyunlarını oynadılar.

Yalnız bana değil, raporum üzerine orduya bile heves geldi. İkinci bir keşif yapmak emrini almakta gecikmedim. Zaten buna hazırdım. Fakat şimdi daha dikkatli hareket etmek lâzımdı. Vaka sabahı bizi takip eden İngilizlerin uğradığımız yerlerden tahkikat yapıp nasıl hareket ettiğimizi anlamaları kabildir.

Yeni kadrom şöyle idi: Sekiz bedevî, yirmi iki deve den mürekkep ağırlık, altı paket dinamit! Ramazanın otuzuncu günü keşif noktasında bulunup akşam üstü Kanal'a gidecektik.

Ariş'ten gece yarısı çıktık, hiç ay yoktu. Fakat parlak yıldızlar altında çöl, bir Marmara mehtabı gibi, aydınlıktı.

Bedevîlerin bir âdeti vardır. Her gazveden evvel şeyh kabilesinin kâhinine gazasının hayırlı olup olmadığını sorar. Tabii gideceği yeri, ve gazve yapacağı aşiretin ismini söylemez. Kâhin bir müddet düşündükten sonra:

— Bu gaza hayırlıdır.

Yahut:

— Ben bu gazadan hayır görmüyorum! der.

Maiyetim, bedevî olduğundan, bu âdete uymak lâzım geldi. Bu sefer yine yanımda gelen şeyh, tefeül için Suvareke kabilesinden Selim isminde birini seçtik. Selim bizimle Ariş'ten yola çıkıp yarım saat uzaktaki mezarlıkta durdu. Her birimizin bileğinden tutup evliya mezarları etrafında üçer defa daire çizdi. Tevaf ettikten sonra, hepimizin arkasına ve hecinlere kum serpererek bir çok dua okudu. Sonra eliyle karanlığı göstererek:

— Hayırlıdır, gidiniz! dedi.

Temmuz nihayetleri, gölgede 55 derece buluyordum. Bez çadırım ateşte ısınmış tuğla gibi kızgındı. Casus korkusundan tenha, gölgesiz yerlerden geçiyordum, yüzüm yandı, ellerimin derisi kabardı.

Ebulasap tepesinde arazi keşfine gönderdiğim bedevîlerin vereceği haberi bekledik. Öğleden sonra üçte geldiler. Düşman kuvvetinde değişiklik yoktu. Fakat ihtiyat lâzım olduğundan, bu sefer kanalı başka bir noktadan atlamağa karar verdik.

Ağırlığı bir kaç kişiyle Hilâli hurmalığ'na gönderdim. Bu güzergâh, sarp ve izbedir.

Kalan cesur arkadaşlarımla, Kantara'nın on beş kilometre şimalindeki istikametten kanala doğru yürüdüm. Biraz yol aldıktan sonra, gece oldu. Yıldızlarla karşıdaki elektrik zıyaları arasında eski heyecanlarımın kabardığını hissediyordum. Korkulu mıntakalara geldiğimiz vakit, dağıldık, uzaktan ses parolamız «Bağdat», cevabı «Şam» kelimesiydi. Bataklığa gelince bedevîler entarilerini topladılar, ben kundura ve çoraplarımı çıkarıp

pantolonumun paçalarını sıvadım. Hecinlerimizi bir iki muhafızla tepecikler arasına yerleştirmiştik. Herkesin eli silâhında en küçük şüpheye karşı ateş etmeğe hazır; etraf bataklık, yapışkan ve pisti. Kalın bir hurma dalına dayanarak ilerliyordum. Kanala yaklaştıktan sonra, yüz üstü yatıp bir müddet önümüzü tarassut ettik.

Bedevîler tulumlarını nefesle şişirip silâh ve esvaplarını koydular, üstüne bindiğim tulumları çekerek sakın sakın yüzmeğe başladılar. Bir aralık su üstünde bir düdük öttü, bir kaç projektör yandı. Keşfedilmek korkusu ile titredik.

Karşıya çıkar çıkmaz, flave ağaçlarının altına serilip tekrar gözlerimizle karanlığı delmeğe uğraştık. Görmek için aydınlık, ve görülmemek için zulmet lâzımdı. İçimize tekrar emniyet geldikten sonra, karnımız üstünde sürünerek Nile, sonra öteki sahile geçtik. Evvelâ telefon tellerini kestirdim. Dinamitleri münasip fasılalarla raylara koyduk ve ateşleyip olanca sür'atimizle Nil ve Kanalı aşarak gözlerimizi. infilâk istikametine diktik. Bu sırada ikinci Mısır sahilinden bir devriye geçti. Ateş ettik, mukabele ettiler. Arada bir de tren sesi duyuldu. Fakat işial bir sahiyede bütün bu sesleri boğdu. Artık kaçmak zamanıydı: Nöbetçi bıraktığımız iki bedevîyi göremedik. Şeyh köpek, ve diğer bir bedevî tilki sesiyle onları davet ettiler. On dakika sonra birleşip tekrar hecinlerin son hızıyla mesafelerden süzülüp gittik. Ağırlıktan iki bedevîyi muhtelif kıyafetlerle Kantara pazarına gönderdim. Bu pazarda İngilizler bedevîlere öteberi satar ve onlardan bize dair malûmat almak isterler. Bizim casuslarımız, tahribat derecesini anlıyacaktı.

Sonra Ariş'e gelen muhbirlerden şu malûmatı topladım: Askerî treninden ki vagon berhava olmuştur. Elli mecruh ve maktul

var. Civarda çadır kuran bedeviler, bu iki vak'a üzerine uzak yerlere hicret etmişlerdir.

*
**

Fakat nihayet, böyle sergüzeşleri bekliyen fena akibetler geldi: Üç ufak vakanın birinde yaralandım. Birinde şeyhi, sevgili arkadaşımı kaybettim, birinde bacağım yok oldu..

İngilizlerin kanalı temizliyen üç motörlü makinesinin tahribine memur olmuştum. Kanaldaki seyrisefer için bu makinelerin yirmi dört saat işlerinden kalmaları bile büyük bir zarardı.

Ayırdığım bedevilerle garp istikametine gitmiştim. Su taşıyan arazide hiç bir devriye izine rasgelmemek bize yine muvafak olmak ümidini verdi. Ön ve yan taraflara ikişer nöbetçi koydum. Yanımda kalanlarla en kuru güzergâhtan Kanal'a doğru yürümeğe başladım. Sudan yüz metre uzakta bedevinin biri durdu:

— Efendim, dikkat! diye haykırdı.

Karanlıkta bir İngiliz nöbetçisi görmüştü.

İkinci bedevî:

— Kımıldamıyor, odun olsa gerektir, dedi.

Karşımızdaki gölgenin nöbetçi mi, yoksa odun mu olduğunu düşünürken üzerimize şiddetli bir yaylım ateşi geldi. Yerlere atılıp ateş görünen noktalara mukabele ettik. Ateşlerini kestiler.

— Kaçıyorlar, yetişelim! diye yanıımızdakileri ikaz ettim.

Kimi belinden kılıcını, kimi kabza bıçağını çekerek karşıya atıldı. Ben devesine bir türlü binemiyen bir Hintliye yetiştim, tüfeğine takılı süngüsüyle kolumda bir yara açtı. Bu sırada tabancamı sıkabilmişim.

Artık makine hülyası suya düşmüştü. Bedeviler Hilâliah-merin verdiği sargı ile yaramı bağladılar.

Avdet ederken Romalılar zamanında bir hâkimin yaptığı hasır harabesine yaklaştığımız zaman bedeviler el çırparak, kaside söyliyerek, hecin üzerinde rakederek bizi istikbal ettiler. Fakat bu sefer şehit verdiğimiz iki bedeviden ve teşebbüsümüzün hiç bir netice vermemesinden meymus olmuştum.

Yaram hafif olduğundan bir kaç günde iyileşti. Çöl kumandanı müfrezeme çölde kuyu arıyan bir Alman mühendisinin muhafazası vazifesini verdi. Bu adamla Mahdes taraflarına gittik. Hiç unutmam, üç yüz otuz bir senesi teğrinisanisinde bir akşamdı. Küçük bir devirden sonra Mahdeste develerimizi sulayıp tahassun ettiğimiz yere dönmüştük.

Daha Aride iken bedeviler bana bir keçi hediye etmişti. Şeyh dedi, ki:

— Efendi, yine gazaya gidiyoruz. Sağ dönüp dönmiyeceğimizi Allah bilir, şunu keselim.

Keçinin bir kısmını yedik, bir kısmından kavurma yapıp yanımıza aldık.

Bu akşam şeyh, son kavurmalardan bir güzel bulgur pilâvı pişirdi. Çöl yıldızı altında rahat bir hazım saati geçirirken Mahdes'ten telâşla biri geldi:

— İngiliz geldi, düdük çaldı, fener yaktı.. diyordu.

Şeyhle beraber sekiz on nefer ayırıp baskın yapmağa gittik. Karanlık ortasında boş yere iz arıyordum. İçimizden biri:

— İngiliz, İngiliz! diye bağırdı.

Oldukça uzakta ince karaltılar toplanıyordu. Arazi pek biçimsizdi. Fakat güzel bir yer aramak için de vaktimiz yoktu. Olduğumuz yere derme çatma avcı hattına yattık, ilk ateşte bedevilerden bir kısmı şaşırıp ve kaçan develerinin arkasından koştu.

Karaltıların yanlara doğru kıvrılmasından çevrildiğimizi hissediyordum. En uç tarafa bütün tüfekleri ateş ettik. İngilizler bir iki mitralyözün sık ateşleriyle cevap verdiler. Kâh öne, kâh sola kumanda veriyordum.

Birini ileriye göndermek istedim. Yerinden kalkar kalkmaz devrilip düştü. Üstümdeki cephane bitmek üzere idi. İngilizler bir aralık dairelerini küçültüp bizi esir etmek için ateş kestiler. Zavalhı şeyh:

— Tedbir, tedbir! diye haykırıyordu.

— Hecinlere bininiz, ayrı ayrı kaçınız, hareket ettiğimiz yerde buluşacağız! dedim.

Ben sadık ve cesur ceylânıma atladım, ötekiler hecinlerini sürdüler. Biraz ayrıldıktan sonra şiddetli bir mitralyöz ateşi zavalhı şeyh ile yanındaki arkadaşını yere düşürdü.

**

Bütün bu seferden sonra bir rütbe ve bir nişandan başka İngilizlerden alınmış bir de hayvan kazanmıştım, bu hayvana Esir ismini verdim. Burada âdettir, usta bedeviler bir hayvanı muayene edip şiarını söyler, bedeviye bu hayvanın şiarı ne olduğunu sordum:

— Sahibinden kaçır, avdet etmez, sahibini yere atar, dediler.

Halbuki Ceylân gebe idi, ben bu hayvana binmeğe mecburdum. Zaten bedevilerden şiar sormak, buna inandığımdan değildi.

Ariş'te geçirdiğim son günler esnasında İngilizlerin Katya'ya hâkim tepeleri işgal ettiklerini haber almıştım. Bu sefer Şeyh Utvan'la beraber keşfe çıktım.

Ağırlıkla diğer adamlar sahil üzerinden Birulabit'e gitti. Ben bedevilerin uğursuz dedikleri hayvana binmişim. İyi süvarilik

gururiyle ayaklarımı üzenigiden çıkarmış, dizginleri bırakmış, tüfeğimi gelişi güzel omuzuma takmıştım. Eski nasihattir, hayvan üstünde her an uyanık bulunmalı, derler. Şeyh Utvan'la konuşa konuşa yürüyordum. Esir'in boyu hemen şeyhin bindiği hecinin boyu kadar yüksekti. Biraz sonra şiddetli, sıcak bir rüzgâr gözlerimize kum dumanları serpti, önümüzü arkamızı görmez olduk. Hayvanlar ürküp geriye atıldılar. Esir sıçradığı vakit tüfeğim sağısına çarpıp büsbütün ürkmesine sebep oldu, kendisini gayet dik bir kum silsilesinin eteklerine attı, fakat silsile yüksek olduğundan tekrar etek kenarındaki derin vadiye döndü. Kurtulmak için aşağı atlamaktan başka çare olmadığını gördüm.

Başı boş kaçan Esir'in peşinden şeyh hecinini olanca hızıyla sürdü. Ancak iki saat sonra tekrar hayvana binebildim. Bilmem niçin, şeyh:

— Ariş'e dönsek! diyordu.

Martin altısında Birulabit'e gelip bizden evvel oraya gelen efradı muayene ettim, her şey tamamdı.

Sabahleyin çayımızı içtikten sonra beni Cedide'deki pazara davet ettiler, pazar pek kalabalıktı. Yüz metre yaklaşınca kadınlar ve erkekler:

— Lû lû lû!!...

Sayhasıyla üstüme geldiler. Bedevilerden kurtulmak, pazarın büsbütün canlanacağı zamanı beklemek için telgraf çadırına girdim. Daha iskemle üstüne otururken dışarda:

— Tayyare, tayyare!...

Sesi duyuldu. İki patlayış birbirini takip etti, hemen dışarı çıktım, ahali ve asker telâş içinde idi.

— Yere yatın! diye bağırdım.

Tayyarelerden birinin kuyruğu inip kalktı. Yeni düşecek bombayı heyecanla bekliyordum. Bombayı tamam başımın hizasında görür gibi oldum, yerimi değiştirmek için şaşkınlıktan

yana sıçradım, dürbün başımla yer arasında kırıldı. Nasıl bir tesirle yere serildiğimi hatırlamıyorum. Biraz sonra ayağa kalkmak istedimse de sol bacağımı bir türlü çekemedim. Dizimi tutup oynattım, hiç kendinde değildi.

Şeyh Utvan abasını çıkarıp bana sun'î bir sedye yaptı ve üç bedevî çadıra taşıdılar.

Bir hafta sonra Alman hemşirelerinin itinası altında Sebi hastanelerinde yatıyordum. Doktorların mırıltılarından artık yalnız harpten değil, ayaktan da mahrum kaldığımı hissettim. Çöl gözüme meş'um göründü.

Bozgun:

Çöldeki son muharebelerin notlarını bir başka arkadaşımın defterinden alıyorum:

Çöl çok değişti, iptidaları benim nokta kumandanı olduğum yerde develerden başka bir şey görmüyordum. Şimdi Anadolu'nun kısa ve uzun, büyük ve küçük bütün hayvanları, tahta arabalar bile var. Artık hecinler de dizgin ve üzengiye alıştırılar, en talimli atlar gibi muntazam yürüyorlar. Son zamanlarda Şam menzili birçok kakule gönderdi: Kakuleler arka arkaya duran iki deveye bağlanmış âdi birer sedyedir. Artık hastalar ve yaralıları önlerinde uzun bir deve, arkalarında uzun bir deve kendileri arada asılı, öyle taşınacaklar. Geçen gün kakulelerden birine ben bindim, kendimi ipi elimden kaçmış bir salıncak üstünde zannediyordum.

Bir akşam başçavuşumla beraber çadırda idik. Çölün her zamanki akşamlarından biri.. Ansızın uzaktan şimdiye kadar işitmediğimiz bir boru sesi duyduk: Çöle bir otomobil geliyordu. Ben iştihak, bedeviler hayret içinde yıpranmış ve eskimiş makinenin etrafında toplandık. İçinden soluk esvaplı bir Alman zabiti indi. Biraz sonra yıkanmak ve muayene edilmek için kapağı açılmış makineden çıkan benzin kokusunu duydum, bu koku, guruba karşı, çölün sessiz havası içinde ne yeni ne yabancı bir şeydi.

Mart 1332

Kardeşim;

Katya'da Haletten ve hepimizin arkadaşı Memduh'tan başka bir şey kaybetmedik. İngilizler çok kuvvetli idiler. Fakat en çok beni meymus eden nedir, biliyor musunuz? İngilizler refah içinde, biz değiliz. Onlar sağlam, iklime göre yapılmış esvapla-riyle, her gün tam yem alan güzel atlarla, lüzumsuz ölümler için ön saflara atılmış müstemlekât askerleriyle geliyorlar. Biz bazan kış, bazan yaz esvabı giyiyoruz. Atlarımız zayıf, adedimiz az, ve her ölen neferi yüreğimizden veriyoruz. Ölen, eskiyen, yırtılan her şey canımızdan, memleketimizden bir şey.. İngilizler öyle mi? Hiç bir ziyan yok ki biz kolayca yerine koyabilelim ve onlar koymasınlar.

Böyle olduğu halde bu sefer harbi zaferle bitirdik, elimize dört yüz İngiliz atı geçti, bunu az fiyatla muharebe edenlere dağıtıyorlar.

Katya muharebesi günü çalgın bir kum fırtınası çıktı. Uzun müddet düşman siperlerini gözden kaybettik. Askerlerimiz ateş edecek yeri, hücum istikametlerini âdeta giderek aradılar. Tay-yareler çivi, bomba ve daha bilmem ne âfetlerle üstümüzde gezip durdu.

Ben bir başka yere çadırımdan telefon ediyordum:

— Alo.. Siz kimsiniz?

— Ben..

Karşımdaki sözünü kesti:

— Devam et kimsiniz? diye hiddetlendim.

— Efendim şimdi üstümüzde tayyare var, işte bomba...

Telefon kesildi.

Sonra biz bu hatları geri çektik, telefoncunun ne olduğunu bilmiyordum.

Fakat atlar ve ganimetler bütün neşesizliğimizi giderdi. İnsan cüce köy atlarından İngiliz kısraklarına geçince yalnız hayvan

değil, vasıta değiştirmiş gibi. Kuvvetleri bu kadar muti, sür'atleri kat'î bir makine gibi saniye saniye idare edilir bayvan görmemiş-tim.

Konserveler de başka, çölün ortasında Londra kasaphane-lerinin etlerinden yedik.

Sana başka ne yazayım? Bu kumla biraz ötedeki kumun farkı yok ki zaptedilmiş şehirlerden, araziden bahsedeyim. Çöl nan-kör bir şeydir, muharebe kumun bazı yerlerini kanla çamur et-mekten başka bir iz bırakmıyor.

Temmuz 1332

Rumani harbini şu birkaç kelime ile anlatabilirim: Üstün kuvvetler karşısında adım adım mağlûbiyet..

Buradaki temmuz dünyanın bütün temmuzlarından sıcaktı. Kıt'alar ağır, yorgun, hasta yürüdü. İnsanların niçin sabırdan bir peygamber yarattıklarını bu çölde anlıyorum.

Dün kıt'asından geri kalmış bir nefere rastgeldim. Ağırlığı on defa daha ağır, esvabından, kundurasından, atından başka üstünde ne varsa hepsinden şikâyetçi idi. Geçerken bana döndü:

— Bir su doldur hemşeri..

Temiz bir bardak içinde berrak bir su verdim, bir kaç ka-deh içti.

Dudaklarının kenarından sızan su, kaç gündür çenesinde biriken tozu ince çizgileriyle yarıyor ve çamur hatları vücade getiriyordu. Uzun bıyıklarından, ve uzamış sakalından akan su-ları avucile silerek:

— Canına değsin, burası Kerbelâ.. dedi.

Kânunusani 1332

Betbaht Magdaba'yı Telürrefah takip etti. Magdabada ha-kikî bir tehlike geçirmiştik. Bir avuç askerin üstüne İngilizlerin bir süvari fırkasıyla birçok piyadesi atılmıştı, bataryalarımızla ba-

zı arkadaşlarımız esir düştü. Fakat atlıları o kadar çok, kendileri o kadar kalabalık iken bizi takip etmediler.

Telürrifah düşmanın kara taarruzunu gemilerle himaye edeceği bir yerdi, İngilizler bizi ansızın sarıp çevirdiler. Bazı bölüklerimizi esir verdik. Bu kadar çok düşmana karşı biz ne yapabildik? İngilizlerin sahilden şimendiferle geldiğini de hesap et.

Şerefli mağara zaferi olmasa idi, bu iki fena günün hatırasını unutamazdık: Mağaradaki ufak müfrezemize İngilizler iki düşman süvari bölüğü bir makineli tüfek, bir cebel topu ve bir tayyare filosuyla taarruz etti. Bizim bütün kuvvetimiz yorgun bir piyade bölüğüyle dermansız bir istihkâm bölüğünden ibaretti. Bu iki bölük bir çelik çember gibi hücumlara karşı biraz büküldü, fakat hepsini geri fırlattı. Büyük çöl içinde bir silik nokta gibi duran bu hafif müdafaa karşısında tayyareler, top, atlar ve tüfekler ricat etti.

**

Kardeşim;

İnsan eski bir evini boşaltırken nasıl derin bir gariplik duyuyor, henüz ben çöl ortasında iken işte bu acı garipliği hissediyorum.

Çöl iptidasiyle Kanal'ın yarı yolunda gibiyim. Akşama kadar solmuş çadırımdan çıkmıyorum. Önde kısa, toplu ve dar bir hurma, sağında çıplak dağ hissiz, soğuk ve gurur içinde yanıyor.

Bedeviler uzamış mideli çocukları, çeneleri, ve yanak atlerini yırtıp süslüyen kadınları, hasta kemikli, iskelet alınlı erkekleriyle her sabah elleri boş, ayakları yassı ve çıplak, gözleri müphem, birer birer bana gelirler. Akşama doğru ellerinde bulunmuş bir diken, tabanlarında kanı kurumuş ve siyahlanmış yeni bir yara ile dönerler. Bedevilerin yalnız gözleri güzel: Yaşayan, dönen tecessüs eden gözler.. Şunu hissettim ki dağları, kumları ve ufukları ölü doğan çölde yaşayan şeyler iki kat yaşıyorlar.

Burada gördüğüm Ceylânlar bir kaç defa daha gelip geçti. Ceylân gözleri çölün gözleri gibi. Sanki çölde esrareniz gözler doğuyor ve batıyor.

Bu bana dert oldu, her vakit çadırım, hayvanım, neferlerimle kımıldayıp yer değiştirmek istiyorum. Biraz fazla kalırsam, artık daima burada kalacağım, bedevi olacağım, zannediyorum. Bu korku içime yerleşmeğe başlayınca yavaş yavaş dağ eteklerini takip edip daha serbest, daha bedavisiz yerlerde, konaklıyorum. Bu taraflar büsbütün kum, üç gün devam eden, hiç bir şey yok. Tabiat mukarrer bir şekil almamış ve her gün tecrübelerle bu şekli arıyor.

Çölün bu kısmında asıl güzel şey develerdir. Onlar sarı ve yumuşak mesafeler üstünde ince irtifaları ve ebedî sükûta hürmet eden sessizlikleriyle dolaşırlar. Her akşam bulutsuz taraflarda, üstlerinde esmer bedevilerle, çizdikleri vakit, garip bir istiğraka dalıyorum.

Burada İstanbullu çocukları görmelisin. Hepsi çölün bütün zahmetlerine ne kadar çabuk alıştılar. O bizim genç arkadaşların, bir sene sonra Sinâ'da kahramanlar gibi dolaşacağını düşünebilir miydik?

Her şeyi kolay düşünüp ferahlamakla beraber, gene her bıraktığımız ölü için ümitsiz bir keder duyuyorum. İnsan kum üstünde şehit bırakmağa dayanamıyor, çünkü ne mezarı, ne izi kalıyor. Bir denizde bile insan bu kadar kaybolabilir.

İkinci defter :

Trenle Kudüs'e gidiyordum Cehennem vadisini geçmiştik. Kompartımanda sıcaktan, odun yakan lokomotifin bol, siyah dumanından bunalmıştım. Şarandanberi zayıf, orta boylu, saç kızıla yakın kumral, teni bembeyaz ve ölü bir Yahudi genciyle seyahat ediyordum. Bana uzun uzun siyonizm davalarından, Balat Yahudisiyle ideal Yahudisinin farkından bahsetti. Yeni bir şey öğrenmek, bana o güne kadar kapalı, ve karışık duran bir ruha yol bulabilmek için, bu adamın hususî kokusuna, en küçük menfaati için herkesi rahatsız eden bin telâşına katlandım. Çöl hattının Filistin hattından ayrıldığı Badii Sarar istasyonuna yaklaştıkça ağır ağır endişelendi. Trenler bu istasyonda saatlerce durur. Burada ne ağaç, ne yapı, ne serin bir dakika vardır.

Bir aralık dayanamayıp sordu:

— Bugün tayyare gelir mi?

— İhtimal gelir!

Arkadaşım, bu ihtimalin niçin olduğunu anlıyamadı.

İstasyonda altı saat kaldık. Ne güneşin bunaltan sıcağı, ne bu gencin güneşi unutturan ağır, uzun, mufassal sualleri bitti. Hareket edip ilk yokuşlara tırmanınca, ben değişen havadan, o kalbine tekrar dönen emniyetten dolayı bahtiyardık. Şen gözleriyle etrafına bakıp:

— Siz siyonizme karşı mücadele etmekle aldanıyorsunuz, bu toprakları bizim kadar kimse imar edemez. Çünkü bizim kadar kimse sevemez! dedi.

Nefret etmiştim:

— Vadii Sarar'dan şimale geleceğinize, şarka dönseydiniz bir iki saat sonra bir takım top sesleri duyacaktınız. Siz bu topraklara buğday ekiyorsunuz, biz kanımızı ve kemiklerimizi gömüyorsunuz, demek istiyordum.

O zaman, Sinâ cephesi henüz yeniydi. Cephe deniz tarafından Gazze kasabasıyla, şarkta Birüssebi kasabasıyla nihayet buluyor. Ara yerde devam eden çıplak, şehirsiz, sıcak topraklarda Çanakkaleden, Kafkasyadan, Iraktan ve daha bilmem hangi seferlerden artan son Anadolu askerleri dövüşüyordu.

İngilizler cepheyi yorgun ve boş bulan taarruza kadar Gazze ordusuna iki defa taarruz ettiler. Denizden büyük gemi topları şehri kaç defa hâk ile yeksan etti.

Artık harap olan Gazze, on defadan fazla harple yıkılmış yeniden yapılmıştı. Gazze'yi ilk müthiş hücumdan kurtaran, alay, bizim tarihte en iyi isimlerinden birini bırakmıştır. Bu alay kendine en aşağı dört beş defa üstün kuvvetlere karşı Gazzeyi kurtardı, Bir düziye demir yağmuru altında insanı deli gibi eden bu Gazze muharebelerinde Kudüs'e dönen yaralıları ziyaret ederken, bir arkadaşım, nfrlerden birine demiş ki:

— Nasıl, yine gelirler mi dersin?

— Gelemezler Efendi... Bizim alayı gördüler.

Neferin bu sözüyle anlatmak istediği şey, alayın Çanakkalede bulunmuş olmasıdır.

Gazze kasabasının bir kısmında başlıyan kum, küçük dalgalarla sahile kadar gider. Akdeniz sıcaktan solmuş gibidir. Gazze'nin arkası ve önü portakal bahçeleriyle çevrilidir.

Cepheye birinci taarruz, 332 martı nihayetlerinde, ikinci hücum, aynı senenin nisan ayında oldu. İngiliz ordusu ile Türk or-

dusu arasındaki tezatlar şimdi daha büyüktü. Demiryolunu yarıp takip eden su yolları, İngiliz siperleri içinde açılmış musluklardan Nil suyu veriyor, konserveler bir siper yemeğiyle bir İngiliz evinin sofrasını müsavileştiriyordu. Bir gün düşman siperlerinden birine giren bir Türk neferi, gayet tuzlu bir şey yemişti. Döndüğü vakit:

— Bunlar da kötülemiş, Çanakkaledeki yemekleri daha güzel dedi.

Çok defa, süvari fırkalarının kuvvetli atlarına iki mücehhez nefer bindiren İngilizler atlarının durduğu noktada piyade ve süvari iki muntazam fırka ile hücumla kalktılar.

332 senesi nisan iptidasında, o vakit Telüşşeria'da bulunan Sinâ cephesi kumandanlığı karargâhına gittik. Tren gece karanlığında yürüdü. Sabah erken Şeria istasyonuna vardık. Dört taraf boş, sakin ve dümdüz kumdu. Yere ayak bastığı vakit, uzaklardan تنها bir top sesi duyuldu:

— İngilizler Gazze'ye ateş ediyor, dedik.

Topların, bu kalın ve kuvvetten düşmüş sesleri, çok derin bir kuyu içinden iştiliyor gibiydi.

Önde, kumandanla zabıtlarının uzun fasıllı çadırları, yarıda yine uzun fasıllarla tek tek yerleştirilmiş cephanelikler, karargâha giden yollar üstünde ahır çadırları, her çadırın yanında bir tayyare deliği... İngilizlerin bir âdeti var: Bizim tayyareler onların karargâhına hücum etmedikçe mukabele etmiyorlar. Fakat üç yüzüncü tayyare bölüğü her gün bir kaç kere kanatlarını açtı, tayyare zabıtlarımız şen, asil, cesur adamlardı. Hemen bir senedir hiç bir şey ziyan etmemiştik. Bazan filomuz cephe üstünden demiryoluna kadar gitmiş, su borularını el bombalarıyla atmıştır. Çölde mitralyözleriyle hücum eden süvari müfrezelerine karşı muharebe edenler bile oldu.

Siperlerde yarın, başka bir gün karşı toprakları kaplayıp gelecek kuvvetleri bekleyen neferlere baktım. Hepsi sessiz, kendi-

kendilerine kimbilir hangi hatıralarla dalmışlardı. Ne vaziyetlerinin ehemmiyetini, ne de kahramanlığını, ne kahraman olacaklarını veya ölüp gidecekleri günü düşünmüyorlardı.

Gazze'nin içinde Gazze muharebelerinin en şiddetli günlerini geçiren bir arkadaşın üç mektubunu alıyorum:

«Bilsen Gazzede ne kadar rahatım. Harp zamanı cephe yaşamaktan başka teselli olmadığina artık inanıyorum.

Önümüzde Gazze'nin bütün kısa dağlarına ve düşmanın cephesine hâkim külâha benzer bir küçük tepe var. Bu tepede Şeyh Ali Mantar'ın çıplak türbesiyle iki ölü ağaç duruyor, Gazzeliler kıymetli adamlarını da Şeyh Ali Mantar'ın mukaddes toprağı etrafına gömmüşler.

Kısaca, Mantartepe denen bu toprak çıkıntısı, Gazze muharebelerinde unutulmaz bir isim bıraktı. Cephemizle karşı cephe arasında en elverişli tarassut yeri burası idi. Arap mezarlarının altında sekiz tünel deldik, cesur tarassut zabıtları, bu tünellerden geçip top ateşlerini idare ediyorlar.

İkinci Gazze taarruzunda İngilizler karadan ve denizden en ağır toplarıyla üç gün Şeyh Ali Mantarın tepesini dövdüler. Korunç bir gürültü ile toprağı karıştıran mermiler altında ufak tepenin irtifacı bir kaç metre azalmış, ateş altında bir yanardağa benzeyen tepe toz, toprak, sarı ve siyah dumanlar içinde boğulmuş idi. Kaç defa türbe, mezar, ağaç ve taş parçaları ve senelerdenberi ılık mezarlarının içinde uyuyan ölülerin kemikleri bize kadar geldi.

Bir topçu zabıtiyle bir telefoncu nefer arasına kopan bir telefon teliyle canlılara bağlıydı. Bazan yıkılan toprak tünel ağızlarını kapıyor, zabıtle nefer nefeslerini boğan bu dar kanalın içinde menfezleri yeniden tırnaklarıyla açıyordu. Bir tarassut mevki büsbütün yıkıldığı zaman toprakların altında saatlerce el ve vücutle uğraşıp diğer mevkie geçmek lâzımdı. Onlar hiç bir gün bu

cehenneme isyan etmediler. Dünyanın en büyük itidaliyle üç gün üç gece ikinci Gazze harbinin batarya ateşlerini idare ettiler.

Mantar tepe, İngilizlere o kadar şüphe verdi, ki biz terkettikten sonra da üstündeki bir taşın hareketine karşı yüzlerce mermi attılar.

Şeyh Ali Mantarın tepesi altında sebat eden tarassut zabiteleriyle neferler, Gazze günlerinin hakikaten en büyük kahramanıdır.»

Gazze 19 Nisan 1333

Şimdi öğleden sonra saat dört. İkinci Gazze muharebesinin üçüncü ve son gününü bitirmek üzereyiz. Bütün himaye vasıtaları altında düşman son hücumuna kalkacaktı. Kara topları, tanklar, ne kadar demir ve ne kadar ateş varsa hepsi hücumu hazırlandı. Biliyor musun, bu kadar tazyik hangi kuvvet önüne toplandı? Otuz ikinci alayın on birinci bölümü cephesine!

On birinci bölük, siperinde bütün muharebe gününü telâssız geçirdi. Siperin hemen arkasında mevzie giren bir bomba bataryası, sabahdanberi bahriyeli bir yüzbaşının kumandasında düşmanın hücumlarını kırdı. Yüzlerce defa bomba topunun ağzından yetmiş kiloluk ağır saplı bomba göğe çıktı, yükseldi, bir müddet ağırlaşıp durduktan sonra her saniye çoğalan bir hızla düşmanın yürüyen dalgaları üstüne indi, bütün Gazze topraklarını sarstı. Bu barut ve demir kürelerinin en büyük mermilerin infilâkından müthiş patlayışı var. Birdenbire bir geniş saha dumana boğulur, güneşin ziyası söner, sonra açılan dumanın altında düşman dalgalarının boşluğu görülür, muntazam yürüyen yekpare kıtalar sendeliyerek, dağılarak, gözümlere telâş gösterirler. İşte bu bomba topunun merhametsiz mermileri, akşama kadar bir çok İngiliz selâlerini böylece maddî bir şey gibi kırdı.

Bazan bomba patladıktan sonra tehlike geçmiş değildir. Demir sap infilâk tesirile yeniden kırk elli metre irtifa çıkar, ve nasıl insanlar muzir bir hayvanı gömdükten sonra ökçeleriyle toprağı sıkıştırırlarsa, bombanın son yadigârı da son bir garazla parça parça edilecek başları arar.

On birinci bölük siperi, bugün pek tehlikeli bir an geçirdi. Arkasından atılan bombalardan birinin müvazenesi bozulmuştu. Koca mermi bölümün siperine doğru istikamet aldı, havadan onun uçuşunu takip eden gözler iri dairelerle açılmıştı. Ön siperde arkadaşlarının mahvolacağını gören batarya nefesi tıkanıp bekledi.

Korku bilmiyenler kalplerini ellerile sıkıp gözlerini kapadılar. Halbuki harple uğraşan on birinci bölük siperinin zavallı askerleri, bu felâketten haberdar değildirler. Bir an, bir küçük tesadüf, bomba siperin hemen önünde yumuşak toprak üstüne düştü. Ve yalnız toz kalktı. Esasen havada müvazenesi bozulduğu için yan düşmüş, tapası sağlam kalmış, bu mehabetli lâğam ateş almamıştır.

Vakayı gören bir nefer siperinden fırlayıp sapından tuttuğu tehlikeli bombayı omuzuna aldı ve İngilizlerin bir saniye kesilmeyen ateşi altında siperler üzerinden atlayarak kestirme bir yoldan bataryanın yanına geldi. Bu sefer bomba hakikî hedefini buldu.

Tarih böyle kahramanların isimlerini yazmaz fakat ikinci Gazze muharebesinin son gününü görenler on birinci bölümün ismini unutmazlar. Nasıl ki kaç bin Tükün kan ve kemiği üzerinde birleşen bu cephe büsbütün yerinden kımıldayıp Filistine ric'at edinceye kadar bir çok kıt'a aynı siperi işgal etti. Fakat hepsi siperi, on birinci bölük siperi ve küçük tepeyi, bomba tepesi diye andılar.

İran 1333

Haziranın en ziyade sıcak günündeyiz. Sabahtanberi toplar bile yorgun durdu. Uzaktan bu ağır demirlerin sükülünü seyrediyordum. Hurmalar bütün gün uzun dallarını, zayıf gövdeleri üzerine sarkıttı.

Yorgunluk bilmiyen kumandan dama siperleri dolaşiyor, en ufak teferrüata kadar her şeyi gözden geçiriyor. Ben çadırımın önünde Gazze enkazı altından kurtardığım rahat bir İngiliz sandalyası var. Derin derin gömülmüş, kuru havayı teneffüse uğraşıyorum.

Yavaş yavaş akşam vakitleri geldi. Avdet eden kumandan soğuk su arıyor, çözülen yılanlar gibi topların açılıp gerindikleri görüliyor. Birden kalın akisli sesler işittik. Gene güneşten sonra ateş var. Bütün sol cenah uzun ve merhametsiz güller altında yerinden oynuyor.

Sol cenah önündeki kısa tepeler, değişik tepe, delik tepe, hayal tepe, askerlerin isim koyduğu toprak kümeleri ateşe, dumana ve demire boğuldu. Düşmanın ağır bataryaları gündüz biriktirdikleri mermileri hep birden hep bir yere boşalttı.

Bombardıman en son şiddetini bulduğu vakit kumandanın beni çağırdığını haber verdiler, kumandan dedi ki:

— Düşmanın mermilerinden bazılarını ölçünüz.

Ekseriya atılan mermilerin yüzde sekiz veya onu ateş almaz. Ben mevzilerin önünde demir tarlası diye şöret kazanan toprakları dolaşıp sağlam mermi ayıracaktım.

İngilizlerin topa tuttuğu yerlere gidip bir saat kadar muhtelif çapta bir çok mermi ölçtüm. Yanımdaki askerlerden biri bir gün evvel gayet büyük bir merminin bir nefer tarafından yere gömüldüğünü haber verdi, bu neferi buldurup mermiyi gömdüğü yerden çıkarmasını emrettim.

Nefer hiç tereddütsüz siperden çıktı, ve topçu ateşinden başka yeni başlıyan piyade ve mitalyöz ateşleri altında büyük yirmi dörtlük bir gemi topu mermisini kazmasıyla çıkardı. Mermiyi ölçüp karargâha dönerken kendi kendime hep bu neferi düşünüyordum. Çünkü bu adam top ateşi, ve yeri yalıyan piyade ateşi altında muhakemesiz, ve sendelemeksizin hayatını feda etti ve hiç bezginlik göstermeden öyle bir iş yaptı, ki bunun faydası ve zararı kendisi için meçhuldü.

Bütün askeri bir tuhaf ganimet merakı sardı, hepsi siperlere girmek, etten ve sebzededen başka bir şeyler bulup yemek, sonra sımsıkı, giyinmek istiyorlar. Geçen gün bir kumandan hücumla kalkan askerlerinden birinin hikâyesini anlatıyordu:

— Uzaktan bizim taarruz kuvvetlerine bakıyordum. Bir nefer cesetlerin üstünden geçerken bir şey nazarı dikkatini celbetti. Dönüp ateş altında itidal ile ölünün kunduralarını çıkardı ve kendi ayağına giydi. Bundan başka ne esvabına, ne ceplerine, ne çantalarına dokundu, sonra sağlam ayakkabısıyla hücumla devam etti.

Bir alay kumandanı daha garip bir hâdiseye tesadüf etmişti, bir akşam kışkılarını İngiliz siperlerine taarruza gönderdi, sabahleyin alayını tanımak mümkün değildi. Çünkü hepsi siperdeki askerleri soyup esvaplarını giymişlerdi. İngiliz biçimi ceketler, sıcak iklimler için yapılmış kısa pantolon Anadolu askerinin üstünde o kadar tuhaf duruyor ki kendileri bile gülüyorlar. Fakat çokları kısa pantolonları sevmeyenler, kimi don yerine, kimi paçavra yerine kullandı.

Ganimetler arasında nefis diş macunlarını bulup iştiha ile yiyen neferler var. Bu naneli ve lezzetli şeyden o kadar hoşlanıyorlar, ki gümüş paraya bile satmıyorlar.

Bulmadığımız zaman hiç yememek, bulduğumuz zaman sonuna kadar yemek zaten âdetimizdir. İngilizler bir defa bundan istifade etmek istediler. Bir gün bizim kıt'alardan biri düşman siperlerinin önüne gerilmiş tel örgülerinde konserve kutuları gördü. Herkes hiç kimseye söylemiyerek gecenin gelmesini bekledi. Sonra içlerinden bir tanesi karanlıkta gizlice siperden çıkıp süürüne süürüne tel örgüye gitti. Bilir misin, bu kutular içinde ne vardı? El bombaları... Kapak o suretle düzeltilmişti ki sert bir temasla bomba ateş alıyordu. İlk tecrübe o kadar pahalı geldi ve etrafa ibret verdi ki bütün askerler hakikî konservelere bile artık el dokundurmaz oldular.

Sen hiç ölü tank gördün mü? Öldürmeğe mahsus şeylerin cesetleri ne kadar acıklı... Bunlardan biri hemen siperlerimizin önünde devrildi. İri, eğrilmiş, boşalmış cüssesiyle siperler arasında bir mâniya oldu. Geceleri tank'ın önüne tesadüf eden kıt'alar ayaklarına keçe sarılmış sessiz nöbetçilerle bu maniadan istifade edecek bir, nagihânî baskını bertaraf etmeğe çalışıyorlar.

Dolaşan nöbetçilerimizden biri bir gece arkasını dönüp duran bir İngiliz nöbet neferi görmüştü. Kendi kendine şu iki hali düşündü. Bunu tüfekte vursa bütün İngiliz siperinin ve Türk siperinin kurşunları bu şüpheli sesin üstüne yağacaktı, süngüsüyle vurup öldürse diri bir esire vadolunan beş altından beyhude mahrum kalacaktı. Aklına garip bir çare geldi: Kim bilir nerede giydiği çorabını ayağından çıkarıp sol avucunda gizledi, ve evvelâ ensesine bir yumruk vurup şaşırttıktan sonra neferin ağzına bu bezi soktu.

Esir ayıldıktan sonra şöyle diyormuş:

— Evvelâ bir yumruk vurdu sersemledim, sonra ağzıma bilmediğim bir zehir tıktı, işte bu zehirle bayıldım...

İSTANBUL

İki haftadanberi artık yaz günlerindemiz; benim içimde başka bir gurbetin adamları için ıstırap var: taşları solduran, baharı dermansız düşüren iklimlerde ve daha cenupta hiç bahar, hiç mevsim görmiyen iklimlerde, solgun esvapları, yorulmuş kollariyle vatanın sıcak topraklarını müdafaa eden Türkleri düşünüyordum. Şeria boyunda, Aden etrafında, çorak Medinenin içinde, taş ve kum çöllerini geçip Şamdan Medineye giden Hicaz hattı üzerinde binlerce kahraman, bu yazın usanç veren günlerini de ateşe, ısınmış demire karşı ve kızgın toprak üstünde geçirecekler.

Kudüs üzerinden Lût gölüne inmiyen hiç kimse Şeria vadisinin ne olduğunu tahmin edemez; orada toprak bile tebahhur eder, saatlerce mesafede kısa dallı hurmalarından başka bir şey yoktur. Geniş muz yapraklarının altına gidilmez. Taş kadar sert, sarmalık gibi biribiri içine girmiş, toprağa ılık gölgesi kadar yakın duran sebbareler, hararetin bir kısmını kendileri neşrediyor gibi, insana nefret verir.. Güneş batmıyor, tükeniyor gibi gurup eder, ve gurup eden şey içi boşalmış, son keskin ateşini damlatmış bir daireden ibarettir.

Kudüs şehrinden sonra bir düziye alçalıp Şeria vadisine inen çıplak sarı tepeler, Şeria nehrinden sonra irtifa alıp Gerek sancağını dalgalandıran kuru dağ kümeleri vardır. İnsan dünyanın en münhat yerinde kimbilir hangi mucize ile yaşayan Lût gölüne ve Şeria nehrine giderken, teneffüs ettiği havada Filistin bağlarının hayali ve mevsim kokuları kaybolur. Bağlardan şarabı kendi kendine sızdıran güneşin artık günün saatlerinden aldığı renkler, kızgın, boş bir levha gibi, Afrika şarkından arzı yakıp gelen Gor

vadisi üzerinde yarıp durdu. Seyyahların batmadığı Lût gölü, Peygamber İsa'nın yıkandığı Şeria, Filistin'in kuru, yavaş, ve usandırıcı nehri ve şimdi vatanı müdafaa eden Türkler işte bu vadinin içindedir. Lût gölü o kadar cansız ki çöl içinde çöl zannedilir ve Şeria ile gelen balıklar nehrin ağzında onun acı suyuna dokunur dokunmaz ölüp giderler.

Asıl Kudüs şehri Zeytindağı'nın arkasında olduğundan, yolcular Şeria'ya doğru ve Gerek dağları üstünde Zeytindağının en mürtefi yerinde bulunan Alman sanatoryomunu görürler. Siyah bir nokta gibi duran sanatoryom uzaktan Kudüsün müjdecisidir. Şimdi, bizim askerlerimiz, gözleri bu siyah noktaya saplanmış Kudüs'ü görenlerin ruhu içinde Kudüs'ün sevgili hatıraları, görmeyenler hikâyelerini düşünerek muharebe ediyorlar.

Tenha çöllerde Türklerin harbini görmeyenler Türklerin kahraman olduğunu nasıl anlayabilir? Irak, Çanakkale, Kafkasya, Galıçya ve Romanya cephelerinde her mevsime, her düşmana ve her iklime karşı harp eden bu cesur adamlar Hergül'ün on iki imtihanını verdiler.

Daha sonra Hicaz hattını, Medine'yi, Yemen'i müdafaa edenler var. Hicaz çölünde düşman sabit bir şey değildir. İstikametini bulmamış bir rüzgâr gibi şuradan buradan az veya çok, gece ve gündüz çıkarır. İsa'nın ilk günlerindenberi Türkler teyakkuza, cesaret ve pervasız sükûnlarıyla rayların yanında bir demirden hat gibi durdu, ve bütün taarruzları birer birer ve ekseriya süngülerle dağıttı. Hicaz hattının Medine'ye kadar hiçbir kasabadan geçmiyen sonsuz güzergâhını tasavvur ediniz: Burada bir müfreze kum üstünde bir küçük taştır. En uzun tren bile yürürken kendini yalnız, dağlar başında kalmış bir kuvvetsiz adam kadar yalnız hisseder. Demirin duyduğu bir çekingenlik, bir yığın demirlerden mürekkep trenin bir leke gibi, hararetini git-tikçe emip ufalttığı bir naçiz şey kaldığı hissedilir. Ufuklarının mesafesi bir derin uçurum kadar baş döndüren badiyeleri avucu

içinde ve kendi muhafaza ettiği bir parça diye düşünmek için ne saltanata alışmış bir ruh lâzımdı.

Bir gün binlerce ufku bir birkaç sivri nokta üzerinde bükülür. İşte bir avuç asker iki senedenberi Muhammet için dövüştükleri yer burasıdır. Yazın Medinede dizler bir odayı bile doluşmağa tahammül edemez. Şehirliler bütün günlerini kalın duvarlar içinde ve dolup boşalan su kaplarının yanında geçirirler. Medine kum ufukları, rengârenk taş dağlar, Mekke'ye giden çöller, Ciddé'ye, Necit'e Şam mamurelerine giden bitmez tükenmez çöller arasında taş evlerden ibaret bir yerdir. Kalbini dökmek için dili olmıyan saf ve bütün kahramanlar gibi sessiz Anadolu, kanını dökerek Peygambere aşkını anlatıyor.

Yemen kahramanları ne yapıyor? Onlarla sulh vaktindenberi temas etmedik. Arasına Neccaplar, uzak yerlerden köylere unutulmuş adamların sıhhat mektubunu getirir gibi, onlardan bize haber getiriyordu. Yemende harp edenler belki bizim bugünkü üniformamızdan, cephemizden, harplerimizden bile haberdar değildir.

Yemeni hiç bilmiyorum, belki güneşi Şeria güneşinden daha sıcak, çölleri Hicaz çöllerinden daha kuru, daha nihayetsizdir. Fakat bunun ne ehemmiyeti var? Her tarafta bir neslin kahramanları var, kahramanlar için iklimler, düşmanlar, denizler ve karalar birdir.

S O N

Plan 258 K. 69